नं. ५३४८

जैमिनीय न्याय; तैलिंग्यां
१म. २या ध्यायौ.

× × × ×

पत्र. ५२ —— सं. ×

विषय: मीमांसा शास्त्रं

जैमिनीयन्याय प्रथमद्वितीयाध्यायो
तैलिंगदेशलिप्याम्

५३ ४८

5348

#1 to 3 MISSING
F. = 52
तैलंगू भाषा

जैमिनीयन्याय प्रथमाध्यायद्वितीयाध्यायौ ॥ -आदिमपत्रत्रयं त्रुटितम्

యగ్రేః పాదైశ్చతుర్భిర్మానమీరితం। ప్రథమే పాదే విధిరూపం మానం విచారితం। ద్వితీయేఽర్థవాదరూపం అర్థవాదానాం మంత్రస్వరూపోపలక్షితః
తృతీయే స్మృతిరూపం స్మృతిరాచారశ్చోపలక్ష్యతే। చతుర్థే ఉద్భిచ్చిత్రాదినామరూపం। ఉపోద్ఘాతాంతః కర్మభేదప్రమాణం తస్యాపవాద
గః ప్రయోగభేద ఇత్యేతే ద్వితీయాధ్యాయపాదగాః। ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ఆఖ్యాతమేవాపూర్వబోధకమపూర్వం సద్భావ ఇత్యాది
కః కర్మభేదచింతోపయుక్త ఉపోద్ఘాతో వర్ణితః। ద్వితీయే ధాతుభేదపునరుక్త్యాదిభిః కర్మభేదః। తృతీయే రథంతరాదినా కర్మభేదప్ర
మాణాపవాదః। చతుర్థే నిత్యకామ్యయోః ప్రయోగయోర్భేదః। శ్రుతిలింగవాక్యాదివిరోధప్రతిపత్తయః। అనారభ్యోక్తి బహ్వర్థత్వా
వ్యర్థా ఇత్యష్టపాదగాః। తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే శేషత్వబోధకానాం శ్రుతిలింగాదీనాం మధ్యే శ్రుతిర్విచారితా। ద్వితీయే లింగం। తృతీయే
వాక్యప్రకరణాది। చతుర్థే నివీతోపవీతాదిష్వర్థవాదత్వవిధిత్వాదినిర్ణయః। హేతుః శ్రుత్యాదేః పరస్పరవిరోధసదసద్భావః। పంచమే ప్రతిపత్తిక
ర్మాణి। షష్ఠే నారభ్యాధీతాని। సప్తమే బహుప్రధానోపకారకప్రయాజాదీని। అష్టమే యాజమానాని। ప్రధానస్య ప్రయోక్తృత్వమప్రధానప్రయోక్తృ
తా ఫలచింతా బహునామంగచింతేత్యేతే చతుర్థగాః। చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ప్రధానభూతా ఆమిక్షా దధ్యానయనస్య ప్రయోజికా ఇత్యా
ది ప్రధానప్రయోక్తృత్వం విచారితం। ద్వితీయే త్వప్రధానం వత్సాపాకరణం శాఖాచ్ఛేదే ప్రయోజకమిత్యాది అప్రధానప్రయోక్తృత్వం। తృతీయే జుహూ
రూపర్ణమయీత్వాదేరపాపశ్లోకశ్రవణాదిఫలభావాభావచింతా। చతుర్థే రాజసూయగతబహునామంగానాం ద్యూతాదిచింతా। శ్రుత్యాదిభిః

విశేషతః। ఉపోద్ఘాతశ్చ తంత్రం చ ప్రసంగశ్చేతి తాః। క్రమాత్ లక్షణాన్యధ్యాయానాం ద్వాదశానాం లక్షణానాం సమాహారో ద్వాదశలక్షణీ। తాదృశ
స్య ద్వాదశాధ్యాయోపేతస్య శాస్త్రస్య ధర్మో విషయః। ప్రమాణాదయః ప్రసంగాంతాః ద్వాదశ పదార్థాః క్రమాద్ద్వాదశానామధ్యాయానాం
విషయాః। ప్రథమేఽధ్యాయే విధ్యర్థవాదాదిరూపం ధర్మే ప్రమాణం నిరూపితం। ద్వితీయే యాగదానాదికర్మభేదః। తృతీయే ప్రయాజాదీనాం దర్శ
४ పౌర్ణమాసాద్యర్థత్వేన తచ్ఛేషత్వం। చతుర్థే గోదోహనస్య పురుషార్థత్వప్రయుక్తత్వేనుపహ్నానం న తు క్రత్వర్థత్వప్రయుక్త్యైవమాద
యః। పంచమే శ్రుత్యాదిభిర్నియతవిధేయత్వాదయః। షష్ఠే కర్తురధికారో నాంధాదేరిత్యాదయః। సప్తమే సమానమితరచ్ఛ్యేనేనేత్యాదిప్రత్యక్షవ
చనేనాగ్నిహోత్రాదినామ్నా చానుమితవచనేన చ సామాన్యాతిదేశః। అష్టమే సౌర్యం చరుం నిర్వపేదిత్యత్ర నిర్వాపస్థితేన దేవతానిర్దేశ ఏకదేవతా
త్వౌషధద్రవ్యకత్వమిత్యాదిలింగేనాగ్నేయపురోడాశప్రకృతికత్వం సౌర్యస్యేత్యేవమాదిర్విశేషాతిదేశః। నవమే ప్రకృతావగ్నయే జుష్టం
నిర్వపామీతి పఠితమంత్రో వికృతౌ సూర్యచరావగ్నిపదపరిత్యాగేన సూర్యపదప్రక్షేపేణ సూర్యాయ జుష్టం నిర్వపామీత్యేవమాదిరూహః। ద
శమే కృష్ణలేషు చోదకప్రాప్తస్యావఘాతస్య వితుషీకరణాసంభవేన లోప ఇత్యేవమాదిర్బాధః। ఏకాదశే బహూనామాగ్నేయాదీనాం ప్రధానానాం
సకృదనుష్ఠితేన ప్రయాజాద్యంగేనోపకారలాభ ఇత్యాది తంత్రం। ద్వాదశే ప్రధానస్య పశోరుపకారాయానుష్ఠితేన ప్రయాజాద్యంగేన పశ్వంగపు
రోడాశస్యాప్యుపకారలాభ ఇత్యాదిప్రసంగః। పాదానామసాధారణం విషయం దర్శయతి। విధ్యర్థవాదస్మృతయః నామ చేతి చతుర్విధం। ప్రథమాధ్యా

వచనాతిదేశః। ద్వితీయో రథంతరశబ్దేన గానమాత్రాభిధాయినా గానస్యైవాతిదేశ్యత్వమిత్యేతాదృశః పూర్వపూర్వాత్ప్రాతిదేశస్య శేషోవిచారితః తృతీయో
గ్నిహోత్రనామ్నాతిదేశః। చతుర్థో నిర్వాపాదేశధర్మప్రాప్త్యాదేశం గాదతిదేశః। స్పష్టలింగాదస్పష్టాత్ప్రబలాదపవాదతః। అతిదేశవిశేషాస్స్యురష్టమాధ్యా
యపాదగాః। అష్టమస్య ప్రథమే పాదే స్పష్టేన లింగేనాతిదేశవిశేషస్సర్వధా సౌర్యచరావతిదేశకేలాం నిర్వాపస్తద్ధితేన దేవతానిర్దేశ ఏవ దేవతత్వమి
త్యాదేన స్పష్టాన్నాగ్నేయరూలింగాని। ద్వితీయో త్యపృష్టైర్లింగైరతిదేశః। తద్యథా వాజినే హవిస్సామాన్యేన లింగేన పయోవిధ్యంతోతిదిశ్యతే। తత్రావిం
గవత్స్పష్టం శిష్టం తద్వ్యాధ్య నుత్పాదనాత్తృతీయో ప్రబలేన లింగేనాతిదేశః। తద్యథా ఆభిచారికేష్టావైష్ణవసారస్వతచావాపృథివ్యా విష్ణుత్రిత్వేనవిం
గేన యథాప్రమమాగ్నేయాదివిధ్యంతాతిదేశే ప్రాప్తే ద్విదేవతత్వేన లింగేన ప్రథమే ఆగ్నావైష్ణవేత్యేతం యస్యాగ్నేషోమీయాదివిధ్యంతోతిదిష్టః ప్రబలం
చ ద్విదేవత్యత్వం శబ్దాచ్చారణమాత్రేణ సహ సౌర్యశిఖా సంత। ప్రమస్త్విలంఘితప్రతీత్యాద్దుర్బలః। చతుర్థే దర్విహోమేష్వతిదేశో హోమాద్వాతి। ఊహోరం
భోధసామోహోపమంత్రోహాస్త్రిత్రు సంగతాః। నవమాధ్యాయపాదేషు చతుష్ష్వేతే ప్రకీర్తితాః। నవమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ఊహోదాహృతపూర్వ
కమూహావిచారప్రారంభః। తత్ర ప్రయాజాదయో ధర్మాః అపూర్వప్రయుక్తాః। అవఘాతమంత్రాదిష్వవివక్షితం ప్రవాన్యగ్న్యాదిస్వరూపం సాధనవిశేష
త్వమాత్రం వివక్షితమిత్యాదిరూహోద్ఘాతః। సవితృశ్రీపూషశబ్దానాం విభృతిషు నాస్త్యూహాః। అగ్నిశబ్దస్యాస్త్యూహాః। ఇత్యాదిరూహావిచారారంభః
ద్వితీయే సామరిహరః సామోహాః। తృతీయో మంత్రోహాః। చతుర్థే మంత్రోహాప్రసంగాపతితో విచారః। ద్వారలోపోస్వివిస్తారః। పాత్న్యేశత్వం సవపు

క్రమస్తస్య విశేషో వృద్ధివర్ధనే। శ్రుత్యాదిభిర్విరోధే చేతి పంచమాధ్యాయపాదగార్థః। పంచమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే శ్రుత్యర్థపాఠాదిభిః క్రమో
నిరూపితః ద్వితీయే వాజపేయగతేషు సప్తదశసు పశుష్వేకైకధర్మసమాపనమిత్యాది క్రమవిశేషః తృతీయే పంచప్రయాజాదీనామావృత్తే
నైకైకాదశత్వమిత్యాది వృద్ధిః। అదాభ్యగ్రహాంచిత్రిసౌభరనావృత్తిరిత్యాది వృద్ధ్యభావశ్చతుర్థే క్రమనియామకానాం శ్రుత్యర్థపాఠాదీనాం ప్రబ
౭ లదుర్బలభావః। అధికారే తస్యాథవర్ణః ప్రతినిధ్యర్థలంపనే। దేవ్యసంత్రం డేయత్వవిశేషష్ఠే పాదే ష్వవిరాస్థితాః। షష్ఠాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే కః
మాఽధికారః చతుర్ణాం రస్త్రీశూద్రాదీనామస్తిన్నస్త్రియా అస్తి సవపత్నీసహితస్యైవ యజమానాధికారే నిరూపితః ద్వితీయే సత్రాధికారే సంప్రత్యేకం స్వత్వసంఘలంద
శపూర్ణమాసయోః కర్తృత్వేనియమః కామ్యకర్మసమాపనియమమిత్యేవమాదయోఽధికారిధర్మాః। తృతీయే ద్రవ్యస్య ప్రతినిధిరస్తి దేవాదీ
నాం మాసాదీనామధికారిణశ్చ నాస్తీత్యాదినిర్ణయం। చతుర్థే పదార్థలోపసంవిచారితం। అవత్తనాశే సత్యాజ్యేన యజేదిడార్థర్ధస్య నాశే సతి శే
షాన్నిగ్రావశ్యమిత్యాదికం। పంచమే కాలాపరాధేన చంద్రాదర్శే సతి అభ్యుదయేష్టిః ప్రాయశ్చిత్తం షోంతి పెద్దివ్మాస్యేకాదశ్యాం దీక్షా ద్వాదశాహస్యార్థో
దశదీక్షా ఇత్యాదినిరూపితం। షష్ఠే సత్రాధికారిణః సుత్యాల్పకల్పా ఏవ సత్రం విప్రస్యైవేత్యేవమాదికం దాంతంతం సప్తమే పిత్రాదికం న దేయం ద్రవ్యం వా భూమి
నదేయమిత్యేవమాదిదేయవిచారః। అష్టమే కాంకోక్తాగ్ని ఉపనయనహోమః స్థపతీష్టిః సత్త్రైవేత్యేవమాద్యగ్నివిచారః। కృతః ప్రత్యక్షోక్తేష్వితి దేశోఽస్య
శేషస్యాస్య నిరూపణాత్ నామవింగాంతిదేశాద్యాస్సప్తమాధ్యాయపాదగార్థః। సప్తమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే సమానవితరచ్ఛ్రోనైనేత్యాదిప్రత్యక్షే

సంగ్రహాః । ద్వాదశస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే పశుధర్మాణాం పశుపురోడాశే ప్రసంగః సౌమికవేదేరుత్తరకాలీనత్వమనుప్రసంగ ఇత్యాదివిచారః । ద్వి
తీయే సవనీయస్య పశోస్తంత్రిత్వం న తు సవనీయస్య పురోడాశానాం వికృతిస్తంత్రిణీ న ప్రకృతిరిత్యాదివిచారః । తృతీయే స్విష్టకృదాదిసహాః సముచ్చయః ఆఘా
రగతానామప్యభ్యుత్పత్త్యసన్నతత్వాదీనాం సముచ్చయ ఇత్యాదికం ప్రాధాన్యేన యవవ్రీహ్యోర్వికల్ప ఇత్యాదికం సముచ్చయాపవాదత్వేనేత్యుభయం చింతి
తం । చతుర్థే మంత్రబ్రాహ్మణాస్వప్యర్థాయాజ్యానువాక్యాయుగలయోర్వికల్ప ఇత్యాదికం ప్రాధాన్యేన యాజ్యానువాక్యయోః సముచ్చయ ఇత్యాదికం వికల్పా
పవాదత్వేనేత్యుభయం చింతితం । తదేవం ద్వాదశాధ్యాయగతేషు షష్టిసంఖ్యాకేషు పాదేషు ప్రతిపాద్యా అర్థాః సంగృహీతాః । నను యద్యధ్యాయేభ్యః పాదా
ర్థేభ్యశ్చైతే పృథగర్థా భవేయుస్తత్ర తత్పాదేషు విచార్యంతే తేషాం క్వచిత్ తత్పాదాంతర్భావ ఇత్యాశంక్యాహ అపూర్వోద్దేశమంతాపవాదాభ్యాం ప్రసంగానుప్ర
సంగతః । తత్ర తత్పాదగతత్వేన విచారాంతరమున్నేయమేతదధ్యాయప్రతిపాద్యప్రతిపాద్యాదన్యేష్వర్థేషు యద్యపి చితం క్వచిదపూర్వాదపూర్వాత్ క్వచిదపవాదః
క్వచిత్ప్రసంగపతితః క్వచిదనుప్రసంగపతిత ఇత్యేవం పాదాంతర్భావ ఉన్నేయః । నను సంత్యేవమధ్యాయానాం పాదానాం చ వ్యవస్థితా అర్థాః తదధ్య
యనక్రమః కథమవగంతవ్య ఇత్యత ఆహ । శాస్త్రే పూర్వాపరీభావోఽధ్యాయానామభిధాస్యతే । పాదానాం తు తమత్రైవ వైశద్యాయ తత్తదధ్యాయావ
హే । ఏకస్మిన్నధ్యాయే సమాప్తే సతి అధ్యాయాంతరారంభే తయోరధ్యాయయోః పూర్వాపరీభావో వక్ష్యతే । ప్రథమాధ్యాయగతానాం పాదానాం
పూర్వాపరీభావో దాప్యాప్తే సతి తద్వ్యుత్పత్త్యా పాదాంతరే ప్రపంచితే సౌత్రస్తం శక్యతే యాంతమపి దాహరతి । ఉపోద్ఘాతః సాక్షాత్ స్నేహితి ధర్మేణ తస్య

6 చ్ఛయః క్రమాసామప్రకీర్ణేనేన ఇత్యర్థః శబ్దపూర్వపాదగాః దశమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే బాధహేతుద్వారలోపోనిరూపితః తద్యథా స్వయంకృతా
వేదిర్భవతీత్యత్ర వేదినిష్పాదనరూపస్య ద్వారస్య లోపేన నిష్పాదకానాముద్ధననాదీనాం బాధః ద్వితీయే తు కృష్ణలేషు వితుషీకరణరూపస్య ద్వారస్య లోపే
నావఘాతస్య బాధః తృతీయే సంశయే పక్షౌ త్రస్య ద్వారలోపస్య బహుభిరుదాహరణైర్విస్తారః చతుర్థే బాధకారణం కార్యైకత్వం తద్యథా
౬ ప్రకృతౌ గవాశ్వాది దక్షిణయా బుద్ధిపరిక్రయః కార్యం తథా వికృతిరూపే భూనామ్న్యేకాహే ధేనురూపయా దక్షిణయాస్త్రదేవ కార్యంకృత
మోదేనాప్యగవాశ్వాది దక్షిణా వికృతౌ చోదకప్రాప్తా బాధ్యతే చతుర్థేన వృత్రఘ్నీష్టివిహితా ఉపహోమాః శ్చోదకప్రాప్తైరనారిష్టహోమైః సహ సముచ్చీ
యంత ఇత్యాదిః సముచ్చయః పంచమే షోడశిగ్రహాః ప్రకృతిగామినః సన్తో గ్రహణపాత్రాదేవ గ్రహీతవ్యా ఇత్యాది బాధప్రసంగాగతో గ్రహా
ది విచారః షష్ఠే సామ్నః గేయత్వమిత్యాది బాధప్రసంగాగతః సామవిచారః సప్తమే పశ్వంగేషు హవిశ్ఛేదో గృహమేధీయమపూర్వం కర్మే
త్యాది బాధప్రసంగాగతః ప్రకీర్ణవిచారః అష్టమే నానూయాజేష్వితి పర్యుదాసో న సామ ఇత్యర్థవాదో నాతిరాత్రే ఇతి ప్రతిషేధ ఇ
త్యాది బాధోపయోగి నఞర్థవిచారః ఊహపూర్వకస్తస్య తథా తంత్రావాపౌ తంత్రస్య విస్తృతిః ఆవాపవిస్తృతిస్త్వేకాదశాధ్యాయస్య పాదగాః
ఏకాదశాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే తంత్రస్య ఊహపూర్వకావధారితః ద్వితీయే త్వతంత్రావాపౌ సంక్షేపేణోక్తౌ తృతీయే తు తంత్రముదాహరణబా
హుళ్యేన ప్రపంచితం చతుర్థే త్వావాపః ప్రపంచితః ప్రసంగస్తత్ర నిర్ణీతః సముచ్చయవికల్పనే ద్వాదశాధ్యాయపాదార్థాః ఇతి పాదార్థ

తి సిద్ధాంతః అథ ధర్మజిజ్ఞాసేహ తావదధ్యయననియమవిధిః సంభవాదితి తదర్థ్యత్రిః శ్రుతి యాద్యధికరణే ధర్మే లక్షణం ప్రమాణం చ నాస్తీతి పూర్వపక్షః
లౌకికాచారవోనత్వాత్ప్రత్యక్షాదప్రవృత్తేః శ్రుతి తదర్థ్యత్రిః తయాయుక్తాద్యధర్మస్య లక్షణప్రమాణరహితత్వేన తిరవిషాణసవిరోధమన్యాతి తత్పి చార
శాస్త్రస్య విధేయత్వవలనలపపన్నమిత్యాక్షేపసంగతిః యథా ప్రథమాధికరణే నియమవిధిసంభవేన హేతు నావిచారశాస్త్రస్య విధేయత్వమయుక్తం తథా
శ్రుతియాద్యధికరణే లౌకికాచారవోనత్వప్రత్యక్షాద్యప్రవృత్తిరూపేణ హేతునా ధర్మే లక్షణప్రమాణే న స్త ఇతి దృష్టాంతసంగతిః యథా ప్రథమాధిక
రణసిద్ధాంతే పూర్వోక్తే యుక్తిరవలోక్యతే తథా ద్వితీయాధికరణసిద్ధాంతే శాంకరపి యుక్తిం న పశ్యామ ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః వా దృష్టా
న్తప్రత్యుదాహరణసంగతీ మందబుద్ధిభిరపి సర్వత్రోహ్యే తత్తుం శక్యేతే ఇహం చ మాధికరణే విధివాక్యస్య నిరపేక్షత్వాత్ ప్రామాణ్యం వక్తుం తస్య చ వా
క్యస్య శబ్దార్థయోః సంబంధే శబ్దనిత్యత్వే చ విశిష్టత్వాత్ తత్ప్రసంగేన శబ్దనిత్యత్వం షష్ఠాధికరణే వర్ణ్యత ఇతి ప్రాసంగికసంగతిః ప్రథమాధ్యాయస్య తు
ధర్మే పాదే ద్వితీయాధికరణే న సార్వాదివిప్రతిపత్తి దిశమంగజాతముపదిష్టం తదుపయోగిత్వేన ప్రథమాధికరణే ధర్మస్యాపేక్షితత్వం సాధితం తత్ర ప్ర
థమాధికరణమయుక్తమితి సేయం తదుత్తరాధికరణే న సహాపూర్వాధికరణస్యాప్రాదపాంత సంగతిః ప్రథమాధ్యాయె తృతీయపాదస్య ప్రథమా
ధికరణే శ్రుతిప్రాదిస్మృతేః ప్రామాణ్యముక్తం ద్వితీయాధికరణే సర్వవిషయస్మృతేః పూర్వవత్ ప్రాప్తం ప్రామాణ్యమపవాదసంగ
తిః అనయాదిశాసనత్ర సంగతిరూపేణ నిరూప్య ఇత్థం సంగతిః పుష్కలా ద్వాధప్రత్యధికరణం విషయసంశయపూర్వపక్షసిద్ధాంతాంశ్చతురో

॥ అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా ॥

1 శేషోఽర్థవాదగః వేదమూలస్మృతిసర్వవాక్యానాం చావిరోధ్యతః క్రమః। జిజ్ఞాస్యత్వేన ప్రతిజ్ఞాతే ధర్మే విధివాక్యం సాక్షాత్ప్రమాణమితి తద్వి
చారః ప్రథమే పాదే ఉక్తః। అర్థవాదవాక్యస్య విధిద్వారా ప్రామాణ్యావ్యుత్పత్త్యనంతరభావిత్వం స్మృతివాక్యస్యార్థవాదవిధిరూపవేదమూలతయా
ప్రామాణ్యాదర్థవాదోత్తరభావిత్వం। నామధేయస్య వాక్యైకదేశత్వేన పూర్వోక్తత్రివిధవాక్యవిచారోత్తరకాలీనత్వం। అనేన న్యాయేనోత్తరా
2 ధ్యాయగతపాదానాం పరస్పరక్రమః ఊహ్యః। ఇత్థం శాస్త్రస్యాధ్యాయానాం పాదానాం చ క్రమవిశేషవిశిష్టానామసాధారణప్రతిపాద్యమర్థం
నిరూప్య తన్నిర్ణయఫలం దర్శయతి। ఉపోద్ఘాతసంగతేస్తిస్రః తథావాంతరసంగతయః। ఉపోద్ఘాతాక్షేపదృష్టాంతప్రత్యుదాహరణాదిరూపాః। శాస్త్రా
దిప్రతిపాద్యార్థసంబంధితయాధికరణయోజితసంగతిః తస్యాధికరణస్య శాస్త్రసంగతిరధ్యాయసంగతిః పాదసంగతిశ్చేతి తిస్ర ఉపోద్ఘాతాఖ్యవంతి। తద్య
థా ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయాద్యధికరణే ధర్మస్య లక్షణప్రమాణరూపత్వం పూర్వపక్షిత్వేన తత్సద్భావః ప్రతిపాదితః। తస్యాధికరణస్య ధర్మసం
బంధితయా ధర్మవిచారశాస్త్రసంగతిః। ప్రమాణవిచారరూపత్వాత్ప్రథమాధ్యాయసంగతిః। విధివాక్యస్య ప్రామాణ్యనిరూపణాత్ప్రథమపాదసంగ
తిః। యద్యపి తత్సంగతిత్రయముపోద్ఘాతం తథాపూర్వోత్తరాధికరణయోః పరస్పరసంగతిః ప్రాసంగికసంగతిరుపోద్ఘాతసంగతిరపవాదసంగతిశ్చే
త్యేవమాదిరూపా। ప్రాసంగికాక్షేపాదిసంగతీనాముదాహరణం వృత్తావుదయతి। పూర్వన్యాయస్య సిద్ధాంతయుక్తిం వీక్ష్య పరేణ పూర్వపక్షయుక్తిం వ
తత్రాక్షేపాదిరూపా సంగతిః। తద్దితద్భవత్యోజయిత్వా ప్రదర్శితే ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదస్య ప్రథమాధికరణగతో ధర్మవిచారశాస్త్రారంభవిధి

దర్శపూర్ణమాసాపరమపూర్వం చానయోస్తతః నాన్యథాత్వే తయోర్దర్శపూర్ణమాసాపూర్వమపఫలాత్తస్య నియమ ఇతి హేతుః అత్ర తు విశిష్టపాఠేన
అధ్యయనేనవాజస్యైనార్థజ్ఞానేన శ్రుత్యనుష్ఠానసిద్ధేరధ్యయనస్య నియమహేతుర్నాస్తి। అతో ద్వివిధవిధ్యసంభవాత్ అర్థజ్ఞానే హేతుర్విచా
రశాస్త్రారంభస్యావైధత్వం నాస్తీతి పాఠే శ్రూయమాణస్య విధేః కా గతిరితి చేత్ స్వర్గాంశస్య రగ్రహణవశాత్ విధేయమితి వదామః। అశ్రుతోఽపి స్వ
ర్గో విశ్వజిన్న్యాయేన కల్పనీయః స స్వర్గః స్యాత్ సర్వాన్ప్రత్యవిశేషాదితి సూత్రేణ విశ్వజిత్యశ్రూయమాణమప్యధికారిణం సంపాదయితుం తద్విశే
షణం స్వర్గఫలం యుక్తమిత్యపి తంతత్త్వాదధ్యయనస్య నేష్యస్తు ఇతరథాభిప్రేతోర్న్యైక్రమం వినాపి విధినా దృష్టఫలాభావాన్న పాతదర్థతా। కల్ప్యస్తు విధిసామర్థ్యా
త్స్వర్గో విశ్వజిదాదివదితి। ఏవం చ సతి వేదమధీత్య స్నాయాదితి శాస్త్రమనుగృహ్యతే। అస్మిన్ శాస్త్రే వేదాధ్యయనసమావర్తనయోర్నైరంతర్యం ప్రతీ
యతే తత్ఖల్వపి వేదే ధర్మవిచారాయ గురుకుల ఏవాధివాసః కర్తవ్యః తథా సతి నైరంతర్యం బాధ్యతే తస్మాద్విచారశాస్త్రస్య వైధత్వా
భావాత్ పాఠమాత్రేణ ధర్మసిద్ధేః సమావర్తనశాస్త్రబాధ్యధర్మవిచారశాస్త్రం నారంభణీయమితి పూర్వః పక్షః। అత్రోచ్యతే। యదుక్తం లో
కసిద్ధత్వాన్నాప్రాప్తవిధిరితి తత్రాధివాసస్తు నియమవిధిత్వం తు న వారయితుం శక్యం యథా దర్శపూర్ణమాసజన్యం పరమాపూర్వమవఘా
తనియమజన్యస్యావాంతరాపూర్వస్య కల్పకమేవం అశేషశ్రుతజన్యమపూర్వం జాతం శ్రుతజ్ఞానసాధనాధ్యయనస్య నియమజన్యస్యాపూర్వ
స్య కల్పకం భవిష్యతి నియమాదృష్టాసంగీకారే చ శ్రూయమాణో విధిరనర్థకః స్యాత్ న చ విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గార్థత్వం యుక్తం దృష్టే వేదార్థజ్ఞా

8

వయవానే సంజిఘృక్షుః ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ప్రథమాధికరణం భట్టమతేనారచయతి ॥ స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్య ఇత్యస్య విధానస్య ప్రయు
క్తితః విచారశాస్త్రం నారభ్యమారభ్యం వేతి సంశయః అర్థధీహేతుతాధీతే లోకే సిద్ధావపూర్వతవతీ ౹ నియామకం నైవ చాతో నైవ ధారంభో నను
భవేద శర్మ పూర్వవదస్య విత్రశ్రుత్యపూర్వం నియామకం ౹ అర్థనిర్ణయకం శాస్త్రమత ఆరభ్యతాం విధేః ॥ చోదనాలక్షణో ధర్మ ఇత్యారభ్య
౫ ఆన్వాహార్యే చ దర్శనాదిత్యేతదన్తం జైమినిప్రోక్తం సూత్రజాతం ధర్మవిచారశాస్త్రం తదేతస్య ప్రథమాధికరణస్య విషయః స్వాధ్యాయోధ్యేత
వ్య ఇత్యధ్యయనవిధిరక్షరగ్రహణమాత్రపర్యవసాయీతి కేచిన్మన్యన్తే ౹ అపరే త్వేవమాహుః ౹ అర్థజ్ఞానరూప దృష్టప్రయోజనమధ్యయనం
విధీయతే ౹ అర్థజ్ఞానం చ విచారమన్తరేణ న సంభవతీతి అతో విధిర్విచారశాస్త్రస్య ప్రయోజక ఇతి ౹ తత్రైవం సంశయః ఇదం విచారశాస్త్రం కిం విధిప్ర
యుక్త్వా నారంభణీయం ఉతారంభణీయమితి తత్రార్థజ్ఞానాం యాధ్యయనస్య విధిరితి వదన్నాపి ప్రష్టవ్యః కిమత్యంతమప్రాప్తమధ్యయనం విధి
య్యతే కిం వా పక్షే ప్రాప్తమపూర్వతవన్నియమ్యత ఇతి ౹ నాద్యః ఏవమతం వేదాధ్యయనమర్థజ్ఞానసాధనం ఆధ్యయనత్వాత్ భారతాధ్యయన
వత్ ఇత్యనుమానేనైవ విధినిరపేక్షేణ ప్రాప్తత్వాత్ ౹ తద్వర్జ్యస్తు ద్వితీయః పక్షః అపూర్వతవన్నియమవిధిత్వసంభవాత్ ౹ యథా నఖైరవఘాతేనవా
తండులనిష్పత్తిసంభవాత్ పక్షే ప్రాప్తావవఘాతో విధినావశ్యం కర్తవ్య ఇతి నియమ్యతే ౹ తథాలిఖితపాఠేన గురుపూర్వకాధ్యయనేనవార్థ
జ్ఞానసంభవాత్ పక్షే ప్రాప్తమధ్యయనం విధినా నియమ్యత ఇతి చేత్ న వైషమ్యాత్ ౹ అవఘాతనిష్పన్నైరేవ తండులైరవాంతరాపూర్వద్వారేణ

ణం విధివాక్యం నిత్యానువాదత్వేనాప్యుపపద్యతే। తతోఽధ్యయనవిధిముపజీవ్య పూర్వముపన్యస్తౌ పూర్వోత్తరపక్షావన్యథా వర్ణ్యేరాతా
విషయసంశయయోరస్తు నాస్తి విప్రతిపత్తిః। విచారశాస్త్రం విషయః। అవైధం వైధం వేతి సంశయః। తత్రావైధత్వవాదీ ప్రష్టవ్యః। విధేయమా
చార్యకర్తృకమధ్యాపనం కిం మాణవకస్యార్థజ్ఞానమపి ప్రయుంక్తే కిం వా పాఠమాత్రం। నాద్యః। అంతరేణాప్యర్థజ్ఞానమధ్యాపనసిద్ధేః। పా
ఠమాత్రే తు విచారస్య విషయో న సంభవతి। ఆపాతతః ప్రతీతః సందిగ్ధోఽర్థో విషయః। తథా సతి యచ్ఛాత్రార్థప్రతీతిరేవ నాస్తి తత్ర సందే
హస్య కా కథా। నిర్ణయో విచారస్య ఫలం సోఽపి విషయవద్దూరాపేతః। అతో విషయప్రయోజనాభావాద్విచారశాస్త్రం నారంభణీయమి
తి పూర్వః పక్షః। ఆత్రాఖ్యాతే మా నామాధ్యాపనే నార్థావబోధః ప్రయుజ్యతాం తథాపి సాంగవేదాధ్యాయినో నిగమనిరుక్తవ్యాకర
వ్యుత్పన్నస్య పౌరుషేయగ్రంథేష్వివ వేదేష్వప్యర్థావబోధః స్వత ఏవ ప్రాప్నోతి। నను యథా విషం భుంక్ష్వేత్యత్ర ప్రతీయమానోఽప్యర్థో న వివ
క్షితః తథా వేదార్థస్యావివక్షాయాం విషయాద్యభావస్తదవస్థ ఇతి చేత్ న వివక్షాయా అపనోదితుమశక్యత్వాత్। విషభోజనవాక్యస్యాప్త
ప్రణీతత్వేన బాధో మా భూదితి ముఖ్యార్థస్తత్ర పరిత్యక్తః। వేదే తు కుతో న వివక్షితార్థత్వం। వివక్షితే చ వేదార్థే యత్ర యత్ర పురుషస్య సందే
హః స సర్వోఽపి విచారశాస్త్రస్య విషయః। తన్నిర్ణయః ప్రయోజనం। తతోఽధ్యాపనవిధిప్రయుక్తేనాధ్యయనేనావబుధ్యమానస్యార్థస్య విచారణీయత్వా
ద్విచారశాస్త్రస్యావైధత్వం సిద్ధం॥౧॥ ॥ ద్వితీయప్రశ్నం శిష్టమతే నారభ్యం తు తి విచారవిషయో ధర్మో లక్షణేన వివర్జితః। మానేన బాధవర్జితత్వాచ్ఛా
చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః॥౧

౧ నైసంభవత్యదృష్టస్య కల్పయితుమశక్యత్వాత్। అత ఏవోక్తం। లభ్యమానే ఫలే దృష్టే నాదృష్టపరికల్పనా విధేస్తు నియమార్థత్వాన్నానర్థక్యం
భవిష్యతీతి। నన్వేవమపి శ్రుతవ్యాకరణాద్యంగస్యాధీతవేదస్య పురుషస్యార్థజ్ఞానసంభవాత్ విచారశాస్త్రస్య వైయర్థ్యమితి చేత్ జ్ఞానమాత్ర
సంభవేపి నిర్ణయస్య విచారాధీనత్వాత్। అక్తాః శర్కరా ఉపదధాతీత్యత్ర ఘృతేనైవ న తైలాదినేత్యయం నిర్ణయో వ్యాకరణేన నిగమేన నిరుక్తేన
౭ న వా న సిధ్యతి విచారశాస్త్రం తు తేజో వై ఘృతమితి వాక్యశేషాదర్థం నిర్ణేష్యతి। అతోయం విచారో వైధః। వేదమధీత్య స్నాయాదితి శాస్త్రం త్వధ్య
యనసమావర్తనయోః పూర్వాపరీభావమాత్రపరత్వేన ఏవావేష్టితత్వానంతర్యం శిష్యబుద్ధివశాదేవ విచారశాస్త్రమారంభణీయమితి సి
ద్ధాంతః। అస్మిన్నేవాధికరణే గురుమతమాహ। అథవాధ్యాపనాత్సిద్ధేర్నైరవాస్తవధ్యయనే విధిః తేన పూర్వోక్తశాపత్తౌ ప్రసాధ్యాపస్య వ్యాపాంతు చ ధీః
విధేయోధ్యాపనం సిద్ధిర్బాలస్యార్థధియం వినా తేన నిర్విషయం శాస్త్రం నిష్ఫలం చేత్యపేక్షితాం। స్వతః ప్రాప్తార్థావబోధస్య విజ్ఞాన చో
దనాత్ విషయాదిసుసంపాదం శాస్త్రమారభ్యతాం। తతః। అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయీతేత్యధ్యాపనం విహితం। న చాత్ర
నియోజ్యాభావః। ఆచార్యః స్యామితి కామినో నియోజ్యత్వాత్। ఉపనయీతేత్యాత్మనేపదేనాచార్యకరణవిహితేనాత్మనేపదేన నియోజ్యవిశేషణమాచా
ర్యత్వం ప్రతీయతే। ఉపనయనే యో నియోజ్యః స ఏవాధ్యాపనే పి తయోరేకప్రయోజనత్వాత్ ఏవం చ సత్యాచార్యకర్తృకమధ్యాపనం మాణవ
కకర్తృకేణాధ్యయనేన వినా న సిధ్యతీతి। అధ్యాపనవిధిప్రయుక్తైవాధ్యయనానుష్ఠానసిద్ధేర్న పృథగధ్యయనే విధిరభ్యుపగంతవ్యః। స్వాధ్యాయమా

సాయిలాలపి వధత్వేన నరకహేతుత్వం స్యాదితి శంకనీయం తత స్వః క్రతుత్వం గత్వేన క్రతుఫలస్వర్గవ్యతిరేకేణ ఫలాంతరాభావాత్ యత్ శ్యేనాదసాంగమ్య
త్వేన సత్యర్థత్వం ధర్మలక్షణం అత ఏవ గవాల్పభధర్మే గవలకేం విధివాక్యం యద్యపి ప్రత్యక్షానుమానయోరవిషయో ధర్మః తథాపి ప్రసిద్ధపదసమభివ్యా
హారేణ వ్యుత్పత్తిః సంభవతి తస్మిన్ లక్షణప్రమాణే వ్యాఖ్యయిష్యేతే ధర్మః। అస్మిన్నేవాధికరణే గురువంతమాహ। యద్వా జిజ్ఞాస్యవేదార్థః కిమత్ర
ధ్యపబోధితః। సిద్ధార్థో వా పృథగపి ధ్యేయాగవ్యః కార్యార్థ ఏవ వా సిద్ధేపి పుత్రజన్మాదౌ వ్యుత్పత్త్యరుపపత్తితః। మంత్రాధిగమ్య సిద్ధస్య వేదార్థత్వేపి కార్యే
తిః హర్షహేతుబహుత్వేన వ్యుత్పత్తిః పుత్రజన్మాదిర్లక్షణాసులభాకారో వేదార్థో ऽతః స ఏవ హి అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాథశబ్దేన వృత్త
వేదాధ్యయనానంతర్యముచ్యతే అతశ్శబ్దేన వృత్తస్య వేదస్య వివక్షితార్థత్వం హేతూక్రియతే ఉక్తశబ్దత్వంయానుసారేణ ధర్మశబ్దోపి వృత్త
వేదార్థమాచష్టే తతః సూత్రే వేదార్థో జిజ్ఞాస్య ఇతి ప్రతిజ్ఞాతం। తత్ర సంశయః కిం మంత్రార్థవాదప్రతీతః సిద్ధార్థోపి వేదార్థో భవతి। కిం
వా విధివాక్యప్రతీతః కార్యార్థ ఏవ వేదార్థ ఇతి తత్ర లోకావగతసామర్థ్యః శబ్దో వేదేపి బోధక ఇతి న్యాయేన వ్యుత్పత్త్యనుసారీ వేదార్థోవ
ధారణీయః వ్యుత్పత్తిశ్చ సిద్ధార్థేప్యస్తి పుత్రస్తే జాత ఇతి వాక్యవ్యవహారజన్యహర్షాత్తు హర్షమనుమాయ హర్షహేతౌ పుత్రజన్మని సం
గతిం ప్రతిపద్యతే తతో మంత్రార్థవాదప్రతీతోప్యర్థో వేదార్థ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః పుత్రజన్మవత్ హర్షహేతూనాం ధనలాభాదీనాం బహుత్వాత్
అసత్యవాక్యేప్యపుత్రజన్మైవార్థ ఇతి నిర్ణయో దుర్లభః గామానయేతి వాక్యేతు గవానయనరూపాం మధ్యమవృద్ధప్రవృత్తిమవలోక్యైవ సంగ

ఏతి విచింత్యతే। లౌకికాకారపౌనఃపున్యతస్వత్వం నామ లక్షణం। మానశంకా తు దూరే తత్ర ప్రత్యక్షాద్యప్రవర్తనాత్ । చోదనాంగవత్త్వ ఆకారో వా ధర్మత్వే
సతి లక్షణం। అత ఏవ ప్రమాణం చ చోదనైవాత్ర నోపలంభకం లక్షణప్రమాణాభ్యాం హి వస్తుసిద్ధిః। అత ఏవ వామమానాధీనా మేయసిద్ధిర్మానసి
ద్ధిశ్చ లక్షణాదితి। సజాతీయవిజాతీయవ్యావర్తకో లక్షణగతః కశ్చిల్లక్షణప్రసిద్ధిః। ఆకారో లక్షణం। తేన చ లక్షణేన లక్ష్యే వస్తుని సంభావనా బు
౧౦ ద్ధిర్జాతాయాం ప్రమాతుర్మధ్యస్థస్య ప్రమాణేన తదవగచ్ఛతి తద్యథా సాస్నాదిమతీ గౌరితి ఉపశ్రుత్య చతుష్పాత్సు విశేషు తల్లక్షణలక్షితం
పదార్థముద్దిశ్యాయం గౌరితి చక్షుషావగచ్ఛతి। ఏవం చ సత్యలౌకికత్వాద్ధర్మస్య నాస్తి లక్షణం తత్ర కుతః ప్రమాతుర్మధ్యోగః కథం చిదుద్యో
10 గేపి న తత్ర ప్రమాణసద్భావః శంకితుమపి శక్యః న తావదత్ర ప్రత్యక్షం ప్రమాతి ధర్మస్వరూపాదిరహితత్వాత్ అత ఏవ వ్యాప్తిగ్రహణాభావా
న్నాప్యనుమానం ప్రత్యక్షానుమానమూలత్వాచ్ఛబ్దస్య సంగతిగ్రహః తద్యోగ్యత్వాభావాన్నాగమోపి ప్రవర్తతే। తస్మాద్ధర్మో లక్షణప్రమా
ణరహిత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః మా భూత్ చక్షురాదిగమ్యో లౌకిక ఆకారః తథాపి చోదనాగమ్యః స్వర్గఫలసాధనత్వాదిలక్షణ ఆకారోస్తి తే
నార్థత్వే సతి చోదనాగమ్యో ధర్మ ఇతి లక్షణం భవతి అధర్మో ధర్మ ఇత్యుక్తే ఉభయత్ర శ్రేత్యవందనాదౌ ష్ఠుపాదో చాతివ్యాప్తిః। తద్వ్యవచ్ఛేదా
య చోదనాగమ్య ఇత్యుక్తం। తావత్యుక్తే విధిగమ్యే కనర్థఫలత్వేనానర్థరూపే శ్యేనాద్యభిచారకర్మణ్యతివ్యాప్తిః తద్వ్యవచ్ఛేదాయార్థ ఇ
త్యుక్తం। యద్యపి శ్యేనస్య శత్రువధః ఫలం న తు నరకః తథాపి తస్య వధస్య నరకహేతుత్వాత్ తద్వారా శ్యేనోనర్థః। సర్వైవమగ్నీషోమీయపశుహింసా
యా నస్య స్వరూపే నిషేధావిషయత్వాత్ విధేయత్వమర్థః

ర్జ్ఞాత్వౌత్పత్తికస్తు శబ్దస్యార్థేన సంబంధస్తస్య జ్ఞానముపదేశోఽవ్యతిరేకశ్చార్థేఽనుపలబ్ధే తత్ప్రమాణం బాదరాయణస్యానపేక్షత్వాత్ అనుమానం జ్ఞాతసంబంధస్యైకదేశ
దర్శనాదేకదేశాంతరేఽసన్నికృష్టేఽర్థే బుద్ధిః॥ ౪
కేవలయంతా అక్షేం ప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షాదీనాం ప్రమాణత్వాత్ ప్రమేయావభాసకత్వం తావదవివాదం ధర్మశ్చ ప్రమేయః। అసందిగ్ధావిపర్యస్తత్వే సతి బుధ్య
మానత్వాత్ ఘటాదివత్ తస్య ప్రత్యక్షాదిభిరప్యేష ధర్మో గమ్యత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః ధర్మస్య ప్రమేయత్వేఽపి ప్రత్యక్షయోగ్యతా నాస్తి ప్రత్యక్షస్య వ
ర్తమానమాత్రవిషయత్వాత్ అయం తు ప్రత్యక్షస్యాత్యంతమవిషయః। తత్రానుమానాదీనాం నైవ కథాఽపి చిత్ప్రత్యక్షేణ గృహీతే వ్యాప్త్యాదావపి శబ్దాదనుమా
నాదీనాం ప్రవృత్తిః తస్మాద్విధినైవ ధర్మో గమ్యతే॥ ప్రేంక్షేపమమారచయతి। అబోధకో బోధకో వా న తావదబోధకో విధిః శక్తేరశక్తేర్వా ధర్మే గ్రహణం దు
ర్ఘటం। యతః సమభివ్యాహృతే ధర్మే శక్తిగ్రహణాసంభవాత్ బోధకస్య విధేర్మార్గత్వమనపేక్షితం। యథా ప్రత్యక్షాదీనాం ప్రామాణ్యం నా
స్తి తథా విధేరపి నాస్తి ప్రామాణ్యం శక్తిగ్రహణపూర్వకం హి ప్రామాణ్యమాప్తవాక్యస్య లోకే దృష్టం శక్తిశ్చ లోకప్రసిద్ధగవాదౌ గృహ్యతే ధర్మస్త్వలౌకికః। అత
స్తత్ర శక్తిగ్రహణం దుర్ఘటం తస్మాద్విధిరబోధకత్వాన్న ధర్మే ప్రామాణ్యమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। యథా ప్రభిన్నకమలోదరే మధూని మధుకరః పిబతి ఇత్యే
త్ర మధుకరపదస్యార్థమజ్ఞానన్ అన్యపదార్థమవగత్య తత్సమభివ్యాహారాత్ కమలమధ్యగతే మధుపానం కుర్వతి దృశ్యమానే భ్రమరే మధుకరశబ్దస్య సంగ
తిం గృహీత్వా వాక్యార్థం ప్రతిపద్యతే। తథా కారీర్యా వృష్టికామో యజేతేత్యత్ర లోకప్రసిద్ధార్థవృష్ట్యాదిపదసమభివ్యాహారాదలౌకికభావనాయాం
విధేః సంగతిం గృహీత్వా విధివాక్యార్థం పురుషో బుధ్యతే। తస్మాదబోధకత్వలక్షణమప్రామాణ్యం నాస్తి న చ సంవాదాభావాదప్రామాణ్యం సమనంత
రఫలప్రతినియతదృష్టఫలే వృష్ట్యాదౌ సంవాదస్యాపి సంభవాత్ అనియతదృష్టఫలే చిత్రాయాగాదౌ ప్రతినియతజన్మాంతరఫలత్వాత్ ఏవమాదౌ చ సంవా

తిః ప్రమాణం సులభం తస్మాత్కార్యరూప ఏవ వేదార్థ ఇతి॥ తృతీయం భట్టమతే నారభ్యత ఇతి। ధర్మస్య జ్ఞాపకం మానం యదుక్తం చోదనాత్మకం। ఏతస్మిన్న
పరీక్ష్యం స్యాత్కింవా సమ్యక్పరీక్ష్యతాం। మానే లోపాదిశాస్త్రేణ యస్య సిద్ధత్వాత్కిం పరీక్షణీయా। ఏవం విచారశాస్త్రప్రస్మిన్నపరీక్షోపేక్ష్యతే కుతః। పూర్వపక్షార్థః
ఆస్మిన్నేవాధికరణే గురుమతమాహ। అథాపరీక్ష్యో వేదార్థశ్చోదనామానతాథవా వేదార్థస్య ప్రధానత్వాత్ప్రథమం తత్పరీక్షణం। చోదనామానత్వేవా
౧౧ త్ప్రథమం సాధ్యతాం గతా। అనపేక్ష్య తం యతస్తస్యా ముఖ్యత్వమాశ్రితం। ద్వితీయాధ్యాయాద్యైః కర్మభేదశేషశేషిత్వాదిరూపో వేదార్థః సూత్రకారేణ
పరీక్షిష్యతే। చోదనాప్రామాణ్యస్య తు ప్రథమే ధ్యాయే పరీక్షా। తదేతదయుక్తం। కుతః। వేదార్థస్య ప్రధానస్యాపి నాదౌ పరీక్షణీయత్వాత్ ప్రధానస్యాపి వా
వేదార్థః పురుషార్థత్వేనానుష్ఠేయత్వాత్ ప్రమాణం తు తదుపాదానాయ ప్రవృత్తం స తచ్ఛేషతయా న ప్రధానమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। అన్యోన్యసాపేక్షత్వేనోపాత్తా
వేదార్థప్రమాణయోః ప్రధానోపసర్జనభావః ప్రమాణప్రమేయభావోపాధౌ తు ప్రమాణస్యైవ ముఖ్యత్వం నిరపేక్షత్వాత్ న హి స్వతః ప్రామాణ్యవాదినాం
మతే సాపేక్షతా ప్రామాణ్యస్య। ప్రమేయం తు సాపేక్షం మానాధీనా మేయసిద్ధిరితి స్థితత్వాత్। తదేతస్య ముఖ్యత్వమాశ్రిత్య సూత్రకారః ప్రమాణపరీక్షామా
దావకార్షీదిత్యుక్తం। అన్యథా ప్రధాన్యమాశ్రిత్య ధర్మవిచార ఏవాదౌ కస్మాన్న కృతః। న కృతః। అపరీక్షితేన ప్రమాణేన ధర్మస్యాసిద్ధత్వాత్ తద్విచారస్యాశ్రయా
సిద్ధేః। తదేవమధికరణత్రయేణ వృత్తత్వాదినా య భాట్టప్రాభాకరమతభేద ఉపన్యస్తః। అథ ప్రాభాకరేణ భాట్టమతే పూర్వపక్షస్యైవ చతుర్థేమా చ యుక్తిః। ప్రతిపత్తౌ
దిభిరపేక్షితసంగతైర్విధ్యర్థవాదాఖ్యానాం ప్రమాణత్వాన్నియమోపభాసితావర్తమానేనైవ విషయముక్తం ధర్మస్య భాష్యకారాశ్రుమూలం సుమానాద్యైరనవిద్యా

కవే నైవ వాక్యార్థే సంగతిః పృథక్ । గృహీతవ్యుత్పత్తేర్వాక్యం ప్రమాణం నైరపేక్ష్యేణ । యద్యపి వర్ణానాం నిత్యత్వాదికార్యాభేదకస్యాపి పదస్యైవ
ణీరూపత్వం । తథా నిత్యత్వాత్ వర్ణపదద్వారా వేదస్య కారణసాపేక్షత్వం నాస్తి తథాపి అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ స్వర్గకామ ఇత్యాది వాక్యస్యా
క్యార్థే సంగతిగ్రహణమపేక్షితం తత్తు నైరపేక్ష్యాభావాత్ ప్రామాణ్యం నాస్తీతి ప్రాప్తే బ్రూమః । లోకే గామానయేత్యాది పదప్రయోగేషు పద
పదార్థయోరేవ సంగతిర్గృహ్యతే వాక్యం తు కాంక్షా యోగ్యతా సన్నిధి వశాత్ స్వార్థం ప్రతిపాదయతీత్యవివాదం తథా వేదవాక్యస్యాపి ప్రత్యా
యకత్వాదనపేక్షత్వేన ప్రామాణ్యమవిరుద్ధం । అష్టమాధికరణమారభ్యతే । పౌరుషేయం న వా వేదవాక్యం స్యాత్పౌరుషేయతా । కాఠకాది
సమాఖ్యానాద్వా కేవలాపౌరుషేయవాక్యవత్ సమాఖ్యాకర్తృపరత్వేన వాక్యత్వం తు పరాహతం తత్ర వర్ణానుపలంభేన స్యాత్ తత్రాపౌరుషేయతా ।
కాఠకం కౌథుమం తైత్తిరీయమిత్యాది సమాఖ్యా తత్తద్వేదవిషయా లోకే దృష్టా తద్ధితప్రత్యయ ఉక్తః తేన ప్రోక్తమిత్యస్మిన్నర్థే వర్తతే తత
థా సతి వ్యాసేన ప్రోక్తం వైయాసికం కాళిదాసమిత్యాదావివ పౌరుషేయత్వం ప్రతీయతే కిం చ విమతం వేదవాక్యం పౌరుషేయం వాక్యత్వాత్ కాళిదా
సాది వాక్యవత్ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః । అధ్యయన సంప్రదాయ ప్రవర్తకత్వేన సమాఖ్యోపపద్యతే । కాళిదాసాది గ్రంథేషు తత్సర్గావసానే కర్తా
ర ఉపలభ్యంతే । తథా వేదస్యాపి పౌరుషేయత్వే తత్కర్తా ఉపలభ్యేత న చోపలభ్యతే అతో వాక్యత్వహేతుః ప్రతికూలతర్కపరాహతః తస్మాద
పౌరుషేయో వేదః తథా సతి పురుషబుద్ధిదోషకృతస్యాప్రామాణ్యస్యానాశంకనీయత్వాత్ విధివాక్యస్య ధర్మే ప్రామాణ్యం సుస్థితం ॥

దః కథమితి చేత్ ఏవం తర్హి స్వతః (ప్రా)మాణ్యాభ్యుపగమాన్నాస్తి కస్యాపి సంవాదాద్యపేక్షా తస్మాదబాధకత్వసాపేక్షత్వయోరప్రామాణ్యకారణయోరభా
వాద్వేదైః స్వతః సిద్ధం ప్రామాణ్యం నాపవదితుం శక్యం॥ షష్ఠాధికరణమారచయతి॥ విధ్యాధిరూపోయం యః శబ్దః సోనిత్యోథావినశ్వరః (అనిత్యో వ
ర్ణరూపత్వాద్వర్ణా జన్యోపలంభనాత్ అబాధితప్రత్యభిజ్ఞాబలాద్వర్ణస్య నిత్యతా (ఉచ్చారణప్రయత్నేన వ్యజ్యతే సొన జన్యతే॥ శబ్దనిత్యత్వవాదినో
౧౨ వైయ్యాకరణాస్త్వేవం మన్యంతే (వర్ణాః సమూహాః శ్రవణానంతరమిదమేకం పదమితి ప్రత్యయో మానః స ప్రత్యయోనైకేనోత్పద్యతే తస్య చ ప్రత్యయస్య వర్ణ
వ్యతిరిక్తః కశ్చిత్స్ఫోటాఖ్యో నామకః పదార్థో విషయః స చ నిత్యః స ఏవ శబ్దో న తు వర్ణా ఇతి తదేతన్నైయాయికాదయో న సహంతే వర్ణేభ్యోప్రత్యేకార్థావబో
ధోపాధినాపి ప్రత్యైకబుద్ధేరుపపత్తేర్వర్ణాతిరిక్తస్ఫోటకల్పనా నిరర్థికా॥ తస్మాద్వర్ణానామేవ శబ్దత్వం వర్ణాశ్చ ప్రతిపురుషం ప్రత్యుచ్చారణం చ జన్మవినా
12 శవంత ఉపలభ్యంతే తస్మాదనిత్యః శబ్దస్తస్య చ కారణదోషసంభవాద్విధేరప్రామాణ్యమితి పూర్వః పక్షః బహుభిః పురుషైః ప్రత్యేకం బహుకృత్వః
ఉచ్చారితే గోశబ్దే త ఏవేమే గకారాదయో వర్ణా ఇత్యబాధితప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే (తద్బలాన్నిత్యా వర్ణాః న చ వర్ణానాం జన్మాభావే బహుకృత్వః
ఉచ్చారణప్రయత్నాః వృథా ఇతి శంకనీయం తత్ప్రయత్నస్య వ్యంజకత్వాంగీకారాత్ ఏవం సతి పురుషభేదాదుచ్చారణభేదాచ్చ యథాయోగము
దాత్తత్వాదిభేదైః పటుమృదుత్వాదిభేదైశ్చోపేతాః ధ్వనివిశేషానుత్పాద్యచరితార్థా భవిష్యంతి॥ తస్మాన్నిత్యే శబ్దే కారణదోషాభావాన్నాస్త్యప్రామా
ణ్యం (సప్తమాధికరణమారచయతి॥ వేదవాక్యమమానం స్యాన్మానం వా నాస్తి మానతా పృథక్సంకేతవిజ్ఞానం యామనపేక్షత్వవర్జనాత్ (వేదేపి

సృత్వపూర్వార్థత్వాత్ర పశ్వావావాం। పూర్వోర్థత్వాహంత్వాపేక్షత్వాన్నవిధేయమర్థనైతి తిచేత్ సత్యం స్వరూపస్తుతి ద్వారా నాపేక్షేతి గురుబ్రా॰ గాం। యతోవాయుః
క్షిప్రమేవఫలప్రదః అతోవాయవ్యమాలభేతేత్యేవమర్థవాదైకవాక్యత్వంహేతుమపేక్ష్యవిధిః పురుషంనియుంక్తే। తతః సాపేక్షత్వాద్విదప్రామాణ్యమి
తిపూర్వపక్షః పక్షత్రివిమతంకర్మానుష్ఠేయంఫలప్రదదేవతోపేతత్వాత్ రాజసేవాదివదిత్యనుమానంయద్యర్థవాదైనవిత్యతే। తదానీంఆగ
మప్రమాణస్యవిధివాక్యస్యమానాంత్ర సాపేక్షత్వం స్యాత్ నేత్యేవంవిపక్షేతంకింతుఫలప్రదదేవతాతోషకేత్యుపన్యాసముఖేనకేవలప్రాశ
స్త్యముపలక్ష్యతేతథాసతిప్రశస్తంకర్మానుష్ఠేయమిత్యస్మిన్నర్థేసార్థవాదస్యవిధేః పర్యవసానాదేకవాక్యతాలభ్యతేతత్ర కుతః సాపే
క్షత్వంతస్మాద్విధిః ప్రమాణమితి రాద్ధాంతః॥ ౧౨ ॥ తృతీయమారభ్యతే॥ ఔదుంబరోయూపో భవతీత్యుపవిధిపశ్చిగతోనతేయూపౌదుంబ
రతాంస్తౌతిస్తౌతివాతద్విధితస్యయూపచతుర్థ్యాఫలతాలాభాదూర్గ్వా ఉదుంబరతాంఫలంతథాఊర్జోవరుంధ్యంకథయత్యర్థంస్తుతిపరోభవేత్ అ
స్తుతౌదుంబరత్వస్యవిధానాత్తస్యతత్ఫలంఅర్థవాదేనైవావేదితేస్తుతసాంతావకప్రవసః॥ ఇదమామనాయతే। ఔదుంబరోయూపోభవతీత్యూర్గ్వా
ఉదుంబరఊర్క్పశవఊర్జైవాస్మా ఊర్జంపశూనాప్నోతి ఊర్జోవరుంధ్యా ఇతి అవ్యుత్పన్నశబ్దాభిధేయత్వంతంసారఖాదిరః సూత్రాదిరసః ఊర్గుచ్యే
తే ఉదుంబరరూపమోర్జాయజమానార్థంఅధ్వర్యుః పశురూపామూర్జమాప్నోతితత్రయూపస్యౌదుంబరత్వమూర్జస్సంపాదనాయ
భవతీత్యర్థః అత్ర అవరుద్ధ్యా ఇతితాదర్థ్యేచతుర్థీతయాఫలత్వంగమ్యతేధనలాభాయరాజసేవేత్యాదౌతదర్థదర్శనాత్ నచఫలపరత్వేవచనస్య

ష్ఠితింయుపాదస్యప్రథమాధికరణమారభ్యతే॥ వాయుర్వాక్షేప్త్యేవమాదేరర్థవాదస్యమానతా। నవిధేరస్తిధర్మేకించింవాసాతత్రవిద్యతే॥
విధ్యర్థవాదశబ్దానాంమిథోపేక్షాపరిత్యాగాత్। నాస్త్యేకవాక్యతాధర్మేప్రామాణ్యంసంభవిష్యతః। విధ్యర్థవాదాసాంకాంక్షాప్రాశస్త్యపురు
షార్థయోః। తత్రైకవాక్యతాతస్మాద్వాదానాంధర్మమానతా। వాయవ్యపశుకాండేవిధ్యర్థవాదాశ్శ్రూయంతేవాయవ్యగ్శ్వేతమాలభేతభూ
౧౩ తికామ ఇతివిధిః। వాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతావాయుమేవస్వేనభాగధేయేనోపధావతిసఏవైనంభూతింగమయతీత్యర్థవాదః। తత్రవిధివా
క్యగతాః వాయ్వాదిశబ్దాః। అర్థవాదశబ్దాస్తైరపేక్షితా ఏవవిశిష్టమర్థంవిదధతి। అర్థవాదశబ్దాస్తుతర్యైరపేక్షితాస్తత్రైవభూతార్థమన్వాచక్షు
13 తే। క్షిప్రగామీవాయుఃస్వేనశీలేనభాగధేయేనతోషితోభాగప్రదాత్రేఐశ్వర్యంప్రయచ్ఛతీత్యస్మిన్నైరాకాంక్ష్యేణచారితార్థ్యాదవివక్షితానాంతేషాం
కథంప్రతీయతేనష్వనుష్ఠేయంకించిత్। అతఏకవాక్యత్వాభావాత్ నాస్త్యర్థవాదస్యధర్మేప్రామాణ్యమితిప్రాప్తేబ్రూమః। మాభూదర్థవాదైకవాక్య
తా। వాక్యైకవాక్యతాతువిద్యతే। విధివాక్యంతావత్పురుషంప్రేరయితుంవిధేయార్థస్యప్రాశస్త్యమపేక్షతే। అర్థవాదవాక్యంచఫలపదార్థావ
బోధపర్యవసితార్థాధ్యయనవిధిపరిగృహీతత్వేనపురుషార్థమపేక్షతే। తతఃపురుషార్థపర్యవసితవిధ్యపేక్షితప్రాశస్త్యలక్షణావృత్త్యాసమ
ర్పయదర్థవాదవాక్యంవిధివాక్యేనసహైకవాక్యతామాపద్యతే। యతఃక్షిప్రగామిస్వభావతయాశీఘ్రఫలప్రదోవాయురస్యపశోర్దేవతా॥
తతఃప్రశస్తమిమంవాయవ్యపశుమాలభేతేతివాక్యార్థోభవతి। తస్మాదర్థవాదాఃధర్మేప్రమాణం। అస్మిన్నేవాధికరణేమతాంతరమను

యయా తదవగమాత్ స్మృత్యాదీనాం త్వానుమానికం ఆత్మనా సమానబలత్వాన్న వికల్పో యుక్తః। తే తు లాపాంతు వ్యర్థాః స్యురితి స్యుః ప్రరోచనార్థాహో
పయుక్తా ఇతి చేన్న స్యురితి స్యు నాన్వయః॥ ॥ ఏవం తు అర్థేవమారచయతీతి॥ తదర్థశాస్త్రాత్॥ మంత్రా ఉరు ప్రథస్వేతి కిమదృష్టైకహేతవః। యాగేష్వాత
పురోడాశప్రథనాదేశ్చ భాసకాః। బ్రాహ్మణేనాపి తద్భానాన్మంత్రాః పుణ్యైకహేతవః। న తజ్జ్ఞానస్య దృష్టత్వాత్ దృష్టం వరమదృష్టతః। ఉరు ప్రథస్వ
ఇత్యయం కశ్చిన్మంత్రః। తస్యాయమర్థః। హే పురోడాశ త్వం ఉరు విపులతాం యథా భవతి తథా ప్రసరేతి। ఏవమాదయో మంత్రా యాగప్రయోగే
పూర్వాచార్యైర్ఘర్మాణి అదృష్టమేవ జనయంతి న త్వర్థప్రకాశనాయ। తదుచ్చారణం పురోడాశప్రథనలక్షణస్యార్థస్య బ్రాహ్మణవాక్యేనాపి ప్రాప్తత్వా
త్। ఉరు ప్రథస్వేతి పురోడాశం ప్రథయతీతి బ్రాహ్మణవాక్యం మంత్రైతదర్థ్యోక్తం। అర్థప్రత్యాయనస్య దృష్టప్రయోజనస్య సంభవే సతి కేవలాదృష్టస్య
కల్పయితుమశక్యత్వాత్ తస్మాత్ దృశ్యమానార్థానుస్మరణమేవ యాగప్రయోగే మంత్రోచ్చారణస్య ప్రయోజనం బ్రాహ్మణవాక్యేనాప్యర్థానుస్మ
రణసంభవే మంత్రైరేవానుస్మరణీయమితి నియమః। తస్యాదృష్టసంభవాదదృష్టం ప్రయోజనమస్తు॥ ॥ అత్రైవమతాంతరేణ పూర్వోత్తరప
క్షావాహ॥ ॥ మంత్రబ్రాహ్మణయోరైకార్థ్యే ఫలవాన్ వినియోజకః। న మంత్రలింగసిద్ధార్థమనువక్తీతరద్యతః। అస్య మంత్రస్య లింగేన వినియోగే బ్రాహ్మణ
వాక్యమవివక్షితార్థం స్యాత్। వాక్యేన వినియోగే మంత్రలింగం న విరుధ్యేత। తత్రోభయోర్విరోధాదప్రామాణ్యం చోదనాంతరాణామితి పూర్వః పక్షః॥ నా
యం విరోధః। ప్రబలేన లింగేన వినియోగసిద్ధౌ వాక్యస్యానువాదకత్వాదితి రాద్ధాంతః। ఇతి మాధవీయే న్యాయమాలావిస్తరే ప్రథమస్య ద్వితీయః
పాదః॥

స్రువశత్వం యుజ్యతే। అన్యథా స్వర్గకామస్యాపి జ్యోతిష్టోమస్ స్రువశత్వప్రసంగాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। అయమూర్జోవరోధః కస్య ఫలం కింవ
విహితస్యౌదుంబరత్వస్య ఉత విహితస్యానధ్యః। అనుష్ఠానమంతరేణ ద్రవ్యమాత్రాత్ఫలానుపపత్తేః ద్వితీయో ఽపి మత్ర విధిః ప్రత్యక్షః। ఉత హోతాన్న
యః నాధ్యః। ఔదుంబరో యూపో భవతీత్యత్ర విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ద్వితీయోస్తు తథాపి సమ్యగ్న్యాయః న చాత్రాస్తు విమంగి వరోహితి అర్థాచ్చ
౧౪ తత ద్విధానాదౌదుంబరత్వం స్తూయతే తత్ఫలత్వం చావగమ్యత ఇతి। తత్త్వార్థవాదత్వం ఛేశః। తతః ఫలవిధివన్నిగదమానమప్యేతత్ప్రాశస్త్యం స్తా
వకమేవ। అస్తావగురుమతేన పూర్వోత్తరపక్షౌ వాదాః। అర్థాంతరేతి విధిత్వస్యార్థవాదత్వస్యాప్యనిర్ణయాత్। న ప్రమాణ చోదనేత్యే తన్న వాదో ఽపి ప్రాశస్త్యప్ర
14 క్యతః। ఊర్జం పశూనాం ప్రాప్నోతీత్యేవ పూర్వార్థే తత్ప్రాప్తిర్ధిత్వం ప్రతిభాసతే విధేరభావాదర్థవాదత్వం। అతః సందిగ్ధత్వాన్న ప్రామాణ్యం చోదనాయా ఇ
తి పూర్వః పక్షః। ఏకవాక్యత్వభావేనార్థవాదత్వం నిర్ణీయతే తతః ప్రమాణం చోదనేతి రాద్ధాంతః॥ ౧ వృత్తేయ మారభ్యతే॥ ౧ హోతుర్వాక్యాదర్థ
వత్త్వోపపత్తిభ్యాం తేన వాక్యన్నమితి ప్రాక్ప్రవాదో హోతురుత స్తుతిః। హినాస్త్రతా హోతుతాతః శూర్పాద్యన్నస్య సాధనం శూర్పసాధనతాశ్రాతేనాశ్రా
త్రైః సావికల్పతే। అతో నిరర్థకో హోతుః స్తుతిః। స్తుతిస్త్వ ప్రవర్తకా। ఇదమామనంతి। శూర్పేణ జుహోతి తేన హ్యన్నం క్రియత ఇతి। అయమర్థవా
దో విధేరోశేషః శూర్పే హోతుర్త్వైనాన్వేతి పాశత్త్వస్య హోతువాచిత్వాత్। అయసాధనస్య సాధనం తస్మాత్ శూర్పేణ హోతవ్యమిత్యుక్తే అయం దవిదన్నసాధనం దర్వీ
పిఠరాది తేన సర్వేణ హోతవ్యమితి లభ్యతే తతః పిఠరాదయః శూర్పేణ సహ వికల్ప్యంత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। శూర్పస్య హోమసాధనత్వం శ్రౌతం స్మృతి

స్మర్యతే చౌదుంబరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి। సా పూర్వస్య న్యాయేన ప్రమాణమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। ఔదుంబరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదిత్యనేన ప్రత్యక్షేణ వేదవ
చనేన స్పర్శో విధీయతే। న చ సర్వవేష్టనే స్పర్శః సంభవతి। అతో మూలవేదానుమానం కాలాత్యయాపదిష్టం తస్మాద్విప్రలంభకవాక్యవన్నిర్మూ
లా స్మృతిరప్రమాణం।। అత్రైవ మతాంతరమాహ।। ప్రత్యక్షానుమితశ్రుత్యోర్విరుద్ధార్థ్యాప్యపూర్వాత్ దర్శనాత్। అమూల్యశంకితే బాధ్యేనానుమాన
స్యాత్ర వర్ణ్యతే। పరప్రత్యక్షవేదోక్త మూలం చేద్దృష్టం న స్యాత్ తత్ ఆప్త్యైవ మప్యనుష్ఠానం స్వప్రత్యక్షానురోధతః। స్పర్శసర్వవేష్టనవిషయయోః
ప్రత్యక్షానుమితయోః శ్రుత్యోః పరస్పరవిరోధాదుభయోరప్యప్రామాణ్యమితి పూర్వః పక్షః। అనుమానస్య కాలాత్యయాపదిష్టత్వేనావి
రుద్ధశ్రుత్యభావేన స్పర్శశ్రుతిః స్వార్థే ప్రమాణం। అథ పురుషాంతరప్రత్యక్షో వేదః సర్వవేష్టనస్మృతేర్మూలమిత్యుచ్యేత। తదా మాభూత్
స్వస్యాప్రామాణ్యం తథాపి పరప్రత్యక్షాత్ స్వప్రత్యక్షస్య బలీయస్త్వాత్ స్పర్శ ఏవాత్రానుష్ఠేయో న సర్వవేష్టనం।। శ్రైతీయమారచయతి।। ౪।।
హేతుదర్శనాత్।। వైసర్జనాభ్యహోమీయవాసోగ్రహణసంస్మృతిః।। ప్రమాణవాశ్రుత్యబాధాత్ ప్రమాణస్యాదష్టకాదివత్। దృష్టలోభైకమూ
లత్వాసంభవే శ్రుత్యకల్పనాత్। సర్వవేష్టనవద్బాధహోనాప్యేషా న హాప్రమాణాజ్జ్యోతిష్టోమే గ్నీషోమీయస్య పశోరుపాంత్రే ప్రచారాత్ వైసర్జనహో
మావిహితాః తత్ర యజమానం పత్నీం పుత్రాంశ్చ భ్రాతౄంశ్చ హుతాతే వాససా సంఛాదయ వాసాన్తే సృగ్దండముపనిబధ్య జుహోతి తస్మిన్వాస
స్యేవం స్మర్యతే వైసర్జనహోమీయం వాసోఽధ్వర్యుర్గృహ్ణాతీతి సేయం స్మృతిః సర్వవేష్టనస్మృతివత్ ప్రత్యక్షశ్రుత్యా న బాధ్యతే తతోఽస్తు ప్రా
।హేతుదర్శనాచ్చ।।౪।

॥ధర్మస్య శబ్దమూలత్వాదశబ్దమనపేక్షం స్యాత్ ॥పూ॥ అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ప్రమాణమనుమానం స్యాత్ ॥సి॥౧

తృతీయ పాదః॥ తృతీయస్య పాదే ప్రథమమారచయతి ॥ ॥ అష్టకాదిస్మృతేర్ధర్మే న మానత్వం మానతాథవా । నిర్మూలత్వాన్న మానం సా వేదాద్ధి వేదాత్పౌనరర్థతా వైదికైః స్మృ
ర్యత్ప్రమాణత్వే సంభావ్యా వేదమూలతా । విప్రకీర్ణార్థసంక్షేపాత్సార్థత్వాదస్తి మానతా ॥ అష్టకాః కర్తవ్యా ఇత్యాదిస్మృతివాక్యం న ధర్మే ప్రమా
ణం పౌరుషేయవాక్యత్వే సతి మూలప్రమాణరహితత్వాత్ విప్రలంభకవాక్యవత్ అథ మూలప్రమాణవత్త్వం వేదార్థ ఏవ స్మృతిభిరుచ్యత ఇతి మ
౧౨ న్యేథాః తథాపి వేదేనైవ తదర్థస్యాధిగతత్వాదియం స్మృతిరనర్థా స్యాత్ తదానీమనువాదకత్వాదప్రామాణ్యమితి ప్రాప్తే బ్రూమః విమతా స్మృతిర్వేద
మూలా వైదికమన్వాదిప్రణీతస్మృతిత్వాత్ ఉపనయనాధ్యయనాదిస్మృతివత్ న చ వైయర్థ్యం అష్టకాదీనాం ప్రత్యక్షేషు పరోక్షేషు నానావేదే
15 షు విప్రకీర్ణస్యానుష్ఠేయార్థస్యైకత్ర సంక్షిప్య వర్ణనాత్ తస్మాదియం స్మృతిర్ధర్మే ప్రమాణం ॥ ॥ అస్మిన్నేవ చ మతాంతరేణ పూర్వోత్తర
పక్షౌ వాహ ॥ న మానం స్మార్తాష్టకాంగత్వాద్యాజ్యం జనా ఇతి మంత్రగీః ॥ తన్మూలవేదానుమితేర్మానత్వం సంభవాత్ ॥ యాజ్యం జనాః ప్రతి నందం
తీత్యయం మంత్రోష్టకాశ్రాద్ధస్యాంగం తచ్చ శ్రాద్ధం స్మార్తం న పాఠస్య ప్రతిపాదకం వేదవాక్యముపలభామహే తస్మాదిదం మంత్రవాక్యం న ధర్మే ప్ర
మాణమితి చేత్ న తన్మూలస్య వేదస్యానుమేయత్వాత్ అనుమానం చ దర్శితం తస్మాదసౌ మంత్రో ధర్మే ప్రమాణం ॥ ॥ ద్వితీయమారచయతి ॥ ॥
ఔదుంబరీం వేష్టనీయా సర్వేత్యేషా స్మృతిర్మితిః ॥ అమితిర్వేతి సందేహే మితిః స్యాదష్టకాదివత్ ॥ ఔదుంబరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి ప్రత్యక్షవేదతః విరో
ధాన్మూలవేదస్యానుమానాన్న మానతా ॥ జ్యోతిష్టోమే సదో నామ కశ్చన్మండపస్తస్య మధ్యే కాచిదౌదుంబరీ శాఖా నిఖన్యతే తస్యాః స్మృత్యా సా వేష్టనం
౩॥ విరోధే త్వనపేక్షం స్యాదసతి హ్యనుమానం ॥౩

ష్ఠితః। నధర్మోఽనపాపూతం స్యాద్దోష్మైరం శ్రుతిశ్రుతాధ్యతం। బ్రంహ్మచర్యమహింసాం సాంచాపరిగ్రహాంచాసత్యంచ యత్నేన రక్షేదితి శ్రుతావహింసాదిధర్మత్వే
నైరాత్రిః స ఏవ ధర్మః శాక్యైర్నాప్యుక్తైః తస్మాద్బాహ్యైర్దృష్టమితి ధర్మే ప్రమాణమితి చేత్ న స్వరూపేణ ధర్మస్యాపి గోక్షీరస్యేవ శ్వదృతిసంబంధే సతి అధర్మ
త్వప్రసంగాత్ తదీయగ్రంథైర్నాహింసాదిరవగంతవ్యః తస్మాన్న సాధర్మే ప్రమాణం వివాదాంతరం దర్శయతి సదాచారోఽప్రమాణం ప్రమాణం వా నిర్మూల
త్వాదమానతా। అష్టకాదేరివ నైతస్య సమూలత్వాత్ప్రమాణతా॥ హోలాకోత్సవాదిసదాచారస్య మూలభూతవేదాభావాదప్రామాణ్యమితి చేత్। న వైది
కైః శిష్టైః పరిగృహీతత్వేనాష్టకాదివద్వేదమూలత్వాత్। అతఏవ మన్వాదిభిర్గ్రంథగౌరవభయాద్విశేషాకారేణానుపదిష్టోపి సదాచారః సామాన్య
కారేణోపదిష్టః శ్రుతిః స్మృతిః సదాచార ఇత్యేవం ధర్మే ప్రమాణేషూపన్యాసాత్ తస్మాచ్ఛిష్టాచారః ప్రమాణం॥ ౪ ॥ పంచమాధికరణమారచ
యతి। తేష్వదర్శనాద్విరోధస్య సమా విప్రతిపత్తిః స్యాత్। యవాదిశబ్దాః కిం ద్వ్యర్థాః ఆర్యమ్లేచ్ఛసామ్యతః। దీర్ఘశూకప్రియంగ్వా
దావర్థ్వ్యరామే ఉభయేఽర్థా వికల్పితాః। యత్రాన్య ఇతి శాస్త్రస్థప్రసిద్ధిస్తు బలీయసీ। శాస్త్రీయో ధర్మ ఇత్యత్ర ప్రియంగ్వాదిర్న గృహ్యతాం॥ యవమయశ్చరు
ర్భవతి వారాహ్యుపానహావుపముంచతే ఇతి శ్రూయతే తత్ర యవశబ్దమార్యా దీర్ఘశూకేషు ప్రయుంజతే వరాహశబ్దం చ సూకరే మ్లేచ్ఛా
స్తు యవశబ్దం ప్రియంగుషు వరాహశబ్దం కృష్ణశకునౌ। తథా సతి లౌకికవ్యవహారేణ నిశ్చేతవ్యేషు శబ్దార్థేషు ఆర్యమ్లేచ్ఛప్రసిద్ధ్యోః స
మానబలవత్త్వాత్ ఉభయవిధా అప్యర్థా వికల్పేన స్వీకార్యా ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః శాస్త్రీయధర్మావబోధే శాస్త్రప్రసిద్ధిర్బలీయసీ నాంప్ర
౬॥ తేష్వదర్శనాద్విరోధేషు సమా విప్రతిపత్తిః। పూ। శాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వాత్ సి॥

౩॥ శిష్టాకోపే విరుద్ధమితి చేత్ (పూ॥ న శాస్త్రపరిమితత్వాత్॥సూ॥౩॥

దిష్మృతివత్ప్రమాణమితి ప్రాప్తే బ్రూమః యదా చిత్కృష్టిదభ్యుదయోర్లోకే ఖాదేత దర్వ్యసంజ్ఞగ్రావాంత సూక్త్మైశ్వైషా స్మృతివత్ప్రమాణమితి రిత్యపి కల్ప
నాసంభవతీతి ధృష్టానుసారిణీయం కల్పనా దక్షిణపరిక్రీతా నామృత్విజాం లంభదర్శనాత్ తథా సత్యే స్వార్థః స్మృతేరన్యథా పుప్పపత్తౌ అష్టకాదివస్మా
ల శ్రుతిః కల్ప్యయితుం న శక్యేత అతో బాధాభావేపి మూలవేదాభావాన్న ప్రమాణం॥ చతుర్థ భాష్యమతమారచయతి॥ శిష్టాకోపే విరుద్ధమితి చేత్ న
౧౬ శాస్త్రప్రమాణత్వాత్ ఆచాంతేన కర్తవ్యం మామామాస్మృతిరేషా నఖూం ఖవేత్ వేదం వృథ్వ్యా తిం యుక్షశ్రాతః ప్రవసత్సు న విరోధతః ఆచాంత్యాదిః పదార్థో న ప్రమో
ధమః పదార్థగః ధర్మస్య ధర్మ్యః పోక్షత్వాద బాధాత స్త్రిమానతాం ప్రతీతి ప్రవానుమితి విహితం పురుషార్థమాచమానయుదాతుం ప్రతుమ ధ్యేష్ణతాది నిమి
16 త్తం ప్రాప్నోతి తదా తస్మిన్నిమిత్తే కర్మాచమనం ప్రాప్నం గత్వేన స్మృత్యా విధీయతే। ఆచాంతేన కర్తవ్యమితి సేయం స్మృతిర్న ప్రమాణం కుతః విరుద్ధత్వాద్వేదం
కృతాత్ వేదింకరోతీతి శ్రుతౌ పూర్వాహ్నం కాలవాచినా శబ్దేన ప్రత్యయేన శ్రమః ప్రతీయతే వేదో నామ దర్భమయం సంమార్జన సాధనం వేది రాపాదనీయం గావా
పత్నీమధివత్తీః నీచతురంగుళ్ళభాతాభ్యం విశ్వత యోర్మధ్యే యదాప్సు తాది నిమిత్తమాచమనం కుర్యాత్ తదా ప్రత్యుపక్రమంనైరంతర్యం విరుధ్యేతేత
స్మాద్వేదేష్టా న స్మృతివదాచమనస్మృతిర్న ప్రమాణమితి ప్రాప్తే బ్రూమః వేద వేద్యాదిశ్రుత్యుక్తే పదార్థవదాచమనాదయః స్మృత్యుక్తా అనుష్ఠేయపదార్థాః శ్రు
మసత్సు పదార్థేనేష్టో ధర్మః సపదార్థానుపజీవతి తతః ఉపజీవ్య విరోధాత్ శ్రమ ఏవ బాధ్యతే। న మత్ర ప్రేమ్ణా చమనస్య బాధో శస్త్రిత స్మాదియం స్మృతిః ప్ర
మాణం॥ అస్మిన్నేవార్థే శబరః ప్రకారాంతరేణ విచారద్వయం చ కారతత్ర ప్రథమ విచారం దర్శయతి॥ శాక్యశాస్త్రా పాంసనం ధర్మోన వాధర్మః శ్రుత

విప్రకృష్టం వేదం దృష్ట్వా జ్ఞానేన సాక్షాత్కర్తుం శక్నువంతి తేన శిష్టాచారేణ మూలవేదమనుమాపయేత్ శక్నోతి తు అయం యః కోపి శిష్టో యత్ర క్వా
పి దేశవిశేషే కాలవిశేషే వా యత్కించిదపి హేలాకాండ్యాచారమూలభూతం స్మృతిగ్రంథమవలోక్య ఇత్యుత తస్మాత్ శిష్టాచారేణ స్మృతిరేవానుమాతుం శక్య
తే న తు శ్రుతిః అనుమితా చ స్మృతిర్విప్రకృష్టం యాం శ్రుతిం ఘ్నంతి రూస్మృత్యా బాధ్యతే అత ఏవాహుః ఆచారాత్ స్మృతిః జ్ఞాతా స్మృతేశ్శ్రుతికల్పనం తేన
ద్వ్యంతరితం తేషాం ప్రామాణ్యం విప్రకృష్టత్వేన తస్మాదప్రామాణ్యమీదృశస్యాచారస్య ఖల్వపి యంత్ర్యా వాపరం వర్ణైర్వర్ణకచయతి। హోలాకాహ్వా
గోవాధ్నక్ష్ర వృషాదాదిః సముత్పత్తిః ఉభావిద్యర్థబాహ్యైకవాక్యత్వాద స్త్రీవాహోంతిమః। త్రివృద్బృహాః పవమానమితి శ్రుతౌ త్రివృత్ బృహస్పతిగుణ్యమానా
సిద్ధ్యర్థః వాక్యశేషాద్ధృత్రయాణాం చైషు త్రిషు సూత్రేష్వవస్థితానాం బహుష్వవమానాత్మకే సత్రే నిపాఠ్యత ఏష మాణీవయు పాస్త్రగాయతాన రథషా
ధీనావ్యవస్థానవక్తమర్థః। తత్ర ధర్మనిర్ణయే వేదస్య ప్రబలత్వేపి పదపదార్థనిర్ణయే లోకవేదయోః సమానబలత్వాదుభావర్థౌ వికల్పేన గ్రాహ్యతవా
వితి చేత్ మైవం ప్రాకృతార్థే సవ్యాకరపక్వవిధివాక్యైకార్థః। త్రైగుణ్యే వ ధర్మవాదవాక్యైకాన్త్రంయ గ్రామ్యచాంసవక్తమిత్యేవం విధ్యర్థవాదయోర్వైరంయువ
ధికరణాద్యేకవాక్యత్వం న స్యాత్। అత ఏక వాక్యత్వాయ సూత్రేయం మనామ్యచాసవక్తమేవ విధివాక్యైకనిరూపితోర్థః। షష్ఠాధికరణమారచయతి చోది
తం తు ప్రతీయేత అవిరోధాత్ ప్రమాణేన।। కల్పసూత్రాది శబ్దాద్యౌర్గ్రాహ్యో వావేస్యరూఢితః కల్ప్యవచ్యైర్వ్యప్రసిద్ధత్వాదనాయోర్యాణామనాదరాత్
గ్రావాహ్వోఘ్నఘప్రసిద్ధిస్తు విరోధాదర్శనే సతి। పికనేమాదిశబ్దానాం కోకిలాద్యర్థతా తతః। ఆర్యాః పికాదిశబ్దం న కుర్వంత్యర్థప్రయుంజతే మ్లేచ్ఛాస్తు న

తాసేసన్నత్వాదవిచ్ఛిన్నపారంపర్యాగతత్వాచ్చ। శాస్త్రే చయవవిధ్యర్థవాద ఏవం శ్రూయతే యత్రాన్యా ఓషధయో మ్లాయంతే అథైతే మోదమానా
ఇవోత్తిష్ఠంతి ఇతి ఇతరౌషధివినాశకాలే ఽభివృద్ధిర్దీర్ఘశూకేషు దృశ్యతే న తు ప్రియంగుషు తేషామితరౌషధిపాకాత్పూర్వం పక్వమానత్వా
త్ ఉపాన్యవిధ్యర్థవాదశ్చైవం భవతి వరాహం గావోఽనుధావంతీతి గవామనుధావనం సూకరే సంభవతి న తు కృష్ణశకునౌ తస్మాద్దీర్ఘశూ
౧౭ కాదిర్యవశబ్దార్థః అత్ర వార్తికకారః పీలుశబ్దము దాజహార। తం చ మ్లేచ్ఛా హస్తినం ప్రయుంజతే ఆర్యాస్తు వృక్షే తత్రావిప్లుతవ్యవహారస్య
యోగ్యేషు సంభవాద్వృక్ష ఏవ పీలుశబ్దార్థః। అస్మిన్నేవాధికరణే గురుమతమాహ। యథా ధర్మనిర్ణయే న తద్వాక్యం నప్రమేతి చేత్। న శాస్త్ర
17 స్య బలిత్వేన తత్ప్రసిద్ధార్థనిర్ణయాత్। స్పష్టోఽర్థః। అస్మిన్నేవాధికరణే వార్తికకారమతేన వర్ణాంతరమారచయతి। యో మాతులవి
వాహో దాక్షిణాత్యానాం శిష్టాచారః స మానవాద్యితరాచారవన్నాశ్యం భవతు మాతుల్యాం స్మార్తబాధనాత్ స్మృతివిరోధే పాసవత్ర శిష్టాచారస్తు తేనాత్ర చ అనుమే
యా స్మృతిః। స్మృతత్వాచ్చాద్యా ప్రత్యక్షశ్రుతిం యాతు। సా చైతత్ చద్రమిడాదేశేషు మాతులసుతాపరిణయం శిష్టాః పరిణయంతి। సోఽయమాచారః ప్ర
మాణం శిష్టాచారత్వాత్ హోలాకాద్యాచారవదితి చేత్। న స్మృతివిరుద్ధత్వాల్లాద్యాయోపదిష్టత్వాత్। తథా చ స్మృతిః మాతులస్య సుతామూఢ్వా
మాతృగోత్రాం తథైవ చ। సమానప్రవరాం చైవ త్యక్త్వా చాంద్రాయణం చరేత్ ఇతి న చ స్మృత్యాచారయోర్మూలవేదానుమాపకత్వసామ్యా
త్సమబలత్వమితి వాచ్యం హోలాకాదిసదాచారస్య మన్వాదిస్మృతివేద్యవేదానుమాపకత్వయోగాత్ సహోదానాం తన్నాః శిష్టామనస్విదివద్విశకాల

ణీదృశ్బర్బలత్వాతః(సర్వతీర్థాదర్శ(యాగతే ర్తవ్యతాం సూత్రకార అవాసవాసంతి ధిష్ప్వమావాస్యా కర్తవ్యేతి శ్రుతి స్సృవమావాస్యాయమేవతి ధాతత్రై తేః
వ్యతాంబ్రూతే తతః కల్పసూత్రరూపేణ వేదేన విరుద్ధత్వాదింపరం శ్రుతి ర్నమానమితి చేత్ (ఉప్మైవం కల్పస్య వేదత్వం నాద్యాపి సిద్ధం కింతు ప్రయత్నేన సాధ
నీయంపరం న చ తత్సాధయితుం శక్యం పౌరుషేయత్వస్య సమాఖ్యయా తత్ర ఖ్యుర్యుపలంభేన చ సాధితత్వాత్ అతః కల్పసూత్రస్య దుర్బలతయా న శ్రు
తేర ప్రామాణ్యం (అష్టమాధికరణమారచయతి (అనుమానవ్యవస్థనాత త్త్వంయుక్తం ప్రమాణ స్యాత్ (హోలాకాదేర్వ్యవస్థస్యాత్సాధారణ్య మహాప్ర
మఃః(దేశభేదేన దృష్టత్వాత్ సామ్యం మూలస్యమత్వేత (హోలాకాదిశిష్టాచారేణం హోరితాదిష్వతి విశేషాణాం చానుష్ఠానాత్ పురుషభేదేన వ్యవస్థితం ప్రా
మాణ్యం మతః దేశకాలవిశేషితేషాం దృష్టత్వాత్ హోలాకాదయః ప్రాచ్యైరేవ క్రియంతే వసంతోత్సవహోహోలకా (అహ్నినైబుకాద యోదాక్షిణాత్యైః పూర్వ
కులాగతం కరంజాకాదిస్థావరదేవతాపూజాదికమావ్హినైబుకశబ్దేనోచ్యతే ఉద్వృషభయజ్ఞాదయః ఉదీచ్యైః జ్యేష్ఠమాసస్య పౌర్ణమాస్యాః బ
లీవర్దాన భూభ్యోధావయంతి సోయముద్వృషభయజ్ఞః ఏవం హోలాకాదిష్వ తః కాచిత్ క్వచిద్దేశ విశేషే దృశ్యతే తస్మాత్ వ్యవస్థితం ప్రామాణ్యమితి చే
త్ మైవం తస్యూల(?) తత్త్వేనానుమితస్య వేదస్య సర్వసాధారణత్వేన తేషామపి సర్వసాధారణత్వాత్ (అత్రైవ గురుమతమాహ (ప్రాచ్యాదిష్టదయుక్తాం(?)యాః
శుతేర నుమితాపదే(అర్థాబోధాదమాణ్యం(?) చేన్న సామాన్యేనుమానతః ప్రాచ్యాదిభిర్వ్యవస్థయా హోలాకాదిష్వనుష్ఠీయమానేషు తస్మాల శ్రు
తిరపి ప్రాచ్యాదిపదం(?)రయుక్తైవానుమాతవ్యా తత్ర ప్రాచ్యాదిపదస్యార్థో న బుధ్యతే (రేవపురుషాః కేంచిత్ప్రాచ్యం నివసంతి త ఏవ కాలాంతరే ప్రతీ

ప్రమాణభూతాః తస్మాన్నిగమనిరుక్తవ్యాకరణైః పికనేమాదిశబ్దానాం అర్థః కల్పనీయ ఇతి చేత్ మైవం । ఆర్యప్రసిద్ధివిరోధస్యాదృష్టత్వేనాదృశ
విషయత్వే మ్లేచ్ఛప్రసిద్ధేరప్యాదరణీయత్వాత్ కల్పితమానాదవ్యవస్థితాదర్థాత్ పూర్వం మ్లేచ్ఛరూఢిః । యత్ర ద్వ్యర్థా అపి రాదరభావస్తత్ర నిరుక్తాద
యశ్చూరితార్థాః తస్మాదనార్యప్రసిద్ధ్యాపి కః కోకిలః నేమశబ్దోర్ధవాచీ తామరసశబ్దః పద్మవాచీ ఇత్యేవం ద్రష్టవ్యం । అస్మిన్నేవాధికరణే గురు
౧౫ మతమాహ । అర్థాబోధాదప్రమాణం పికాలంబనచోదనా మైవం మ్లేచ్ఛప్రసిద్ధ్యాపి తద్బోధాదవిరుద్ధతా స్వపి హ్యర్థః ॥ సప్రవరాధికరణమార
భ్యతే । అపౌరుషేయాః కల్పాద్యాః స్మృతివదాహాన స్మృతిమాః శ్రుతిస్వతేఽర్థధర్మబుద్ధేః స్వతో మాన్యత్వం యుక్తః సమం । పున్నామోక్తేః పౌరు
షేయాః కారకవాదవ్యాసమస్మృతః । తత్రోపపేఛిరేకే చిదాపస్తంబాదికర్తృతాం । బౌధాయనాపస్తంబాశ్వలాయనకాత్యాయనాదినామాంకితాః
18 కల్పసూత్రాదిగ్రంథా నిగమనిరుక్తషడంగగ్రంథా మన్వాదిస్మృతయశ్చ పౌరుషేయాః ధర్మబుద్ధిజనకత్వాద్ బుద్ధవత్ । న – చ మూలప్రమాణ
సాపేక్షత్వేన వేదవైషమ్యమితి శంకనీయం । అపౌరుషేయబుద్ధేః స్వతః ప్రామాణ్యంగీకారేణ నిరపేక్షత్వాత్ మైవం । ఉక్తానుమానస్య కాలాత్యయా
పదిష్టత్వాత్ బౌధాయనసూత్రమాపస్తంబసూత్రం ఇత్యేవం పురుషనామ్నాంకితా గ్రంథా ఉచ్యంతే న చ కారకాదిసమాఖ్యావత్ ప్రవచననిమిత్తత్వం
యుక్తం తద్గ్రంథనిర్మాణకాలే తదానీంతనైః ప్రత్యక్షైరుపలబ్ధత్వాత్ । తచ్చావిచ్ఛిన్నపారంపర్యేణానువర్తతే తతః కాళిదాసాదిగ్రంథవత్ పౌరుషే
యాస్తథాపి వేదమూలత్వాత్ ప్రమాణం ॥ అత్రైవ గురుమతమాహ ॥ కల్పే సర్వతిథ్యాదర్శకార్యతోక్తేః శ్రుతిర్నహి । న కల్పే సాంధ్యవేదత్వప్రవా

గేనియమః తథా సాధుత్వేపి నియమో ద్రష్టవ్యః గవాద్యా ఏవ సాధవో న తు గావ్యాదయ ఇత్యస్మిన్నర్థే వ్యాకరణస్య నియామకత్వాత్ న చ నిర్మూ
లత్వం పూర్వపూర్వవ్యాకరణస్య తన్మూలత్వాత్ ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్తం తత్రయూపాదికరణవద్వ్యాకరణపరంపరానాదిత్వాదనుపాలంభ ఇతి
వ్యాకరణప్రామాణ్యం సాక్షాదేవ వేదేనోపన్యస్తం। తథా హ్యాథర్వణికా ఆమనంతి ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతి హ స్మ యద్బ్రహ్మవిదో వదంతి పరా చై
వాపరా చ తత్రాపరా ఋగ్వేదో యజుర్వేదః సామవేదోథర్వణవేదః శిక్షా కల్పో వ్యాకరణం నిరుక్తం ఛందో జ్యోతిషమితి తైత్తిరీయబ్రాహ్మ
ణేపి వ్యాకరణస్యోపాదేయతా శ్రూయతే వాగ్వై పరాచ్యవ్యాకృతావదత్తే దేవా ఇంద్రమబ్రువన్నిమాం నో వాచం వ్యాకురు ఇతి తామింద్రో మధ్యతో
పక్రమ్య వ్యాకరోత్ తస్మాదియం వ్యాకృతా వాగుద్యత ఇతి వ్యాకర్తారశ్చ పాణినికాత్యాయనపతంజలయో మునయో వేదసమానాః తస్మాత్తదీయానా
మేవ ప్రయోగాణాం గవాదీనామేవ సాధుత్వే వ్యాకరణస్మృతిః ప్రమాణం। అత్రైవ గురుమతమాహ। అశక్యాలంభనశాస్త్రస్యేదం త్వత్రాయుష్మాన్ సంశయా
త్। అప్రమాణత్వేదం తు నిర్ణీతిరాప్తోక్తవ్యాకృతేర్బలాత్। అశ్వమూలత్వే తత్ర స్త్రాకారవకారయోర్ముఖ్యవత్త్వే నైవ వర్ణస్యేదం తు సౌఖ్యస్పంథనం తత్ర
పాతం దరిద్రమూలత్వే తేష్వధీర్భవతి। తాలవ్యత్వే తు రంగమవాచిత్వం తతః సంశయాదప్రామాణ్యమితి చేత్॥ న॥ వ్యాకరణానుసారేణాశ్వావ్యాప్తావి
త్వస్య దర్శితత్వాత్ కారాదికే ప్రయుక్తే తాలవ్యత్వనిర్ణయాత్ తస్మాదశక్యాలంభనశాస్త్రం ప్రమాణం॥ ॥ దశమాధికరణే ప్రథమవర్ణకమారచయ
తి। ప్రయోగచోదనాభావాదర్థైకత్వమవిభాగాత్॥ ఏకపదపదార్థయోనతావేదేథవా ప్రత్యేకరూపభేదాత్ పృథఙ్ భిన్నమనుత్రానాదిభిదాస్వపా।

చాన్వం దిశి నివసంత ఉపలభ్యంతె తత్ర శ్రౌత ప్రాచ్యాదిపదస్యార్థావబోధాదప్రమాణం శ్రుతిరితి చేత్ నైవం అనుష్ఠాన సామాన్యస్య మూలశ్రుతిత
ల్పకత్వాత్ । అతః ప్రాచ్యాదిపదరాహిత్యేపి సత్యర్థావబోధాదనుమితా శ్రుతిః ప్రమాణం ॥ యవవరాహాధికరణమారచయతి ॥ ప్రయోగశాస్త్రత్వాచ్చ
శబ్దేషు నవ్యవస్థా స్యాత్ । గోగావ్యాదిషు సాధుత్వే ప్రయోగే వా న కశ్చన నియమోత్రాస్తి వా నాస్తి వా వ్యాకృతే మూలవర్జనాత్ ॥ సాధూనేవ ప్రయుం
౧౮ జీత గవాద్యా ఏవ సాధవః ఇత్యస్తి నియమః పూర్వపూర్వవ్యాకృతిమూలకః వ్యాకరణాభిజ్ఞైః సాస్నాదిమత్సు గౌరిత్యేష శబ్దః ప్రయుజ్య
తే తదనభిజ్ఞైస్తు స్వదేశీయ భాషావశానుసృత్య గావీ గోణీ గోపోతలికేత్యేవమాదయః శబ్దాః ప్రయుజ్యంతే తత్రైక ఏవ శబ్దః సాధురన్యే
శబ్దా ఇతి అస్మిన్నర్థే నియామకం నాస్తి తథా ప్రయోగేపి నాస్తి శ్రీష్విక ఏవ శబ్దః ప్రయోక్తవ్యః నేతర శబ్దా ఇతి న తావద్వృద్ధవ్యవహారో నియా
మకః తస్య సర్వేషు శబ్దేషు సమానత్వాత్ నాపి వ్యాకరణస్మృతిర్నియామికా తస్యాః నిర్మూలత్వేనాప్రమాణత్వాత్ నాప్యభియుక్తప్రయో
గః తస్యాపి లంఅన్యోన్యాశ్రయత్వప్రసంగాత్ వ్యాకరణస్మృతేః ప్రామాణ్యే సిద్ధే తదనుసారేణ ప్రయోక్తృణామభియుక్తత్వసిద్ధిః తత్సిద్ధౌ
తత్ప్రయోగమూలతయా వ్యాకరణస్య ప్రామాణ్యమితి సత్యాస్తి సాధుత్వప్రయోగయోర్నియమ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః సాధూనేవ శబ్దాన్ప్రయుం
జీత నత్వపశబ్దానితి అస్తి నియమః ఉభయత్ర క్రమేణ గుణదోషవాదినోర్వేదవాక్యయోః శ్రవణాత్ ఏకః శబ్దః సమ్యక్ జ్ఞాతః సుప్రయు
క్తః స్వర్గేలోకే కామధుగ్భవతీతి గుణవాక్యం తస్యార్థః బ్రాహ్మణేన న మ్లేచ్ఛితవై నాపభాషితవై మ్లేచ్ఛో హ వా ఏష యదపశబ్ద ఇతి దోషవాక్యం యథా ప్రయో

క్రియయా స్వయాత్॥ వ్యక్తిపూర్వక ప్రతీతి పేలాయామాకృత్యా సోపలక్ష్యతే। శక్తిగ్రహాదియుక్తిభిః ఆకృతేరర్థత్వే ఉచితా క్రియయా పర్యవసానాయ వ్యక్తిస్తత్రో
పలక్ష్యతే। తాం॥ వ్రీహీనవహంతి పశుమాలభేత గామానయ బ్రాహ్మణో న హంతవ్య ఇత్యాదిప్రయోగేషు వ్రీహ్యాదిశబ్దానాం వ్యక్తిరర్థః కుతః అవహననాదిక్రియా
భిర్వ్యక్తేరన్వితుం శక్యత్వాత్ న హ్యాకృతిరవహంతుమాలబ్ధుమానేతుం వా యోగ్యా న స్యాత్ నన్వవ్యభిచారాభ్యాం న వ్యక్తౌ ప్రవృత్తిః సంభవతి ఆనంత్యాద్ధి గో
వ్యక్తయః అతీతానామనాగతానామనేకదేశవర్తినాం గవామింద్రియాయత్తాయా అనవధారణాత్ కించ శబలవ్యక్త్యా వ్యుత్పన్నో గోశబ్దః శ్యామవ్యక్తౌ ప్రయు
జ్యమానః స్వార్థం వ్యభిచరేత్। తత్ర కథం ప్రవృత్తిరితి చేత్। ఏవం తర్హి ప్రవృత్తికాలే సా వ్యక్తిరాకృత్యోపలక్ష్యతామితి ప్రాప్తే బ్రూమః॥ అన్వయవ్య
తిరేకాభ్యామాకృతేః శక్తిగ్రహణనిమిత్తత్వాత్ శబ్దార్థత్వం తస్యా ఏవోచితం। కించ గోశబ్దే ఉచ్చరితే వ్యక్తివాదినః సంశయో భవేత్। తస్మాదాకృతేరేవా
భిధేయత్వం। యద్యాకృతావవహననాదిక్రియానన్వయః తర్హి వ్యక్తిస్తత్రోపలక్ష్యతాం। కించ శ్యేనచితిం చిన్వీతేత్యాదావాకృతేరేవ సాధ్య
త్వప్రతీతిర్యోగితయాకాంక్షాన్వయోర్భవతి తస్మాదాకృతిః శబ్దార్థః॥ అత్రైవ గురుమతమాహ॥ గవాదిచోదనాసు ఆజాతివ్యక్త్యోరనిర్ణయాత్
ఆనంత్యవ్యభిచారాభ్యాం న వ్యక్తిరితి నిర్ణయః॥ స్పష్టోర్థః॥ ఇతి మాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥ శ్రీ
చతుర్థపాదస్య ప్రథమాధికరణం వార్తికకారోక్తమారచయతి॥ ఉద్భిదాదిపదం ధర్మే కిమమానముత ప్రమా। విధ్యర్థవాదమంత్రాంశేష్వనంతర్భా
వతో న మా॥ అంతర్భావో విధావుద్భిదా యజేత విధ్యశవతానామత్వేనాన్వయో వాక్యపదత్వేనతః ప్రమైవతత్॥ ఉద్భిదా యజేత విశ్రుచితాం యజేతేత్యేవంస

వర్ణైకతావత్పదైకత్వం కావ్యచిత్రైరూపభిన్నతా॥ ప్రాయికేణపదైకేనతదర్థైకత్వం తథావిధం స్యాదిత్యాపదపదార్థయోర్వాక్యవాక్యార్థయోశ్చ పదార్థయోశ్చ అన్యేతుతః
రూపభేదాత్। ఏతావత్ప్రాపభేదోఽపి శబ్దఆత్మశబ్దఆకారాదిత్వేన వాక్యేనియతః వేదేతుక్త్వచిదాకారరపాఠః పఠ్యతే ప్రయుక్తంపురుషం త్మనేతి।
ప్రావాహణిరితిలౌకికేవేదేత్ప్రస్వధాపఠ్యతే బ్రాహ్మణాసః పితరః సోమ్యాస ఇతి అర్థభేదోఽపి స్మృతః। ఉత్తానాస్వైదేవగవావహంతిఇతి శ్రూయతే మనుష్యగవా
౨౦ ష్పువాంచోవహంతి। వేదేవనస్పతిపారణ్యపర్ణః తథాచశ్రూయతే దేవేభ్యోవనస్పతేపారణ్యపర్ణ ప్రదివ్యేసి అర్థమితితస్యాల్లక్షణేవేదలోకాః పదపదా
ర్థావనాన్యేవితిప్రాప్తే బ్రూమః। ఏవవాక్యేషుపదార్థాః తఏవవైదికాః తథాహివర్ణానాం తావన్నిత్యత్వంప్రథమేపాదేసాధితం। యథాప్రయోక్తృణాంపు
20 రుషాణాంభేదేప్యేకస్యపురుషస్యబహూచ్చారణభేదేపితఏవామీవర్ణాఇతిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ వర్ణైకత్వంతథాయానిలౌకికేగవాదిపదానితాన్యేవవేదేవి
ధీయమానానిఇత్యబాధితప్రత్యభిజ్ఞారూపదైకత్వమభ్యుపేయం తన్నాదివాస ఇత్యాదిపదభేదస్తుకావ్యచిత్రైకైతావతాబహుతరప్రత్యభిజ్ఞావగతంపదై
కత్వంఅపోడుంశక్యంఅన్యథాసోఽయందేవదత్తఇతిప్రత్యభిజ్ఞానందేవదత్తేశక్యమపిదేశాదిభేదమాత్రేణబాధ్యేతపదైకైవచార్థైకత్వమవశ్యంభావి అన్యథావే
దేప్వర్థ(ప్రత్యయ)త్వభావాదబోధకత్వంప్రసజ్యేత। ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్తంలౌకికావగతసామర్థ్యంశబ్దోవేదేపిబోధకఇతి స్మరణయుాపాపావసింహాదిశ
బ్దానాంతదర్థానాంచలౌకికత్వేపిప్రసిద్ధపదసమభివ్యాహారాద్వ్యుత్పత్తిఃసంభవతి। ఉత్తానవహానాదిశబ్దార్థవాదః। అస్తువాతథావహానంతథాప్యుత్తానా
దిశబ్దాస్తుదర్థాశ్చలౌకికసిద్ధఏవతస్మాద్యఏవలౌకికాఃఏవపదపదార్థాస్తఏవవైదికాఃఇతిసిద్ధం। వర్ణకమారభయతి॥ వర్ణక్రమవాక్యాదిశబ్దార్థఆకృతివా

బాధిర్లోకే ప్రసిద్ధః। ఉద్భిచ్ఛబ్దో బాధకస్తు ప్రసిద్ధ ఇతి తన్నిరూఢభావేప్యవయవార్థనిరుక్త్యా తత్ప్రసిద్ధిః। ఉద్భిద్ద్రవ్యే భూమిరసేనేతి పునర్బలవత్యుఖనిత్రవాచ్యసా
శబ్దః। న చాత్ర పశుఫలకః కశ్చిద్భాగో విధీయత ఇతి వాచ్యం పశూనాం గుణఫలత్వాత్ యథా గోదోహనేన పశుకామస్యేత్యత్ర పశవో గోదోహనగుణ
స్య ఫలం తథేహాప్యుఖనిత్రగుణస్య ఫలమస్తు। యథా చమసేనాపః ప్రణయేదితి విహితం ప్రకృతమపాం ప్రణయనమాశ్రిత్య గోదోహనం విధీయతే
తథాత్రాపి జ్యోతిష్టోమేన యజేతేతి విహితం ప్రకృతం జ్యోతిష్టోమమాశ్రిత్య ఖనిత్రం విధీయతాం తస్మాద్గుణవిధిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః పశుకామో
యజేతేత్యస్య పదద్వయస్య సంబంధః పశురూపం ఫలం యాగేన కుర్యాదితి। తత్ర కేన యాగేనేత్యపేక్షాయాముద్భిదేతి శ్రుతేర్యాగం తత్పదం యా
గనామత్వేనాన్వేతి। ఉద్భిద్యతే పశుఫలమనేన యాగేనేతి నిరుక్త్యా నామత్వముద్భిచ్ఛబ్దస్యోపపద్యతే। ఏవమపి గుణవిధినామధేయత్వయోః శబ్దనిర్వచనసా
మ్యాత్ న నిర్ణయ ఇతి చేన్మైవం సామానాధికరణ్యస్య నిర్ణాయకత్వాదుద్భిదా యాగేన ఫలం కుర్యాదితి హ్యత్ర సామానాధికరణ్యం లభ్య
తే గుణత్వే తూఖనిత్రేణ సాధ్యో యాగ ఇత్యేవం ప్రయోక్తే వైయధికరణ్యం స్యాత్। యది ఖనిత్రవతా యాగేనేతి సామానాధికరణ్యం యోజ్యేత తదా మ
త్వర్థలక్షణా ప్రసజ్యేత। తస్మాదుద్భిదాదిపదం నామధేయం। తథా జ్యోతిస్త్రివృతాభియజేతేత్యాదిషు ద్రవ్యవిశేషవత్త్వాదిశబ్దానాం నామత్వం తద్రూఢత
యాం యాగనామత్వాసంభవాదగత్యా గుణత్వమాశ్రితం। సోమేన యజేతేత్యత్రాప్యప్రసిద్ధార్థనామధేయత్వే కల్పనాగౌరవం ప్రసిద్ధార్థద్వారేణ లక్షణా
శ్రయణమిత్యభిప్రేత్య సోమద్రవ్యవతా యాగేనేతి మత్వర్థలక్షణా స్వీకృతా। ఉద్భిచ్ఛబ్దస్య తు లోకప్రసిద్ధార్థాభావాదుక్తరీత్యా నామత్వం యుక్తం ప్ర

మామ్నాయంతే। తత్రోద్భిదాదిపదం నర్థవేన ప్రమాణం కుతః। ప్రమాణత్వేనాభిమతేషు త్రిషు వేదవిభాగేష్వనంతర్భావాత్ తథాహి విధిః సాక్షాత్ప్రమాణం అ
ర్థవాదమంత్రౌ తు విధ్యేకవాక్యతయా న తత్ర న తావదుద్భిదాదిపదం విధాయకం భవతి విధ్యర్థరూపాంశరూపభావనాయా అంశేషు భావ్యకరణేతికర్తవ్యతారూ
పేషు కేనాప్యవాచకత్వాత్। నాప్యర్థవాదః స్తుతిబుద్ధేరభావాత్ నాపి మంత్రత్వం ఉత్తమపురుషాదీనాం మంత్రలింగానామభావాత్। తథా చోక్తం
౨౧ ఉత్తమామంత్రణాశిష్యంతత్వాంతరూపాద్యభావతః మంత్రప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ మంత్రత్వైషాం న యుజ్యత ఇతి। అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామీత్యుత్తమపు
రుషః। అగ్నే యశస్విన్ యశసేమమర్పయేత్యామంత్రణం ఉర్వేవాసి వస్వ్యాసీత్యసి శంతరణ్ ఇషే త్వోర్జే త్వేతి త్వాంతరూపం। ఆశీః శర్మాసి దేవతాప్రతిపాద
నాదయః। ఏవమాద్యనంతర్భావాదప్రమాణమితి చేత్। న విధ్యంశే కరణేంతర్భావాత్। యద్యపి విజ్ఞపదేన సమాసమానపదోపాత్తో యజిధాత్వర్థః కరణం త
21 థాపి తస్య యజేర్నామత్వేనోద్భిదాదిపదమస్త్యేవేతి। తస్య ప్రమాణం ఖ్యాతయాధికరణమారచయతి। అపి వా నామధేయం స్యాద్యదుత్పత్తావపూర్వమవి
ధాయకత్వాత్। అస్యార్థః। అపి వేతి పూర్వపక్షవ్యావృత్తిః। తదుత్పత్తౌ ప్రథమతః। అపూర్వే అనిశ్చితార్థం తేషు మానాధికరణ్యం యజ్ఞస్యోత్తరం నామధేయం
స్యాత్ కుతః అవిధాయకత్వాత్ గుణవిధాయకత్వే హి స్వమత్వర్థలక్షణాదిదోషప్రసంభవాత్। గుణో యన్నామధేయం వా। అనిత్రీప్యనిరుక్తేః జైమినినాభిషేమంసః
మాశ్రితపక్షేఽర్థంగుణబోధనాపేక్షయోద్భిదాత్వమాన్నైషా నిరుక్తిర్యోగనామని। నామత్వముచితం యాగసామానాధికరణ్యతః। ఉద్భిదా యజేత పశుకామ
ఇత్యత్ర శ్రుతేర్యాంతే సోద్భిత్త్వదేనరోధోపి వస్తుతః సాయుంయోగే ఖనిత్రాదిగుణః స్యాత్ తథాపి జుహోతీత్యనేన గుణవిధినా సమానత్వాత్ అధ్యూచేవ తదధిక

శబ్దః పూర్వవద్వ్యాజిసామాసాధికరణే భవనం యాగనామధేయం భవతి చిత్రత్వం చ తస్య విలక్షణద్రవ్యద్వారేణోపపద్యతే దధి మధు ఘృతమాపో ధానాస్తండు
లాస్తత్సంసృష్టం ప్రాజాపత్యం ఇతి దధ్యాదీని విచిత్రాణి ప్రదేయద్రవ్యాణి షడామ్నాతాని తదేతచ్చిత్రానామకస్య యాగస్య సాన్నిధ్యాత్ ప్రాపితం యాగస్వరూపభూ
తయోర్దధ్యాదిద్రవ్యప్రజాపతిదేవతయోరత్రోపదిశ్యమానత్వాత్ ఉత్పన్నస్య తస్య యాగస్య చిత్రత్వయోగాత్ పశుకామ ఇత్యేతత్ఫలవాక్యం ఏవం స
తి ప్రకృతాధర్మో లభ్యేత అగ్నీషోమీయపశావనువాదేన గుణవిధానే ప్రకృతపశోః ప్రకృతప్రయోగే ప్రసజ్యేయాతాం విజ్ఞాతప్రత్యయస్య వానువాదత్వాంగీకారా
న్నిమిత్తశ్రవణాభావాత్ తస్మాచ్చిత్రాపదం నామధేయం యథా చిత్రాశబ్దో నామధేయత్వం తథా బహిష్పవమానశబ్దే ఆజ్యశబ్దే పృష్ఠశబ్దే చ తత్ర పవమాననామధేయ
త్వం యోజనీయం ఏవం పాఠ్యాంయతే త్రివృద్బహిష్పవమానం పంచదశాన్యాజ్యాని సప్తదశాని పృష్ఠానీతి అస్య వాక్యత్రయస్యార్థో విప్రియతే। సామ
గానాముత్తరగ్రంథేషు బహ్వాత్మకాని స్తోత్రాణ్యామ్నాతాని తత్రోపాస్మై గాయతా నర ఇత్యాద్యం సూక్తం నవర్చం తాసు ఋక్షు ప్రతి త్రియం పవమాన
స్య తే కేన ఇతి శ్రుతంచరం జ్యోతిష్టోమస్య ప్రాతఃసవనానుష్ఠానే తేషు త్రిషు సూక్తేషు గాయత్రం సామ గాతవ్యం। తదిదం సూక్తత్రయం గానసాధ్యం
స్తోత్రం బహిష్పవమానముచ్యతే తత్రావస్థితానామృచాం పవమానార్థత్వాత్ బహిఃసంబంధాచ్చ న ఖల్విదం స్తోత్రమితరస్తోత్రవత్సదోనామకస్య మం
డపస్య మధ్యే ఔదుంబర్యాస్తంబశాఖాయాః సంనిధౌ ప్రయుజ్యతే కింతు సదసో బహిః ప్రసర్పద్భిః ప్రయుజ్యతే తస్య చ బహిష్పవమానస్య త్రివృన్నామకే స్తో
మో భవతి తస్య చ స్తోమస్య విధాయకం బ్రాహ్మణవాక్యమేవమామ్నాయతే తిసృభ్యః హింకరోతి స ప్రథమయా తిసృభ్యో హింకరోతి స మధ్యమయా

రోజనం తు నావశ్యః సర్వత్ర వ్యవహారవచనవ్యంతరేణ నామధేయమప్యుచ్చారణే దృష్టా నానాప్రకారమయుక్తే యిత్యాభ్యాసోపాదేయోలఘుః కేశ్చిద్భస్మితసోమ్యదుష్టి
దాదికం నామధేయం। అత్రైవ గురుమతమాహ ప్రాకికైగణం యోగస్య విధేః సాపేక్షత్వేతి చేత్। నిరుక్త్యాశ్రౌతం యోగస్య నామత్వాన్నిరపేక్షత్వాత్ ఉద్భిదాయ
జ్యోతిర్యోగుణవిధిః। న చాస్య వైశ్వశ్రౌతవాశ్రయోలభ్యేత। తథా ప్రాక్షో మాత్య గణం యోగాదిరాశ్రయత్వే నాపేక్షణీయః తస్మిన్ యాగే గుణో యుం
21 విధేయ్యుతైత తథా సతి సాపేక్షత్వాదప్రామాణ్యం। అస్య శబ్దాదనామ్యాత్ ఇతి చేత్ మైవం। పూర్వోక్త నిరుక్త్యాశ్రౌతయాగనామత్వే సతి నిరపేక్షత్వాత్॥
తృతీయాధికరణమారచయతి। యస్మిన్ గుణోపదేశః ప్రధానతోఽభిసంబంధః॥ అస్యార్థః యస్మిన్ చిత్రాదివాక్యే గుణోపదేశో భవతి శేషః తత్ర
22 ప్రధానతః ప్రధానభూతేన కర్మణాభిసంబంధో నామధేయత్వం। అన్యథా వాక్యభేదాదితి భావః। అధికరణం। యచ్చిత్రయా యజేతేతి తద్గుణో నామ వా భవేత్।
చిత్రాసిద్ధా గుణో రూఢేరగ్నీషోమీయకే పశౌ ద్వయోర్విధా వాక్యభేదో ప్రశస్తే గౌరవం తతః సా నామస్వపృషదాజ్యబహిష్పవమానేషు తత్ర తథా। చిత్ర
యాయజేత పశుకామ ఇత్యవత్నాయతే। తత్ర చిత్రాశబ్దో నోద్భిచ్ఛబ్దవద్యాగికః కింతు రూఢ్యా చిత్రత్వం స్త్రీత్వం వాభిధత్తే। తతో న పూర్వన్యాయేన నామ
త్వం తథా సత్యగ్నీషోమీయే పశుమాలభేతేతి విహితం పశుయాగమత్ర యజేతిత్వేనానుపదేశానూద్య తస్మిన్ పశౌ చిత్రత్వస్త్రీత్వగుణౌ విధీయేతే ఇతి ప్రా
ప్తే బ్రూమః॥ చిత్రత్వం స్త్రీత్వం చేతి ద్వావితౌ గుణౌ తయోర్ద్వయోర్విధానే వాక్యం భిద్యేత। తథా చోక్తం ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణః। అప్రాప్తే తు
విధీయేరన్ బహవోప్యేకయత్నతః ఇతి। అథ వాక్యభేదపరిహారాయ గుణద్వయవిశిష్టం పశుద్రవ్యరూపం కారకం విధీయేత తదా గౌరవం స్యాత్। తత సన్న చిత్రా

స్తూయతే యద్వాజి మియ స్తుదాజ్యానామాజ్యత్వమితి తేష్వాజ్యస్తోత్రేషు పంచదశ నామకః స్తోమో భవతి తస్య స్తోమస్య విష్టుతి రేవమా
మ్నాయతే పంచభ్యో హింకరోతి స తిసృభిః స ఏకయా స ఏకయా పంచభ్యో హింకరోతి స ఏకయా స తిసృభిః స ఏకయా పంచభ్యో హింక
రోతి స ఏకయా స ఏకయా స తిసృభిరిత్యేకం సూక్తం త్రిరావర్త్యేయం తత్ర ప్రథమావృత్తౌ ప్రథమాయా ఋచః త్రిరభ్యాసః ద్వితీయా
వృత్తౌ మధ్యమాయాస్త్రిః తృతీయావృత్తావుత్తమాయాః స్తోమః పంచదశకః స్తోమః ఉక్తే భవేః శ్రుతు భవేః సూక్తే భవేః ఊర్ధ్వముత్తరగ్రంథే
త్రిణవమాధ్యందినపవమాన సూక్తాన్యామ్నాయతే తత ఊర్ధ్వం చ చతాపరి సూక్తాన్యామ్నాతాని తేష్వభిత్వా శూరనోనుమ ఇత్యాదివం కేయా
నశ్చిత్ర ఆభువదితి ద్వితీయం తం వో దస్మమృతీషహం ఇతి తృతీయం తరోభిర్వో విదద్వసుమితి చతుర్థం ఏతాని క్రమేణ రథంతర వామదే
వ్య నౌధస కాలేయ సామభిర్మాధ్యందినసవనే గేయమానాని పృష్ఠస్తోత్రాణీత్యుచ్యంతే స్పర్శనాత్పృష్ఠానీత్యేవం నిరుక్తే ప్రష్టవ్యా తేషు స్తో
త్రేషు సప్తదశ స్తోమో భవతి తస్య స్తోమస్య విష్టుతిరేవమామ్నాయతే పంచభ్యో హింకరోతి స తిసృభిః స ఏకయా స ఏకయా పంచభ్యో
హింకరోతి స ఏకయా స తిసృభిః స ఏకయా సప్తభ్యో హింకరోతి స ఏకయా స తిసృభిః స తిసృభిరితి అత్ర ప్రథమావృత్తౌ ప్రథమాయా ఋ
చస్త్రిరభ్యాసః ద్వితీయావృత్తౌ మధ్యమాయాస్తృతీయావృత్తౌ మధ్యమోత్తమయోః స్తోమోఽయం సప్తదశస్తోమః అత్ర త్రిష్వపి వారేష్వ త్రివృత్త్వం
పంచదశ సప్తదశ బహిగుణవిధాం తు కేవలం సమ్మతాః యది బహిష్పవమానాజ్యపృష్ఠశబ్దా అపి గుణవిధాయకాః స్యుస్తదా ప్రత్యేకముదాహరణం
ఉదాహరణం ఉదాహరణం ప్రతి తద్భేదః॥

ఆద్యంసూత్రంత్ర్యవచింత్యర్థః॥ మధ్యమంసూత్రమిత్యర్థః। తృతీయంసూత్రమిత్యర్థః॥

తిసృభ్యోహింకరోతిసప్రథమయోద్యతేత్రివృతోవిష్టుతిరితిఅయమర్థః సూత్రత్రయగతానాంసవానామృచాంగానంత్రిభిః పర్యాయైఃకర్తవ్యం
తత్రప్రథమపర్యాయేత్రిషుసూత్రేష్వాద్యాస్తిస్రఋచః ద్వితీయేపర్యాయేమధ్యమాః తృతీయపర్యాయేఉత్తమాః తిస్రఋచఇతి తృతీయా
ధ్యేపంచమీహింకరోతీతిగాయతీత్యర్థః సేయంయుద్ధోత్రప్రకారోపేతాగతిస్త్రివృత్స్తోమస్యవిష్టుతిః స్తుతిప్రకారవిశేషః తస్యావిష్టుతేః
౨౩ దవతీతినామేతిఏవంపరివర్తిన్యేకులాయినీతివిష్టుతితయోఃపరివర్తిన్యేవవమావర్ణయతితిసృభ్యోహింకరోతిసపరాచీభిస్తిసృభ్యోహింకరో
తిసపరాచీభిః తిసృభ్యోహింకరోతిసపరాచీభిఃపరివర్తనీస్త్రివృతోవిష్టుతిరితిపరాచీభిరనుక్రమేణామ్నాతాభిరిత్యర్థః కులాయిన్యేవమావర్ణ
23 యతేతిసృభ్యోహింకరోతిసపరాచీభిస్తిసృభ్యోహింకరోతియామధ్యమాసాప్రథమాయోత్తమాసామధ్యమాయాప్రథమాసోత్తమాతిసృభ్యో
హింకరోతియోత్తమాసాప్రథమాయాప్రథమాసామధ్యమాయామధ్యమాసోత్తమాకులాయినీత్రివృతోవిష్టుతిరితిఅత్రప్రథమసూత్రేపార
క్రమఏవద్వితీయేమధ్యమోత్తమప్రథమాః తృతీయేఉత్తమప్రథమమధ్యమాశ్చైవంవ్యత్యయేనమంత్రాగాతవ్యాః తదిదంవిష్టుతిత్రయం
వికల్పితంత్రివృచ్ఛబ్దస్యదృశంస్తోమస్వరూపమధ్యేనతుస్త్రైగుణ్యమితిపూర్వపాదేనిర్ణీతంఉత్తరాగ్రంథేబహిష్పవమానసూత్రేభవన్త్రిభట్టార్థ్యం
చతస్రిసూత్రాన్యామ్నాతాని ఆగ్నఆయాహివీతయఇత్యాద్యంసూత్రం ఆనోమిత్రావరుణేతిద్వితీయం ఆయాహిసుషుమాహితఇతితృతీయం
ఇంద్రాగ్నీఆగతంసుతమితిచతుర్థం తాన్యేతాన్యిప్రాతఃసవనేగాయత్రసామ్నాగేయానిచత్వారీతివరిజ్యంస్తోత్రాణీత్యుచ్యంతేతన్నిర్వచనం

ద్రవ్యస్య ప్రాప్తతయా క్షరణస్య ప్రాప్త సంస్కారస్య విధేయత్వాదాఘారశబ్దయోగికర్మణా వభిధేయం యస్మిన్ కర్మణి నైరుక్తం ద్రిశమూర్ధ్వప్రశాసంది
శమవధింకృత్వా సంతత్యాప్లుతం స్త్రాయయేత్తె తస్య కర్మణఏ తస్యావ ననునామధేయత్వేనతి ఉద్భిదాయజేత జ్యైరాతి షట్ట్వమేవ యజేతేత్యాదావివ
ధాత్వర్థేన కరణేన సామానాధికరణ్యాత్ అగ్నిహోత్రేణ జుహోతీత్యాఘారేణాఘారయతీతి శ్రుతయోర్యథాభవితవ్యం సైవమేష్టఃఅనుష్ఠానాదూర్ధ్వం
ధాతవర్థస్య సిద్ధత్వాత్ కారేణ కరణత్వేపితతః పూర్వం సాధ్యత్వాత్ కారం వక్తుమగ్నిహోత్రం ఆఘారమితి ద్వితీయాం యాయుక్తత్వాత్ తేన వాత్ర ద్వితీయాను
సారేణ ప్రేపోక్ష ప్రోక్షతీత్యాదావివ సంస్కారః శంకనీయః। ప్రాశస్త్యవదగ్నిహోత్రాఘారశబ్దయోః ప్రసిద్ధద్రవ్యవాచకత్వాభావేన క్రియావాచిత్వే భ్యుపగ
మాత్ తస్యాదగ్నిహోత్రాఘారశబ్దవేదేపోమోపాంశుయాజయోర్గుణసంస్కారవిధాయిత్వానభవతః కింతు కర్మణాం తయోర్నామనీ పంచమాధి
కరణమారభంతు తిష్ఠన్నేనాభిచరన్నతోర్యయజేతేతి శ్రుతౌ గుణః విధేయతే పత్తిరూపోనామవాతస్య కర్మణః శ్యేనేనేతి గుణః కామ్యః సామికరోనామ
బాధంయః। న చిత్రావద్భ్యాకృభేదోరూఢశ్రీవవనుగ్రహః। రంధ్రాన్వైశ్వేనన్నితుల్యత్రావాచ్యోపపమానోపమేయత్వాన్నైకపిణ్డప్రైనగాణ్యస్య వృత్రస్యాన్యస్యాత్రై
ర్మనామతాశ్యేనేనాభిచరన్ యజేతేతి। అత్రనామత్వే ప్రవృద్ధదేవతయోర్ఘావాందాగస్వరూపమపిన సిధ్యేత్ తత్రాసామయాగేనితరంసామత్రవవంచాధి
త్వాత్ సోమస్య సిద్ధేనే పత్తిరూపోగుణః కామోవ్వా విధేయస్యాత్। తథాసతి శ్యేనశబ్దస్య పక్షిణి లోకే ప్రసిద్ధరూఢిరత్యుపగతాభవతి న చగుణవిధౌత్వచిత్రాయా
మివవాక్యభేద ఆపాదయితుం శక్యః। చిత్రాశ్శస్త్రాప్యత్ గుణత్వయంభావాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। యథాన్వైశ్యేనోనిపతత్యాదత్తఏవమయంద్విషంతం

గుణత్వం యద్విధానాద్వా కేవభిదః స్యాత్ తత్ర స్తోత్రపాఠప్రవమానాదిశబ్దః హైత్రత్రనామధేయం యానిత్రైనర్మభిః కర్మణ్యనువాద్యత్వే వ్రీహ్యాదిగుణవిధి
యంతే॥ ఏవం తుర్థాధికరణమారచయతి। అగ్నిహోత్రం జుహోతి। ఆఘారమాఘారయతి। తత్రైవమూ(విధేయో గుణసంస్కారావా హోమ్విత కర్మనా
మనీ। అగ్నిహోత్రమత్ర త్రితి బహువ్రీహి గత్యోనలః। గుణో విధేయో నామ వైరూప్యం న స్యాత్ తత్ర ఛిద్రపృతే సంస్కారాంయాఘారమాఘారయ
౨౪ తి తస్య త్వాద్యుతింయంయాఘారే త్యగ్నిహోత్రితిరోగికే కర్మనామనీ। అగ్నిజ్యోతిరితి ప్రాప్తో మంత్రాద్దేవస్య ధాపప్పృతం చతుర్గృహీత
వాసేవ్యక్తం భ్వితీం యాం యాస్మిన్ యం గతిః। నాసాంధితే పాధాత్వ్యర్థే కరణత్వం తస్యాస్య సాం। సాంధ్యతాం వక్తిసంస్కారయోర్నైవాశంకయః త్రియాత్వతః
అగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రశబ్దస్య కర్మనామత్వేన ప్రవృదేవతరయోరభావాత్ యాగస్వరూపమేవ న సిద్ధ్యేత్ తతోऽగ్నిదేవతారలా
హోగుణో కనైన దర్విహోమే విధీయతే। ఆఘారశబ్దస్తు ఘృతక్షరణార్థే ప్రావరితవ్యస్య ద్రవ్యతోరుత్పన్నః క్షరత్ ఘృతమాచేష్టత స్మిం శ్రుష్యాతద్భి
తీయయోర్విభక్త్యోః సంస్కారత్వం ప్రతీయతే తచ్చ సంస్కృతం ఘృతముపాంశుయాజే ధ్రువం భవతీత స్మాదగ్నిహోత్రాఘారశబ్దౌ గుణసం
స్కారయోర్విధాయకావితి ప్రాప్తే బ్రూమః। అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిః స్వాహేతి సాయం జుహోతి సూర్యో జ్యోతిర్జ్యోతిః సూర్యః స్వాహా
తి ప్రాతరితి విహితేన మంత్రేణ ప్రాప్తత్వాద్దేవతా న విధేయా। తతో ऽగ్నిసూర్యదేవతాకస్య సాయం ప్రాతః కాలయోర్నిర్ణయమేనానూద్యైవ కర్మ
ణో ऽగ్నిహోత్రమితి యౌగికం నామధేయం। యోగశ్చ బహువ్రీహిణా దర్శితః। చతుర్గృహీతం వా ఏతదభూదిత్యత్ర స్రువాఘారమాఘారయతి తస్మాన్నైవా జువి

వ్యపాశ్రాఖ్యం బంధవతాం త్రంగవల్యతే తత్కర్మత్వకరణత్వయోః సాధారణం న ఖలు తత్ర కేవలకర్మత్వస్య కరణత్వస్య వా సాక్షాదభిధాయికా కాచిదసా
ధారణీ విభక్తిః శ్రూయతే। అతః సాధారణస్యైవ యజేరుపాత్తాంశస్య యుగపత్సంబంధేన తిఙుద్యోతితసంబంధవిశేషః పర్యవస్యతి। ఏవం తంత్రేణోభయ
థాంగీకారే వాజపేయం తత్ర పరేణ యాగం కర్త్రాదిత్వర్థస్య లక్ష్యమాణత్వాద్గుణవిధిత్వేపి నాస్తి మత్వర్థలక్షణేయం దధ్యాదిష్వివ గుణవిధిః స్యా
త్ తత్పార్థతాన్యపి వాక్యస్య ప్రధానవృత్తిత్వేత ధేయః సిద్ధాంతః పునరాత్మేపతామితి ప్రాప్తే బ్రూమః యద్యపి తంత్రేణోభయసంబంధే సతి విరుద్ధత్రికద్వ
యాపత్తిః స్యాత్ ఉపాదేయత్వం గుణత్వం విధేయత్వం చేతి త్రికం। ఉద్దేశ్యత్వమనువాద్యత్వం ముఖ్యత్వం చేత్యపరం త్రికం। తత్రోద్దేశ్యత్వాదయ
స్త్రయః స్వారాజ్యఫలనిష్ఠా ధర్మాః ఉపాదేయత్వాదయస్త్రయః సాధనభూతయజినిష్ఠాః ధర్మాః ఫలముద్దిశ్య యజిరుపాదీయతే ఫలమ
నూద్య యజిర్విధీయతే ఫలం ప్రధానం యజిరుపసర్జనం ఫలస్యోద్దేశ్యత్వం నామ మానసాపేక్షావిషయత్వాకారః యజేరుపాదేయత్వం నామానుష్ఠీ
యమానత్వాకారః తావుభావపి శరీరోపాధికౌ ధర్మౌ అనువాద్యత్వవిధేయత్వధర్మౌ తు శబ్దోపాధికౌ జ్ఞాతస్య కథనమనువాదః అజ్ఞాతస్యాను
కథనం విధిః ఫలయాగయోః సాధ్యసాధనత్వరూపతయా ప్రధానోపసర్జనత్వే ఏవం సతి తత్ఫలసాధనయోః స్వారాజ్యయాగయోః స్వ
భావపర్యాలోచనాయాం యథా ఫలస్యోద్దేశ్యత్వాదిత్రికం యాగస్యోపాదేయత్వాదిత్రికం వ్యవతిష్ఠతే తథా యాగస్య వాజపేయస్య చ సాధ్యసా
ధనభావపర్యాలోచనాయాం యాగస్యోద్దేశ్యత్వాదిత్రికం వాజపేయద్రవ్యస్యోపాదేయత్వాదిత్రికం చ పర్యవస్యతీతి తథా యాగస్య ఫలద్రవ్యా

ప్రాప్త్యవచ్ఛేదమాదత్తే। యథాభిచరతి శ్యేనేనేతి వాక్యే సూత్రే ఉపమానోపమేయభావః పశ్యన్త్యేకస్మిన్నయుజ్యతే తత్సామీప్యాత్ గుణ ఉపమానస్య గుణ ఉపమే-
యే కర్మణి లక్ష్యత ఇతి శ్యేనశబ్దస్యాభిచారకర్మనామత్వం సందంశేనాభిచరన్ యజేత గవాభిచరన్ యజేతేత్యత్ర సందంశగోశబ్దయోర్నామత్వం శ్యే-
నశబ్దవద్ద్రష్టవ్యం। యథా సందంశేన దురాదానమాదత్తే। యథా గావో గోపాయన్తీతి వాక్యశేషాభ్యాముపమానోపమేయభావాభిధానాత్॥ తేష్వష్టా-
౨౫ ధికరణమారచయతి॥ యజేత వాజపేయేన స్వారాజ్యార్థిత్వాన్నాగుణః। నామ వా గుణతా తంత్రయోగాద్గుణఫలత్వయోః। సాధారణం యజేః కర్మకరణత్వే
న తంత్రతా(ప్రకృత్యైవం విరుద్ధం స్యాత్ తంత్రతాయాం ఫలం ప్రతి। ప్రతిపాదేయం విధేయత్వం గుణత్వాచ్ఛబ్దతంత్రతాం యజేః ఉద్దేశానూదితం ముఖ్యభేద(ప్రతీతం తథా
స్యగుణం ప్రతి। తత్ర సూత్రం తన్త్రం తదావృత్తౌ వాక్యం భిద్యేత తేన సః। వాజపేయ ఇతి శబ్దోద్దిష్టే కర్మనామ్నాగ్నిహోత్రవత్। వాజపేయేన స్వారాజ్యకామో యజేతే-
త్యత్ర వాజపేయశబ్దేన గుణో విధీయతే। అన్నవాచీ వాజశబ్దః తద్వాజ్యన్నం పేయం సురాద్రవ్యం తచ్చాత్ర గుణః సురాగ్రహాన్ సమన్త్యేయతావతా నను గు-
25 ణస్య వాజపేయస్య గుణవతా యాగేన స్వారాజ్యం భావయేదిత్యేవం మత్వర్థలక్షణా ప్రసజ్యేత మైవం। సవృదుభ్రతసర్య యజేతేత్యాఖ్యాతస్య వాజపేయగు-
ణే స్వారాజ్యఫలే చ తంత్రేణ సంబంధాంగీకారాత్। వాజపేయేన ద్రవ్యేణ స్వారాజ్యాయ యజేతేత్యేవముభయసంబంధః। నను గుణసంబంధే సతి వాజపేయ-
గుణేన యాగం కుర్యాదితి యజేః కర్మకారకత్వం భవతి। ఫలసంబంధే యాగేన స్వారాజ్యం సంపాదయేదితి కరణకారకత్వం। తతః కథముభయసంబంధ ఇ-
తి చేత్ నాయం దోషః। యజేః సాధారణత్వేన ద్విరూపత్వసంభవాత్। యజేతేత్యత్ర ప్రకృత్యాంశో యాగః ప్రత్యయాంశో భావనా। సూత్రాత్ తయోః సమభి-

యం కర్మణో ప్రాప్తత్వేన గుణార్థ్యయ విశిష్టస్య కర్మణ ఏకేన వాక్యేన విధానాత్ ॥ అత్ర గురుమతమాహ । యథాగ్నేయ ఇతి ప్రోక్తం న మానం
విధ్యసంభవాత్ ఇతి చేన్న విశిష్టార్థవిధౌ సత్యప్రమాణకత్వతః । ఉదాహృతవాక్యే దేవతారాహిత్యప్రసంగేన నామత్వాభావాద్గుణరూపవిధౌ వాక్యభే
దాద్విధ్యసంభవాత్ ప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షః । గుణార్థ్యయ విశిష్టకర్మవిధిసంభవాత్ ప్రామాణ్యమితి సిద్ధాంతః ॥ అష్టమాధికరణమార
చయతి ॥ బర్హిరాజ్యయోరసంస్కారే శబ్దలాభాదతచ్ఛబ్దాః ॥ అస్యార్థః బర్హిరాజ్యశబ్దయోరసంస్కారే జాతిమాత్రే శబ్దలాభాత్ప్రయోగలా
భాత్ । యాజ్ఞికప్రయోగేపి జాత్యనుమానాత్ బర్హిర్లూనా ఇతి వా శబ్దార్థానుగుణ్యాత్ అన్యథా త్రిశ్లిష్టకల్పనాపత్తేః । అతచ్ఛబ్దాః సంస్కార
నిమిత్తకశబ్దా నేతి బర్హిరాజ్యపురోడాశశబ్దాః సంస్కారవాచినః । జాత్యర్థం వా శాస్త్రమర్థవత్స్యాత్సత్యః సంస్కారవాచినః । జాతిం తత్త్వేనావి
నసంస్కారే ప్రయుక్తాలౌకికవైదికయోః । వినాపి సంస్కృతిం లోకే దృష్టత్వాజ్జ్యోతివాచినః । దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే బర్హిర్లూనాతి ఆజ్యం
విలాపయతి పురోడాశం పర్యగ్నికరోతీతి తత్ర బర్హిరాదిశబ్దానాం శాస్త్రే సర్వత్ర సంస్కృతేష్వేవ తృణాదిషు ప్రయోగాత్ తద్వదిశబ్దేషు
శాస్త్రీయత్వరూఢిప్రాబల్యసాపేక్షత్వాద్దుర్బలత్వాద్యవనింరూఢిశబ్దవత్సంస్కారవాచినో బర్హిరాదిశబ్దా ఇతి చేత్ మైవం । అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం
జాతివాచిత్వాత్ । యత్ర యత్ర బర్హిరాదిశబ్దప్రయోగస్తత్ర తత్ర జాతిరిత్యన్వయాల్లౌకికవైదికయోరపి వ్యభిచారః సంస్కారవాచిత్వే తు లౌకి
కప్రయోగవ్యభిచారో దృశ్యతే తచ్చ విశేషాభావే విశేషణాభావే జాతిమాత్రముపజీవ్య వినా సంస్కారం తే శబ్దాః ప్రయుజ్యంతే బర్హిరాదాయ

భాక్యం యుగపత్సంబంధే సతి విరుద్ధం త్రికద్వయమపి భవతి। నను తర్హి ఏవమాఖ్యాతం త్రౌ ఔలాఖంయుసంబంధః పృథక్కృతసంబంధాయయుజ్యతే జిరావతర్హేతా
మితి చేత్ న వాక్యభేదప్రసంగాత్ ప్రకరణం యాగం కుర్యాదిత్యేకం వాక్యం రౌద్రాగ్నేన ఫలం కుర్యాదిత్యపరం తస్య ద్వాపి జపిండ్యుశబ్దానగుణవిధాయ
కః కింతు కర్మధేయత్రం ప్రవంతి మిత్రకృత్యాగ్నిహోత్రశబ్దవత్ కర్మనామధేయం ॥ సప్తమాధికరణమారచయతి ॥ తద్ధితాస్తు విధిరొమెరన్నవిశ
౨౮ షాట్యధానర్థేన చేదనైన శిష్టాః ॥ అస్యార్థః తు శబ్దశ్శబ్దార్థః తత్కర్మగుణౌ శ్రుత్యవదేవతాదరొమొవిధిరొమెర అథవా తు శబ్దః ఏవకారార్థః విధిరొమెరన్న
వనచవాక్యభేదః విధానార్థప్రత్యయౌ ॥ అవిభాగాత్ అనావృత్త్యా విశిష్టస్యైకస్య విధానాదితి అర్థః ॥ అన్యేన శాస్త్రేణ శిష్టాపి విహితా న చెత్తద్వేంయు ఇతి ॥
యదాగ్నేయోష్టాకపాల ఇతి నామగుణౌ ధవానామాగ్నిహోత్రవన్నైవం నామత్వేదేవతానపి ॥ మంత్రోపి నైవ ప్రత్యక్షసుద్ధితాద్దేవతావిధిః దేవత్ర
26 వ్యవిశిష్టస్య విధానాదేకవాక్యతా ॥ దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే యదాగ్నేయోష్టాకపాలో మావాస్యాయాం చ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భ
వతీతి ॥ తత్ర యథాగ్నిహోత్రశబ్దోగ్నయే హోత్రమత్రేత్యేవమువర్థం నిమిత్తీకృత్యకర్మనామధేయం తథాగ్నేయశబ్దోప్యగ్నిసంబంధం నిమి
త్తీకృత్యకర్మనామ స్యాదితి చేత్ మైవం నామత్వే దేవతారాహిత్యప్రసంగాత్ ॥ అగ్నిహోత్రేతు అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిః స్వాహేతి సాయం జుహోతీత్య
నేన వచనేన విహితౌ మంత్రః ప్రత్యక్షవిహిత ఇతి మంత్రవర్ణికీ దేవతాలభ్యతే ఇహతు న తాదృశో మంత్రోస్తి ॥ ఆగ్నేయశబ్దస్తు దేవతాం విధా
తుం శక్నోతి ॥ అగ్నిర్దేవతాస్యేత్యస్మిన్నర్థే తద్ధితస్యోత్పన్నత్వాత్ న చత్రవద్దేవతయోరుభయోర్గుణయోర్విధానాద్వాక్యభేద ఇతి శంకనీ

కరణేల్యుట్ప్రత్యయేన వ్యుత్పాదనాత్తస్మాత్ప్రోక్షణీశబ్దో యౌగికః ప్రోక్ష్యతాదేః ప్రోక్షణత్వం ప్రయోజనం ॥ దశమాధికరణమారచయతి ॥
తథా నిర్మన్థ్యే రూఢిర్యోగో యోగరూఢిర్వా నిర్మన్థ్యేష్వసువర్తనం ఆద్యౌ పూర్వవదన్త్యోఽస్తు చిరజాతే నావనీతవత్ ॥ ॥ అగ్నిచయనే శ్రూయతే
నిర్మన్థ్యేనేష్టకాః పచన్తీతి తత్ర నిర్మన్థ్యశబ్దస్య సర్వాధ్యేకిదృశ్యవృత్తిరితి సంశయే బర్హిరాదిశబ్దవల్లౌకికవైదికసాధారణ్యాద్వ ప్రాప్నోతి తాత్ర రూఢి
రిత్యేకః పక్షః ప్రోక్షణీశబ్దవద్ద్రవ్యాదిరక్ష్ణుప్త ద్వాదరణినిర్మన్థనజన్యత్వవృత్త్యోగ ఇతి పక్షాన్తరం లౌకికనిర్మన్థనేన చిరనిర్మన్థేన చ జన్యం
వారయితుం యోగరూఢిః పఙ్కజాదిశబ్దవదాశ్రయణీయా ఆధానకాలే నిర్మథ్య గార్హపత్యే నిక్షిప్తోఽగ్నిశ్చిరనిర్మథితః సద్య ఏవాలౌకికేము
థనేన జాతోఽగ్నిరచిరనిర్మథితః తేనేష్టకాః పచ్యన్తే యథా పురాణనూతనయోర్ఘృతయోర్నవనీతజన్యత్వే సమానేఽపి యోగరూఢ్యా నూతన
మేవ నావనీతమితి వ్యవహ్రియతే తద్వత్ ॥ ఏకాదశాధికరణమారచయతి ॥ వైశ్వదేవే వికల్ప ఇతి చేత్ ॥ ౧౧ ॥ చాతుర్మాస్యాద్యపర్వప్రోక్తాగ్నేయా
ద్యష్టకాన్తికే వైశ్వదేవే విశేషో కర్మ గుణః సంఘస్య నామ వా ॥ నామత్వే రూపరాహిత్యాద్విధిర్గుణతాదతః ఆగ్నేయాదిభిర్వికల్ప్యంతే విశ్వేదేవాః
స్యుః సప్తసు అనూద్యాష్ట్యాయజేతేతి తత్సంధేనామవర్ణితం అవధిష్టోప్యర్థవత్తానుసారామప్రాప్తుపవనాదిషు ఇజ్యంతే త్రయజంతే వా విశ్వేదేవా ఇతి
దృశ్యే నిరుప్తే వికల్పం స్యాదుక్తస్య తత్సన్నిపత్తేః ॥ చాతుర్మాస్యయాగస్య చత్వారి పర్వాణి వైశ్వదేవో వరుణప్రఘాసః సాకమేధః శునాసీర
ఇయత్తే తేషు ప్రథమే పర్వణ్యష్టౌ యాగా విహితాః ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపతి సౌమ్యం చరుం సా● విత్రం ద్వాదశకపాల సారస్వతం చ

గాప్రయోగతా ఇతి త్రయ్యం౹ అజవమితి పురోడాశేన మేమాం తాం ప్రవాలకందదాదితి చతస్రు జ్ఞప్తి వాచినః౹ ప్రయోజనంతు బర్హిషాం యూపావట
మవస్తుపణీతేః వ్రవినా సంస్కారేణ స్ఫురణసిద్ధిః౹ అత్ర గురుమతమాహ౹ బర్హిరాదానిమిత్తస్వధుర్వచత్వాన్నమేతి చేత్౹ జాత్యైస్తత్ర నిమిత్త
త్వాద్దుష్టకార్యచోదనాప్రమాణస్య షష్ఠార్థః నవమాధికరణమారచయతి౹ ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాత్౹౨౮౹ అస్యార్థః ప్రోక్షణీష్వవయవార్థసంయోగా
౨౮ త్ అతచ్ఛబ్దః౹ అజాతిశబ్ద ఇతి౹ ప్రోక్షణీః సంస్కృతిర్జాతిర్యోగోవా సర్వభూమిషు౹ తద్ధర్మాశ్రితిః సంస్కృతిర్జాతిః స్యాద్రూఢేః ప్రబలత్వతః౹ అనుష్ఠానాత్ర
యమతాం న దుష్టాన జాతిః కల్పనశక్తితః౹ యోగః స్యాత్ క్లప్తశక్తిత్వాత్ క్లప్తపి వార్యకరణత్వేత్ దర్శపౌర్ణమాసయోః శ్రూయతే ప్రోక్షణీరాసాదయ
27 తీతి౹ తత్ర ప్రోక్షణీశబ్దస్యాభిమంత్రణాసాదనాదిసంస్కృతిః ప్రవృత్తినిమిత్తం కుతః సర్వేష్వప్యాదికప్రయోగప్రదేశేషు సంస్కృతానామేవాపాం ప్రోక్ష
ణీశబ్దేనోచ్యమానత్వాదితి చేత్ ప్రత్యుత లోకే జలక్రీడాయాం ప్రోక్షణీభిరుద్వేజితాః స్మ ఇత్యసంస్కృతాస్వప్సు ప్రయోగాత్ బర్హిరాదిశబ్దవజ్జా
తారుఢత్వాదుదకత్వజాతిః ప్రవృత్తినిమిత్తం౹ న చ ప్రకర్షేణోక్ష్యతేఽభిరితి యోగాత్ర శంకనీయః రూఢేః ప్రబలత్వాదితి పక్షాంతరం న తావత్స
స్కారో యుక్తః౹ అనుష్ఠానాశ్రయత్వాత్ విహితేష్వభిమంత్రణాదిషు సంస్కారేష్వనుష్ఠితేషు పశ్చాత్ సంస్కృతాస్వప్సు ప్రోక్షణీశబ్దప్రవృత్తిః తత్ర
వృత్తౌ సత్యాం ప్రోక్షణీశబ్దేనాపోనూద్యాభిమంత్రణాదివిధిరితి నాపి జాతిః పక్షాంతరం యుక్తం౹ ఉదకజాతౌ ప్రోక్షణీశబ్దస్య వృద్ధవ్యవహారే పూర్వమన్వ
ప్రుష్టేనేతః పరం శక్తేః కల్పనీయత్వాత్ తథా గోశబ్దవదశ్వకర్ణశబ్దవచ్చ రూఢిర్లాన భవతి౹ యోగస్తు వ్యాకరణస్మృతః౹ సోఽపసర్గాద్ధాతోః

దేవాదిశబ్దా అభిధానార్థాః అస్మింస్తు సమామ్నాయే అష్టాకపాలాదిశబ్దానాం తత్సామర్థ్యం విధానసామర్థ్యం అప్రాప్తత్వాదితి ॥ యద్ద్వాదశకపా
లేష్వైవైశ్వానర్యా అనంతరం శ్రుత ఏవ అష్టాకపాలాదితద్ధితో నావవాస్తీతి అంతర్భావాదష్టతాదేర్నామస్త్వాదగ్నిహోత్రవత్ ప్రఖ్యాప్రవాఖ్యాం
తరేణోపాచేత గుణస్య పాక్షతత్వపక్షాద్వాక్యైకవాక్యముపసంహారాత్ ప్రస్పష్టం తత్తు బాధ్యతే । నానాగుణవిధానాత స్యాదంశద్వారాంశసంస్తుతిః । కాపేయవృష్టి
కామేష్ట్యాం వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాతే । యదష్టాకపాలో భవతి గాయత్ర్యైవైనం బ్రహ్మవర్చసేన పునాతి యన్నవకపాలస్త్రి
వృతైవాస్మిన్ తేజో దధాతి యద్దశకపాలో విరాజైవాస్మిన్నన్నాద్యం దధాతి యదేకాదశకపాలస్త్రిష్టుభైవాస్మిన్నింద్రియం దధాతి యద్ద్వాదశకపాలో జ
గత్యైవాస్మిన్ పశూన్ దధాతి యస్మిన్ జాత ఏతామిష్టిం నిర్వపతి పూత ఏవ తేజస్వ్యన్నాద ఇంద్రియావీ పశుమాన్ భవతీతి ॥ అత్రాష్టత్వాదిసంఖ్యా సామానాధిక
రోడాశకానాం గాయత్ర్యాదిరూపత్వకల్పనాత్ తామిష్టిం విధాయ తే వాక్యైర్యుక్తం ద్వాదశసంఖ్యాయాః స్తుతిరష్టత్వాదిసంఖ్యానామంతర్భావాత్ తాసాం సంఖ్యాః
నిమిత్తఫలత్వాదగ్నిహోత్రశబ్దవదష్టాకపాలాదిశబ్దాః కర్మనామధేయానీత్యేకః పక్షః । నాత్ర ద్వాదశకపాలశబ్దః సంఖ్యాపరః కింతు పురోడాశద్రవ్యప
రః ద్వాదశసు కపాలేషు సంస్కృత ఇతి వ్యుత్పత్తేః ఏవమేవాష్టాకపాలాదిశబ్దా అపి తథా సతి ద్రవ్యప్రత్యక్షవాక్యాంతరేణాంతర్భావాత్ నామధేయత్వస్య నిమి
త్తం నాస్తీతి చేత్ ఏవం తర్హి పురోడాశద్రవ్యవిశేషరూపోపాగునో [illegible] విధీయతాం నైతదుక్తి ఇతి శిష్టద్వాదశకపాలపురోడాశావరుద్ధత్వాదష్టాకపాలాదేరన
వకాశ ఇతి వాక్యభేదం బ్రహ్మవర్చసాదిఫలానాం యత్ ఖ్యాప్యతే ఇత్యపరః పక్షః । అయముపన్యాసప్రసంగః [illegible] నానాగుణానాం విధానాత్ భేదాపత్తేః నవ

రుం పౌష్ణం చరుం మారుతం సప్తకపాలం వైశ్వదేవీమామిక్షాం ద్యావాపృథివ్యమేకకపాలమితి తేషాం అష్టానాం యాగానాం సన్నిధావిదమా
మ్నాయతే వైశ్వదేవేన యజేతేతి తత్రాగ్నేయాదీన్ సప్తగణస్య జేతేత్యనూద్య వైశ్వదేవశబ్దేన దేవతారూపో గుణస్సప్తసు విధీయతే యద్వా వైశ్వదేవ్యా
మామిక్షాయాం విశ్వేదేవాః ప్రాప్తాః తథాప్యాగ్నేయాదిషు సప్తసు యాగేష్వప్రాప్తత్వాద్విధీయంతే తేష్వప్యగ్న్యాదిదేవతాస్సంతీతి చేత్ తథాపి గత్యన్యా
౨౮ 28 వాత్రేషు దేవతావికల్పితా నామధేయత్వే తు నామమాత్రస్య విధేయత్వాత్ ఇంద్రద్వయదేవతయోరభావేన యాగస్యాత్ర స్వరూపాసంభవాత్ శ్రౌతం రుమా
యోర్విధిరనర్థకః స్యాత్ తస్మాద్గుణవిధిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః ఉత్పత్తివాక్యే విహితానామాగ్నేయాదీనామష్టానాం యాగానాం యజేతేత్యనూద్యాష్టానాం సంస్కారే వైశ్వదేవశ
బ్దేనామత్వేనోపపన్నత్వేన చ విధితత్వాభావేపి నామోపదేశవైయర్థ్యం ప్రాచీనప్రవణే వైశ్వదేవేన యజేతేత్యాదిషు వైశ్వదేవనామశబ్దేనైవాష్టానాం సం
ఘుస్యవ్యవహారత్వాత్ నామప్రవృత్తినిమిత్తభూతాని రుక్తిర్ద్విధా ఆమిక్షాయాగే విశ్వేషాం దేవానాం ఇజ్యమానతయా తత్సమాచరితార్థానాం స
ర్వేషాం చ త్రిణామయనే వైశ్వదేవత్వం అథవా విశ్వేదేవా అష్టానాం కర్తార ఇతి వైశ్వదేవత్వం తథా చ బ్రాహ్మణం యద్విశ్వేదేవాః సమయజంత తద్వైశ్వదే
వస్య వైశ్వదేవత్వమితి దేవతాదికల్పనసమాసబలత్వాభావాన్నియుజ్యతే అగ్న్యాదయ ఉత్పత్తిశిష్టత్వాత్ప్రబలాః విశ్వేదేవాః ఉత్పన్నశిష్టత్వాద్దుర్బ
లాః తస్మాద్వైశ్వదేవశబ్దః కర్మనామధేయం అత్ర గురుమతమాహ గుణనామత్వం సందేహాదప్రమాణచోదనేతి చేత్ నైరాశ్యం స్యాదితి న సంఘస్య నామధేయ
త్వనిర్ణయాత్ స్పష్టార్థః ద్వాదశాధికరణమారచయతి పూర్వవంతో విధానార్థాస్తత్ప్రకృతత్వం సమామ్నాయే పూర్వవంతః ప్రాప్తార్థా వైశ్వ

బ్రూమః। గిరామపాశయోరివార్థభేదస్యైషుం తు ప్రసిద్ధత్వాన్నావకాశం నయుక్తం గుణపక్షే త్వగ్న్యప్రహారణస్య ప్రస్తరకార్యత్వాద్యజమానే ప్రహృతే సతి శర్మ
లోపః స్యాత్ తస్మాద్విధేయం ప్రస్తరోయం యజమానశబ్దేన స్తూయతే। తథా సింహో దేవదత్త ఇత్యత్ర సింహో గుణేన శౌర్యాదినోపేతో దేవదత్తః సింహశ
బ్దేన స్తూయతే తథాయం యజమానగుణేన యోగాత్ సాధనత్వేన యుక్తః ప్రస్తరోయం యజమానశబ్దేన స్తూయతే। ఏవం యజమాన ఏకకపాల ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యం।
చతుర్దశాధికరణమారభ్యతే। జాతిః॥ ౧౪॥ ఆగ్నేయో బ్రాహ్మణ ఇత్యత్రాపి పూర్వవత్ సవర్ణనిర్ణయః। ద్వారం తు ముఖ్యజన్యత్వమాగ్నేయశబ్దేన సంస్తవః। అథ
వామ్నాయతే ఆగ్నేయో వై బ్రాహ్మణ ఇతి। అత్రాష్టం ప్రసిద్ధార్థభేదాదాగ్నేయశబ్దేన బ్రాహ్మణస్య నామధేయం నాప్యగ్నిదేవతారూపో గుణో విధీయతే
ఆగ్నేయం సూక్తమాగ్నేయం వా హవిరిత్యేవం దేవతాతద్ధితస్య సూక్తే హవిషి వివక్షితత్వాత్ న బ్రాహ్మణః సూక్తం నాపి హవిః। అథః సంబంధవాచితద్ధితాన్తేనా
గ్నేయశబ్దేన బ్రాహ్మణః స్తూయతే। యద్యపి బ్రాహ్మణస్య నాగ్నిసంబంధః తథాపి అగ్నిసంబంధో ముఖ్యజనత్వగుణో బ్రాహ్మణే విద్యతే। తథా చాగ్నిబ్రాహ్మ
ణయోర్ముఖజనత్వం కస్మింశ్చిదర్థవాదే సమామ్నాయతే ప్రజాపతిరకామయత ప్రజాయేయేతి స ముఖతస్త్రివృతం నిరమిమీత తమగ్నిర్దేవతాన్వసృజ్య
త గాయత్రీ ఛందో రథంతరం సామ బ్రాహ్మణో మనుష్యాణామజః పశూనాం తస్మాత్తే ముఖ్యా ముఖతో హ్యసృజ్యంతేతి। తస్మాదాగ్నేయశబ్దః స్తావకః।
ఏవం బార్హస్పత్యో రాజన్య ఐంద్రో వైశ్య ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యం। పంచదశాధికరణమారభ్యతే। సారూప్యాత్ ఆదిత్యో యూప ఇత్యత్ర స్తుతిరాదిత్యశబ్దతః॥ ౧౫॥
ద్వారం చాత్ర సారూప్యం ప్రకృతావద్భిః తత్ర ఆదిత్యో యూప ఇత్యత్ర ఆయుర్గవాం తేజస్విత్వం తద్యూపేత్యస్మిన్ పూర్వతాన్తస్య యూపస్య తేజస్విత్వాత్ సారూప్యాత్

భిన్నానైవైతాని వాక్యానీతి వాచ్యం ప్రాకృతాన్ రుంద్వాదశకపాలం నిర్వపేదితి విహితస్య యస్మిఞ్జాత ఏతామిష్టిముపసంహారేణ వాక్యైకత్వావగమాత్ తస్మా
దంశైరష్టాకపాలాదిభిః శేద్వాదశకపాలస్తూయత ఇతి। అత్ర గురుమతమాహ। అగుణత్వాదనాదమంత్రత్వామత్వాదనన్వయో లక్ష్యత్వాద్వ ప్ర
మాణం చేతి నార్థవాదతయాన్వయో యాత్ ఉక్తరీత్యా గుణత్వం నామత్వం చ న సంభవతి ఉత్తమపురుషామంత్రణేదవ్యాఖ్యావాన్న మంత్రత్వం అష్టా
౨౮ కపాలాదీనామనన్యదప్రామాణ్యం వాక్యస్యేతి చేత్ క్లృప్తం స్తావకత్వేనాన్వయసంభవాత్ త్రయోదశాధికరణమారచయతి। తత్ర ఖద్గిభిః యజ
మానః ప్రస్తరో గుణో వా నామ వా స్తుతిః సామానాధికరణ్యేన స్యాదేకస్యాన్యనామతా గుణో వా యజమానో స్తుత్వా యేన ప్రస్తరలక్షితే
అంశాంశిత్వే వ్యాఖ్యాపేన పూర్వవన్నాత్ర సంస్తుతిః। అర్థభేదాదనామత్వం గుణశ్చే ప్రాప్త్యభావతః। యాగసాధకతాద్వారా విధేయప్రస్తరస్తుతిః। ఆద
29 మామణ్ణియతే యజమానః ప్రస్తర ఇతి। తత్ర యజమానస్య ప్రస్తరశబ్దో నామధేయం ప్రస్తరస్య యజమానశబ్దో నామధేయం ఉత్పత్తిదాం యాగే నైత్వా
దావివ సామానాధికరణ్యాదిత్యేకః పక్షః గుణవిధిరేష ఇత్యపరః। తదాపి యజమానకార్యే జుహూపాదాప్రస్తరస్య చోదితస్య సామర్థ్యాభావాత్ ప్రస్తరకార్యే ప్రకా
రణాదాయ యజమానస్య శక్త్యా తు యజమానరూపో గుణో విధేయ ఇత్యేవం సతి ప్రస్తరశబ్దశ్రుతస్య ప్రస్తరశబ్దస్య కార్యలక్షణేన ఇష్టిప్రథమత్వాత్ యజవరాశబ్దో
ముఖ్యవృత్తి భణవిష్ణుతి న చాత్ర పూర్వన్యాయేన స్తుతిః సంభవతి। అష్టాకపాలద్వాదశకపాలయోరివ ప్రస్తరయజమానయోరవంశాంశిత్వాభావాత్ వాయుర్వై క్షే
పిష్టా దేవతా ఊర్ణావరుథ్యా ఇత్యాదివత్ స్తుతిరితి చేత్ న ఉపత్వాదిధర్మవత్త్వేన స్యచిదుత్కర్షస్య ప్రతీతేః తస్మాన్నామగుణయోరన్యతరత్వమితి ప్రాప్తే

జనేయుః। అంత్యజ్యోత్వావిషయో సామెత్స్వైకేవము ధావారణం। అసత్రంపే హంతద్యైదఛందోవమిత్యపరము ధావారణం। అగ్నిహోత్రదర్శపౌర్ణమాసాది
యజ్ఞేష్వపి సామపోనత్వాత్ అంత్యజ్యోత్వి భవతి ఈదృశః సామెర్షామపామాఛందోమశబ్దేన చతుర్వింశత్యుత్తరాంశాష్టాచత్వారింశ ఇత్యేతత్త్రయస్తోమాః ఉచ్యం
తే। అక్షరసంఖ్యాసామ్యేన గాయత్రీత్రిష్టుప్ జగతీఛందోభిః గీయమానత్వాత్ తేషాం చ విష్టుతిః సామబ్రాహ్మణె ద్రష్టవ్యా। అతః సత్రమపి చతుర్దశరా
త్రాదికం ఛందోమరహితత్వాదసత్రం భవతి। ఈదృశం ఛందోమానాం మహావ్రతైవం స్తోత్రవత్వాద్ధర్మవాదత్వం। సప్తదశాధికరణమారచయతి పృష్టీరు
పదధాతీతి। తె మంత్రాః స్పృష్టిలింగకాః విధియాః స్తోగుణత్వేన వాదూవాత్రగుణే విధిః। ఉభాభ్యాంతేనాభిసంబంధాదవిద్వంతరయోగతః। లింగప్రకరణప్రా
ప్తేర్మంత్రాణాం విధ్యసంభవాత్। తానను దేవేష్టకాధానం విదధ్యాత్ తుల్యత్వాత్। ఇయతః। యథా స్పృష్టిత్వేనాతః స్పృష్టీరితి ప్రధర్మవాదగః। ఏకయా స్తువతేత్యా
దామంత్రసంపేలిఖ్యచిన్నపాస్పృష్టిశబ్దప్రధాష్ను ప్రతిః స్పృష్టిశబ్దేన భూరపతః। అగ్నిచయానె శ్రూయతె స్పృష్టీరుపదధాతీతి స్పృష్టిశబ్దోపేతా మంత్రా యా సామిష్ట
కానాముపధానె విధ్యంతే తా ఇష్టకాః స్పృష్టయ ఇత్యుచ్యంతే స్పృష్టిమానాం సాముపధానె మంత్ర ఇతి విగ్రహవశాత్ తద్వానాం సాముపధాన ఇత్యాదివాక్యకరణసూత్ర
సిద్ధప్రత్యయయాతస్మిఘాపదనాత్ స్పృష్టిశబ్దోపేతా శల్కాపధానమంత్రా ఏకయాస్తువతేత్యస్మిన్ననువాకే సమామ్నాతాః। ప్రపశ్య స్పృజ్యతే భూతాన్యస్యజ్యం
తే త్యాదినా స్పృజతి ధాతూర్ స్తెపుప్రయుక్తత్వాత్ తె మంత్రాః అత్ర స్పృష్టిశబ్దేనోపధానె గుణత్వేన విధీయంతె కుతః। ఉపదధాతీత్యనేనాభ్యాతేనాభిసంబం
ధాత్ న చార్థవాదత్వముపసంభవతి విధ్యంతరేణ సహైకవాక్యత్వాభావాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। అగ్నిచయనప్రకరణె పఠితత్వాత్తెషాం మంత్రాణాం సా

తఆదిత్యశబ్దేన యూపస్స్తూయతే। ఏవం యజమానో యూప ఇత్యత్ర చ శ్రుతిగతమస్యార్థవత్త్వాత్ సంస్యమానత్వాత్ యజమానశబ్దేన యూపః స్తూయతే
షోడశాధికరణమారచయతి। పశవో వై గవాశ్వేభ్యోఽపశవో వా ఇతి శ్రుతం। అజాదిష్వపశుత్వం యద్దృష్టో వాదో ధవాస్తుత తత్స్తుత్యభావాద్దృష్టనాస్త్యేషుప
శుకార్యనిషేధనం। అశక్యత్వాన్నిషేధస్య ఘటాద్యర్థాభిధాయినాఽపశబ్దోపశుశబ్దేన ప్రాశస్త్యాభావసామర్థ్యతః లక్ష్యప్రాప్తస్తత్ర నిమిత్తం తత్ప్రశంసైవ గవా
30 శ్వయోః। ఇదమావశ్యం యత్ అపశవో వా అన్యే గోఅశ్వేభ్యః పశవో గోఅశ్వా ఇతి తత్రాజాదిషు శ్రుత్యం రుమాణం యదపశుత్వం తస్యార్థవాదత్వం న
సంభవతి పశుత్వనిషేధమాత్రేణ స్తుతేరభావాత్ తతః పశుకార్యనిషేధరూపో గుణో విధీయత ఇతి చేత్। ఏవం। అజాదిపశువిధివైయర్థ్యప్రసంగ
న నిషేద్ధుం పశుకత్వాత్ అపశుశబ్దః పశుత్వం తిరస్కృత్య ఘటాదిపదార్థమభిదధాతి తస్మిన్ ఘటాదౌ గవాశ్వవత్ ప్రాశస్త్యం నాస్తి నాయం ప్రాశస్త్యాభావో
30 అజాదిషు పశుష్వపి స్తుత్యనేనాభిప్రాయేణ పశవ ఏవ సంతోఽప్యజాదయో ఘటాదిసామ్యాదపశుశబ్దేన లక్ష్యంతే। పూర్వత్ర యజమానకార్యసిద్ధిరాస్యె
ముఖజత్వమాదిత్యవత్తేజస్విత్వం చ యజమానాదిశబ్దానాం ప్రస్తరాద్యర్థేషు ప్రవృత్తినిమిత్తం తత్ప్రవృత్తిఫలం ప్రస్తరాదిప్రశంసా ఇహాప్యపశుశబ్దస్యా
జాదిషు ప్రవృత్తౌ గవాశ్వయోః ప్రశంసైవ నిమిత్తం ఫలం చ ద్విప్రకారా ప్రశంసా। వస్తుని విద్యమానగుణోత్కర్ష ఏకః ప్రకారః స్తావకేన శబ్దేన సంపాదితో
గుణోత్కర్షోఽపరః ప్రకారః గవాశ్వయోరజాదిభ్య ఉత్కర్షో లోకసిద్ధం రూపః స్తోత్రనిమిత్తం అజాదయః స్వభావతః పశవోఽపి సంతో గవాశ్వప్రశ
వశవః సంపన్నాః శ్రీత్వశేలా గవాశ్వయోర్మహిమేతి స్తుతిఃఫలం తస్మాదపశవో వా ఇత్యయమర్థవాదః। అయముపలక్షణం యత్కిం దాపారస్తంతరేపిమేలా

సాంవింగఖూమభిః।షడ్భిః సర్వత్రశబ్దానాం గాణీ వృత్తిః।ప్రకృతిరితి।ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి। సందిగ్ధేషు వాక్యశేషాత్ శర్కరా ఉపధత్తే తేజో తేజో
వై ఘృతమత్ర కింస్తైలాదినాంజితా అక్తా ఘృతేనైవాథవాంజనం తైలాదినాపి ముఖ్యత్వాద సంజాతవిరోధత్వాత్। అప్రాప్తోర్థః ఘృతశబ్దస్య విధేర్వాదా
ఘృతత్వతః సామాన్యవచన సంస్థేయం విశేషస్తు విధానేనాఘృతేనైవాంజనం వాక్యశేషాత్ సంధిగ్ధనిర్ణయాత్। అర్థవాదగతాయం స్తుతిః ఘృతము
పెయుక్షే బోధయంతే విధిం యత్ఘృతం ఘృతసగవలయెద్విధిం॥ అక్తాః శర్కరా ఉపదధాతి తేజో వై ఘృతమితి శ్రూయతే। వృత్తికారమిశ్రాః తత్ర
పాషాణాః శర్కరాః తాస్తు ఘృతతైలవసాదినా మనుష్యతయెనచోపేనంజనీయాః। కుతః అంజనసామాన్యబోధకస్య విధివాక్యస్య ఘృతవిశేషబో
ధకాదర్థవాదాత్ప్రబలత్వాత్। తత్ర విధేః ముఖ్యత్వాదయం ప్రయోగహేతువః స్వార్థే తం యూపవిధేర్ముఖ్యత్వం ప్రథమశ్రుతత్వాచ్చాసంజాతవిరోధి
త్వం। అనధిగతార్థబోధకత్వాదప్రాప్తార్థత్వం। అర్థవాదస్తు విధిస్తావకత్వాన్నముఖ్యః చరమశ్రుతత్వాత్ సంజాతవిరోధిత్వాత్ జ్ఞాతార్థానువాది
త్వాత్ ప్రాప్తార్థః। తస్మాద్యేనకేనాప్యంజనమితి ప్రాప్తే బ్రూమః విధివాక్యేనకిమంజనసాధనసామాన్యం విధీయతే తద్విశేషో వా నాద్యః సామాన్యస్యా
ననుష్ఠేయత్వాత్ న ద్వితీయః ఘృతతైలాదివిశేషవాచకశబ్దాభావాత్। తతశ్చ శ్రుతత్వాత్ప్రబలమపి విధివాక్యమనుష్ఠానయోగ్యవిశేషసందేహాబా
ధకత్వాన్నిర్ణయహేతుమర్థవాదమపేక్షతే। నతు తేన సహ విరుధ్యతే। అర్థవాదేపి ఘృతస్య విధానాఽసిస్తుతిశ్చేత్ న విధేరుపాయత్వాత్ తేజో వై ఘృత
మిత్యేవం తేజస్త్వేన ఘృతస్య స్తూయమానత్వాద్విధేయత్వం గమ్యతే। యః స్తూయతే న విధీయత ఇతి న్యాయాత్ తేన చ విధేయత్వేన విధాయకః శ

మానస్యేతచ్ఛందసస్సంబంధోవగమ్యతే విశేషసంబంధః సృజతిలింగాదవగంతవ్యః తథాసతి ప్రాప్తత్వాన్నైతే మంత్రా అప్రవిధీయంతే కింతు తన్మంత్రాననూ
ద్యేష్టకోపధానం విధీయతే సృష్టిశబ్దేనానువాదస్సల్ప్యవస్ప్రయవలూనార్థవాదాపపత్త్యర్థః యథా సృష్ట ఏవ వావరుంధ ఇతి పావశ్రూయమాణోర్థవాదః య
ది విధివాక్యే మంత్రాణామనువాదకః సృష్టిశబ్దేన స్యాత్ తదానీమర్థవాదే సృష్టిశబ్దప్రయోగాత్ విధావర్థవాదగతోప్యధికరణన్యాయః స్యాత్ తత్రాస్తి
౩౧ స్మంత్రాననువాది సృష్టిశబ్దేన గుణవిధాయకః కింత్వర్థవాదః న ను ప్రథమమంత్రే సృజతి ధాతుర్న ప్రయుక్తః క్షేద్ధధాతి ధాతుప్రయుక్తః ఏకయాస్తు
వత ప్రజా అధీయంత ఇతి తత్పావరాత్ బాధం తథాపి ద్వితీయతృతీయాదిషు బహుషు మంత్రేషు సృజతి ధాతుప్రయోగాత్ భూమరూపం సాధ్యత్వమస్తీయ
31 త్రసర్వాణి వాక్యాని సృష్టిశబ్దేనైతాని తత్రాయథా సృష్టిభూమతాత్తథాత్రాపి భూమగుణయోగేన సృష్టా సృష్టిసంఘే సృష్టిశబ్దప్రయోగాత్ అష్టావశా
ధికరణమారచయతి లింగసమవాయాత్ సృష్టివత్ప్రాణభృత్సు సంభవం లింగభూమతః అత్రైకమంత్రగతో లింగసమవాయో విశిష్యతే। ప్రాణభృత ఉప
దధాతీత్యత్రాపి సృష్టిన్యాయేన మంత్రవిధిరితి పూర్వః పక్షః లింగప్రకరణప్రాప్తమంత్రానువాదేనేష్టకోపధానవిధిః రేతస్త్వైవ ప్రాణాన్ తథా తే హాస్య వ
శ్రూయమాణార్థవాదస్యోపపత్తయః ప్రాణభృచ్ఛబ్దేన మంత్రానువాదః పూర్వత్ర ద్వితీయాదిమంత్రేషు సృష్టిలింగానాం బాహుల్యం। ఇహ తు ప్రథమమంత్ర ఏవ
ప్రాణభృల్లింగమావర్తనీయతే అయం పురో భువస్తస్య ప్రాణో భౌవాయన ఇతి ఏకస్యైవ మంత్రస్య ప్రాణభృత్త్వేపి ఛత్రిణో గచ్ఛంతీతి వత్ తత్సహచరితాః సర్వే
మంత్రాః ప్రాణభృచ్ఛబ్దేన లక్ష్యంతే తతో దేవం యజమానకర్తారం సిద్ధ్యర్థవాదయోగానువృత్తిపౌంత్రే ప్రాణినీతాః తథా చోక్తం తచ్ఛబ్దిబాతి సారూప్యప్రశం

ఘతః లాఘవాదేకబోధ్యత్వం తచ్ఛేషస్తు పదాంతరం। విధివాక్యమదృష్టార్థమఖిలమత్రోదాహరణం। విధివాక్యే యావంతి పదాని సంతి తాని సర్వాణి
క్రియాకారకసంబంధమనాద్యత్వప్రత్యేకమపూర్వస్య ప్రతిపాదకాని కుతః। అపూర్వస్య ఫలత్వేన సర్వేషాం పదానాం ఫలాన్వయిత్వాత్ అపూర్వప్రతిపా
దనాభావే పి క్రియాకారకయోః పరస్పరాన్వయో స్త్యేవేతి చేత్ సత్యం తథాపి ప్రధానాన్వయో లభ్యతే ఫలం హి ప్రధానం పురుషార్థతయా సాధ్యమానత్వా
దితి ప్రాప్తే బ్రూమః। అపూర్వస్య ఘటంతమదృష్టత్వాదేకస్య పునరేవ వాక్యస్యోపపత్తౌ వానేకకల్పనే గౌరవం స్యాత్ తస్మాదేవమపూర్వమేకేన శబ్దేన ప్రతిపా
ద్యతే పదాంతరం తు తచ్ఛేషతయాన్వేతి నను యస్య పదస్య బుద్ధిస్థాపూర్వస్యైకల్పకస్తు పదార్థస్య ఫలసాధనతయా ఫలం ప్రత్యుపాదేయత్వవిధేయత్వగు
ణత్వాని అభ్యుపగంతవ్యాని తథా తస్యైవ శేషభూతపదాంతరార్థం ప్రత్యుద్దేశ్యత్వానువాద్యత్వప్రధానత్వానామపి ప్రాప్తత్వాద్విరుద్ధత్రికద్వయాపత్తిరితి
చైతన్న। మైవం। ఉద్భిదా యజేత పశుకామః శ్యేనేనాభిచరన్ యజేతేత్యాదౌ ఉద్భిదాదిశబ్దానాం నామత్వేనాన్వయే సతి యాగసాధనవాచిత్వాభావేన యజతావు
ద్దేశ్యత్వాదిత్రికాపాదకత్వాభావాత్ తస్మాదేకమేవ పదమపూర్వప్రతిపాదకం న చ ధర్మభేదచింతాం ప్రస్తుతాం పరిత్యజ్య కిమిత్యపూర్వం చింత్యత ఇతి వా
చ్యం అపూర్వస్యైవ ధర్మత్వాత్। శ్రుతియవర్ణకమారచయతి। ద్రవ్యాదిశబ్దానాం పూర్వధర్మవాదపదాదుత ద్రవ్యాదీనాం ఫలార్థత్వాత్ తచ్ఛబ్దేనాపూర్వ హ్వ
ధర్మః క్రియాద్వారవృత్తేర్ద్రవ్యం ఫలేన న హి యాగజన్యాభావనావాచినో పూర్వవమూభ్యతాదవగమ్యతే ధాత్వర్థవ్యతిరేకేణ భావనా నేతి చేన్న తతః సర్వథా
ధాత్వర్థసంబంధః కరణాత్వర్థః పాభావనాధాత్వర్థః కరణం తస్య సమానపదవర్తిత్వః ప్రత్యాద్యుపకృతిర్దృష్టా ధాత్వర్థా తావదనాత్మకాగ్రాదమావర్తనాయతే సా

జుః కపాలేతే సాత్త్రా ఇతి తస్మాత్ పృథక్త్వేన వాం జనం। వింశాధికరణమారభంయతి। స్రువేణ ధర్వ్వదితి నావదాస్త్రి నావద్యతీష్వమీ। ఆజ్యమాంసపురోడాశసంకీర్ణవా
వ్యవస్థితాః। వ్యవస్థాపకరాహిత్యాత్ స్రువాద్యా అవ్యవస్థితాః। వ్యవస్థాపకతా శక్తేః స్రువేణ వ్యవస్థితిః। స్రువేణావద్యతి స్వధితినావద్యతి హస్తేనావద్యతీతి శ్రూయ
తే। తత్రాపవదేయా షడ్జ్య మాంసపురోడాశేషు వా విష్వమీ స్రువాదాం అవదానసాధకత్వసంకీర్ణః। కుతః వ్యవస్థాపకస్యాశక్త్యస్య స్వభావాదితి చేత్ మైవం శక్తేర్వ్య
31 వస్థాపకత్వాత్। అభ్యూతానామర్థం బ్రువతాం శక్తిః సహకారిణీతి న్యాయాత్। కేవలం తం త్రికాంస్యపాత్రాభ్యాం భుఙ్క్తే ఇత్యత్ర లౌకికవాక్యే సూక్తస్తు శక్త్యను
సారేణ వ్యవస్థాం కల్పయంతి కేవలాసీనః కాంస్యపాత్రేఽమోదనం నిధాయేతి। వైదికవ్యంజనాని సక్తూః ప్రదారుప్యభూపారుయాది త్రిస్త్రీయుద్వపిద్ధవాస్త్ర
32 సంయోగాంజవిస్తు థాపి గురలదేవతాదిప్రసాదనార్థం జవివహ్నిశ్రుతిసంయోగో న భవతి తాదృశం జపాన సక్తూనామవకాశాఖావాత్। అతః సామర్థ్యాత్తం
యుక్తప్రస్పతి ధ్యయాత్మకో మధ్యగతావకాశరూపే తేలం జవి గృహ్యతే। ఏవమత్రాపి స్రువత్రవ్యస్యాజ్యస్య సుపే యోగ్యః ఖిదన సంయతమాంసస్య శస్త్రవిశే
షః స్వధితిః సంహతస్య పురోడాశస్య హస్త ఇత్యనేన ప్రకారేణ స్రువాద్యాః వ్యవస్థితాః॥ ఇతి మాధవీయే జైమినిన్యాయమాలావిస్తరే ప్రథమాధ్యాయస్య
చతుర్థః పాదః సమాప్తః॥ శ్లో॥ శ్లో॥ శ్లో॥ అత్ర సౌత్రే గణేశాయ నమః॥ ప్రమాణముపజీవ్య తావత్ ప్రథమేధ్యాయే ఇతితం। మానార్థస్య ధర్మస్య ద్వితీ
యే భేదోఽభ్యధాయి। అనేన ప్రథమద్వితీయయోరధ్యాయయోః పూర్వోత్తరభావ ఉపపాదితః॥ ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ప్రథమాధికరణే ప్రథమవ
ర్ణకమారభంయతి॥ విధివాక్యోపాత్తైః సర్వైరపూర్వం ప్రతిపాద్యతే ప్రత్యేకమథవైకేన సర్వైస్తత్ప్రతిపాదనం ఫలాన్వయిత్వాద్ ఋషేషాం ప్రధానాన్వయిలా

ప్రయోక్తృభావనేతి చేన్న రథాంగత్వేపి తత్తద్భావప్రసంగాత్ స్పంద ఇతి చేన్న మానసత్యాగరూపే యాగే తదభావాపత్తేః ప్రయత్నసాధారణమిదం దాసే
న త్వవిశ్లేద సామాన్యం భావనేతి చేత్ శబ్దభావనాయామవ్యాప్తేః న హి శబ్దస్య రచేతనస్య స్పందః ప్రయత్నో వ్యాప్తి విజ్ వేటీ లోకే తవవిప్రత్యయ
మాత్రగతా శబ్దభావనా సర్వాఖ్యాతగతార్థభావనా తదుక్తం అభిధాంభావనామాహురన్యామేవ లిఙాదయః అర్థాత్మభావనా త్వన్యా సర్వాఖ్యాతే
షు గమ్యత ఇతి (కించ స్పందాదివాదినోపి న స్వరూపేణ స్పందాదేర్భావనాత్వమాహుః కింత్వనుకూలత్వోపాధినా అనుకూలం స్వరూపం తస్య తదస్మత్త్రైవ భా
వనాయా ధాత్వర్థం ప్రత్యనుకూలా తథా యజతి తత్ర స్వర్గాది ఫలం ప్రత్యనుకూలా తస్యాం ఫలభావనాయాం ప్రత్యయగమ్యాయామేకపదో
పాత్తత్వేన ప్రత్యాసన్నత్వాత్ ప్రకృత్యర్థః కరణం న తు ద్రవ్యాదిరస్యపదాంతరోపాత్తత్వేన విప్రకృష్టత్వాత్ సాధ్యరూపా హి ప్రకృత్యర్థః స్వసాధననిష్పాదితః స
న్ శక్నోతి ఫలం సాధయితుం ద్రవ్యాదీనాం తు ప్రకృత్యర్థోత్పాదనే న దృష్టం ఉపకారః ద్రవ్యాదినిష్పాదితేన ధాతువాచ్యేన యాగాదికరణేన స్వర్గాదిఫలం త్వ
త్ప్రసక్త్వాం యియమనుకూలత్వాపాతాత్ స్మృతిశబ్దాభిధేయాఫలం తు ధనాసేయం చ యజ్యాది ధాతూనామన్యతమేన నైకేనాపి సాక్షిత్యేత్యేత సర్వధాత్వ
ర్థానుయాయిత్వాదేవైన భావనాయాః ప్రకృత్యర్థత్వమాశంకితుం శక్యం అస్తు తర్హి ధాత్వర్థసామాన్యమేవ భావనేతి చేత్ న ప్రతిధాత్వర్థం విల
క్షణరూపత్వాత్ అన్యద్ధి పాకే స్వాదనం ప్రత్యనుకూల్యం అన్యచ్చలనస్య సంయోగవిభాగౌ ప్రతి అన్యథా ఫలవిభాగానుపపత్తేః భిన్నాసు భావనావృత్తి
షు భావనాత్వసామాన్యమనువర్తతాం నామ న్యాయతాపత్తు ప్రకృత్యర్థసామాన్యం తద్ధ్వతితస్యా విశేషరూపా తాసామాన్యరూపాశ్రయజ్యాదిధా

మేనయుజేత పారణ్యమాత్రేయాంయుదదాతి తస్మాత్ సువర్ణం పారణ్యం భాయుశ్చ్ శ్యేనేనాభిచరన్యజేత చిత్రయాయజేత పశుకామ ఇత్యాదౌ తత్ర సోమపా
రణ్యశబ్దైర్ద్రవ్యవాచినా సువర్ణశబ్దో గుణవాచీ శ్యేనచిత్రాశబ్దౌ కర్మవాచినౌ తేనేష్ట్వా వ్యాదిశబ్దైరపూర్వం ప్రత్యేకం తత్ర ద్రవ్యాదీనాం సిద్ధరూపాణాం సాధ్యంప్ర
లంప్రతి సాధనత్వసంభవాత్ యాగదానాదిరూపస్య భావార్థః స్వయమపి ఫలవత్వాద్ధ్రువరూపత్వాన్న సాధనం భవితుమర్హతీతి తత్ర ద్రవ్యాదీనాం ఫలంప్రతికర
ణత్వేన ద్రవ్యాదిశబ్దా అపూర్వప్రత్యాయకా ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః ద్రవ్యరూపాణి నాత్ర వ్యాపి ఫలం సాధయితుం సమ్యక్ మంతేయుః శ్రాంచిత్ క్రియా యావంతరేణ కాష్ఠస్థాల్యా
౩౩ దీనామోదన సాధకత్వదర్శనాత్ అతో భావనా వాచినాం యజతి దదాతీత్యాఖ్యాతేనా పూర్వం ప్రతీయతే నను ధాత్వర్థ ఏవ భావనా తదన్యా వా న తావద్ధాత్వ
ర్థస్య సత్త్వాం ప్రతికరణతోపపత్తేః సత్త్వతయా ధాత్వర్థవ్యతిరిక్తాయాః క్రియాయా దుర్లక్షత్వాదితి చేన్నైవం సర్వధాత్వర్థసంబంధరూపేణ లక్షయితుం
శక్యత్వాత్ తదుక్తం మహాచార్యైః ధాత్వర్థవ్యతిరేకేణ యద్యప్యేషా న లక్ష్యతే తథాపి సర్వసామాన్యరూపేణైవావగమ్యతే ఇతి అన్యైరప్యుక్తం సిద్ధసాధ్యస్వభా
వాఖ్యం ధాత్వర్థో ద్వివిధస్తయోః అన్యోన్యత్వాదానుకూల్యాత్ భావనా సాధ్యరూపిణీ పచతీత్యత్ర పాకం కరోతీత్యేతమర్థం సర్వే జనాః ప్రతియ
తి తత్ర పాకః పక్తేః పచనమిత్యేకః శబ్దైర్వ్యవహ్రియమాణో లింగకారకసంఖ్యాయోగ్యో ధాత్వర్థః సిద్ధస్వభావః కరోతీత్యనేన వ్యవహ్రియమా
ణో లింగాద్యపేతః సాధ్యస్వభావస్తత్ర సిద్ధస్వభావద్యోతనాయ యథా ఘఞ్త్రయాదయో విహితాః తథా సాధ్యస్వభావద్యోతనాయాఖ్యాతప్ర
త్యయాః ధాత్వర్థసోత్పత్తిరనుకూలః తతో భవితురోదనస్య ప్రయోజకవ్యాపారత్వాత్ ణిజంతేన భావనా శబ్దేనోచ్యతే ఇత్యన్యే భావనాపక్షా అయుక్తాః

కరణభావనయోరభిధానాత్। అపూర్వాభావే కాలాంతరభావిస్వర్గసాధనత్వం వినశ్వరస్య యాగస్యానుపపన్నమితి చేన్న శాస్త్రప్రామాణ్యేన తదుపపత్తె
రితి ప్రాప్తే బ్రూమః। దర్శపూర్ణమాసాభ్యామితి తృతీయాశ్రుత్యా యాగస్య స్వర్గసాధనత్వం ప్రమితం తత్కథముపపద్యతే తథావశ్యం భవతాపి కల్పనీయం తత్ర
కిం యావత్ఫలం యాగస్యావస్థానం కల్ప్యతే కిం వా నష్టస్యాపి స్వర్గోత్పాదనసామర్థ్యం। యాగస్య క్షణికత్వస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్। న ద్వితీయః వస్తుతో మృతయోర్దంప
త్యోః పుత్రోత్పత్త్యదర్శనాదేవం మానాంతరవిరుద్ధార్థకల్పనాద్వరం యదుభయమవిరుద్ధమపూర్వకల్పనం యుక్తం। కల్పితే త్వపూర్వే తస్యైవ స్వర్గసా
ధనత్వాద్యాగస్య స్వర్గసాధనత్వశ్రుతిర్విరుధ్యేతేతి చేత్। న యాగావాంతరవ్యాపారోపూర్వమిత్యంగీకారాత్ న హ్యుద్యమననియమనయోరవాంతరవ్యా
పారయోః సత్త్వే కుఠారస్య సాధనత్వముపైతి యది వ్యాపారవతో యాగస్య నాశే వ్యాపారో న తిష్ఠేత్ తర్హి యాగజన్యా శక్తిరపూర్వమస్తు శక్తివ్యవ
ధానేపి యాగస్య సాధనత్వమవిరుద్ధం జ్యౌష్యవ్యవహితేష్వగ్నిదాహకత్వాంగీకారాద్యథాంగారజన్యమౌష్ణ్యం శాంతేష్వప్యంగారేషు జలేనువర్తతే తథా యా
గజన్యమపూర్వం నష్టేపి యాగే కర్తర్యనువర్తతాం తస్మాదస్త్యపూర్వం తద్విశేషస్తు సంప్రదాయసిద్ధయా ప్రక్రియయావగంతవ్యః। తథా హి
ప్రక్రియాపూర్వాణామస్తిత్వం దర్శితం ప్రథమం తావత్ఫలవాక్యేన కర్మణః ఫలసాధనతావబోధ్యతే యాగేన స్వర్గం భావయేదితి కథం వినశ్వరేణ ఫ
లం కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయామపూర్వం కల్ప్యతే కథమపూర్వం కుర్యాదిత్యపేక్షాయాం యాగానుష్ఠానప్రకారేణేతి తచ్చాపూర్వం దర్శపూ
ర్ణమాసయోరనేకవిధం ఫలాపూర్వమవాంతరాపూర్వాణ్యాగ్నేయాదీనాం యాగానామేకైకః సముదాయః పౌర్ణమాస్యామావాస్యయోర్ద్వే
౧సముదాయాపూర్వముత్పత్త్యపూర్వమంగాపూర్వం చేతి। యేన స్వర్గ ఆరభ్యతే తత్ఫలాపూర్వం॥

తువాచ్యత్వేన వాఖ్యాతప్రత్యయం రువా వ్యాభావనాం తథా సతి ంయజేతేత్యత్రాఖ్యాతస్య భావయేదిత్యర్థో భవతి తత్ర కిం భావయేత్కేన భావయేత్కథం భావయేదితి
త్ర్యాకాంక్షాయాం స్వర్గం భావయేద్యాగేన భావయేదగ్న్యన్వాధానప్రయాజాదిభిరుపకారం సంపాద్య భావయేదిత్యేవం భావ్యకరణేతికర్తవ్యతా
సమర్పణేనాకాంక్షాపూరణాత్ప్రకరణావగ్నాతః సకలః శబ్దసందర్భో భావనావాచిన ఆఖ్యాతస్యైవ ప్రపంచః భావ్యాద్యంశత్రయవతీ సేయమర్థ
౩౮ భావనేత్యుచ్యతే। సా న వాఽపి శబ్దభావనాయా భావ్యవిధాయకత్వేన లిఙాదివిషయం అర్థవాదసంపాదితా స్తుతిరితికర్తవ్యతాసైంతలం శబ్దభావనా లిఙాది
భిరేవగమ్యతే అర్థభావనాం సర్వైరాఖ్యాతప్రత్యయైర్గమ్యత ఇత్యుక్తం తస్యాం చార్థభావనాయాం స్వర్గస్య భావ్యత్వం కిమియోగాదవగమ్యతే ప్రకృతబర్థ
34 స్య కరణత్వం తృతీయయా శ్రుత్యా తథా చ శ్రూయతే దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత చిత్రయా యజేత పశుకామ ఇతి తత్ర కరణత్వమపూ
ర్వకల్పనామంతరేణ న సంభవతీత్యభిధాస్యతే తస్మాదాఖ్యాతప్రత్యయాంతాద్భావార్థపదాదపూర్వం గమ్యతే చింతాప్రయోజనం తు పూర్వపక్షే ప్రవ్యాద్య
పచారే ప్రతినిధ్యభావః। సిద్ధాంతే తు తత్ర తద్భావ ఇతి। ద్వితీయాధికరణమారచయతి। అపూర్వసదసద్భావసంశయే సతి నాస్తి తత్। మానాభావాత్ఫలం
యాగాత్సిద్ధ్యేచ్చక్షుఃప్రమాణతః। క్షణికస్య వినష్టస్య స్వర్గహేతుత్వకల్పనం విరుద్ధం మాంతరేణేత్యతోఽపూర్వస్య కల్పనం। అవాంతరవ్యాపృతిర్వా
శక్తిర్వా యాగజా స్మృతా అపూర్వమితి తద్విదః ప్రక్రియా తావదవగమ్యతాం। పూర్వాధికరణే వర్ణితాభ్యాం యదిదముక్తం అపూర్వస్యైకమేవ పదం ప్రత్యా
యకం తత్ప్రయుజ్యతే ఆఖ్యాతాంతం భావార్థపదమితి తదనుపపన్నం అపూర్వసద్భావే మానాభావాత్ యజేతేత్యాఖ్యాతం ప్రకృతిప్రత్యయరూపాఖ్యాం

ప్తృతీయాద్ధి కేరణమారభంయతి॥ అవఘాతాదినాపూర్వముత్పద్యం విద్యతే నవా।యజత్యాదివదేస్యైవవాక్యవైయర్థ్యమన్యథా।దృష్టే తుషవిమోకే తు
నాపూర్వంద్రవ్యతంత్రతః।సాధ్యజత్యాదివైషమ్యం నియమాపూర్వకృద్భవః।దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే వ్రీహీనవహంతి తండులాన్పినష్టీతి తత్రావ
ఘాతపేషణే అపూర్వజనకే విహితధాత్వర్థత్వాద్యజత్యాదిధాత్వర్థవత్।విపర్యయే విధివాక్యవైయర్థ్యం।దృష్టార్థరూపాభావాత్ క్షపరద్రావగంతవ్యః।తుషవిమోకచూర్ణ
త్వయోర్దృష్టప్రయోజనయోరలౌకికసిద్ధత్వేన తాదర్థ్యేవఘాతపేషణయోర్విధివ్యర్థః స్యాత్ తత్ సాధ్యస్వపూర్వమితి ప్రాప్తే బ్రూమః।దృష్టఫలే సంభవత్యు
పూర్వంన కల్పనీయం।యజత్యాదిదృష్టాంతస్తు విషమః।తత్ర క్రియాప్రాధాన్యేన ద్రవ్యపారతంత్ర్యాభావాత్ అపూర్వసాధనత్వం క్రియాంతరాయ యుక్తం
ఇహ తు వ్రీహీనితి కర్మకారకవిభక్త్యా వ్రీహీణామీప్సితతమత్వేన ప్రాధాన్యావగమాత్ ద్రవ్యపరతంత్రోవఘాతో ద్రవ్యపవిహాతిశయం కుర్యాన్నత్వ
పూర్వంజనయతి।న చ విధివైయర్థ్యం నఖనిర్దళనాదినా తుషవిమోకసంభవే వ్యవఘాతేనైవాసౌ కర్తవ్య ఇతి నియమపరత్వాత్।తస్య నియమస్య చాపూర్వహే
తుత్వేన విధేయత్వాత్ తత్సాధ్యన్యాయస్వవఘాతాదిజన్యమపూర్వం॥ అత్ర గురుమతమాహ।క్వచిత్ప్రయాజాంస్తేషు వక్ష్యమాణేషు నియోగేష్వంయుతాక్రియాః సాక్షాది
తి న వ్యంగ్యబలం దృష్టస్యాప్యనుపపత్తితః।సక్తూంజుహోతీత్యత్ర ద్రవ్యప్రాధాన్యం పరిత్యజ్య భూతేయాయాభంగం కృత్వాపి క్రియాప్రాధాన్యం యు సక్తుభిర్జుహో
తీతి తృతీయాత్వేన విపరిణామో వక్ష్యతే।తథా వ్రీహీభిరవహంతీతి విపరిణామేన ప్రధానభూతక్రియాద్రవ్యవ్యవధానమంతరేణ సాక్షాదేవ నియోగస్యై
క్యైతి కైస్సైవంప్రేషమ్యాత్ర హోమేన సక్తుషు సంస్కారోపాసంభవతి భస్మీభూతానాం వస్తునస్తత్ర వినియోగాసంభవాత్।ఇత్యభిప్రేత్య సంస్కారకర్మత్వం పరి

కాలవర్తినస్సూక్ష్మసంహత్యఫలాపూర్వారంభకారణయోగాత్ప్రధానారంభకాయసముదాయస్యోత్పత్త్యపూర్వోత్పత్తియుక్తకల్పనీయమంతరేణైకైకస్యారంభా
యసమర్థైకసముదాయవర్తినాం ప్రయాణాం యాగానాం చ నిష్పన్నవర్తిష్వపి సంపూర్ణతాప్రత్యభావాద్ద్యాగత్రయజన్యాని త్రీణ్యుత్పత్త్యపూర్వాణి క
ల్పనీయాని తేషాం చాంగోపకారమంతరేణ నిష్పత్తిరంగానాం చానేకక్షణవర్తినాం సంపూర్ణతాసంభవాదంగాపూర్వాణి కల్పనీయాని తత్రోత్పత్త్యపూర్వం వి
३२ భాగశః సన్నిపత్యోపకారకాణ్యవఘాతాదిని ప్రయుక్తదేవతాసంస్కారద్వారేణ యాగస్వరూపస్యైవాతిశయం దధానేనాథతదుత్పత్త్యపూర్వం నిష్పత్త్యా వ్యాప్రి
యంతే తద్ద్వారేణ ఫలాపూర్వే ఆరాదుపకారకాణి తు ప్రయాజాదిన్యుత్పత్త్యపూర్వేభ్యః ఫలాపూర్వనిష్పత్తౌ సాక్షాదేవ వ్యాప్రియంతే ఏవం ప్రకారభేదేన
35 త్సపి సర్వాణ్యంగాన్యపూర్వనిష్పత్త్యావనుగ్రాహకాణి తైరూపేణ ఘటం భావేన స్థితానీయంతే అనర్థ్యైవ దిశా సర్వత్రాపూర్వప్రక్రియా వగంతవ్యా అత్ర గురు
మతవరాహా యాగక్రియాసూక్ష్మరూపాపరమాణ్వాత్మసంశ్రితా యావత్ఫలం స్థాయిన్యోగాఖ్యం నాపూర్వమితి చేన్న తత్ర మనసో నం ప్రియా సౌక్ష్మ్యం నిరూపా
గస్తుత్వాదినా అభిధేయః పృథగ్భాగాదపూర్వం కారణముక్తం తతః గురుణా యన్నియోగాఖ్యమపూర్వమభిప్రేయతే తన్నాస్తి కుతః అంతరేణైవ తదపూ
ర్వం ఫలనిష్పత్తేః నవయాగనాశాత్తత్ఫలసిద్ధిరితి వాచ్యం నష్టాయా యాగక్రియాయాస్సర్వాత్మనా నశ్వత్త్వాత్కిం తు సూక్ష్మరూపత్వేనావశ్యాసతేస్స్వర్గాదేహాఽరంభకత్వే
షు యాగసంబంధిద్రవ్యగతపరమాణుషు యాగశక్తయో ऽత్యంతనిష్ఠా అవస్థాయ ఫలమారభంత ఇతి పూర్వఃపక్షః అత్రైతదుత్పత్తివిధిప్రమాణాభావా
త్తేన చ నియోగే ऽపి మానాభావః శంకనీయః ప్రైతి కేచిజ్జాపనాం తదభిధాయకత్వాత్ తథా ధాత్వర్థాతిరిక్తం కాలాంతరభావికామ్యఫలసాధనమపూర్వమప్రస్తుతం

మార్జనక్రియాయా గుణకర్మత్వమపపూతపక్షవిప్లుతి। యది స్తుతశస్త్రయో దృష్టార్థాతిశయోన స్వేత్ప్రవర్తపూర్వం కల్పనీయం। పంచమాధికరణమారచయతి। ప్ర-
ఉగం శంసతీత్యాదౌ గుణత్వేన ప్రధానతా దృష్టాదివస్తుతి స్తేన గుణతా స్తోత్రశస్త్రయోః। స్తుత్యర్థత్వాత్ స్తుతి శంసోర్యథార్థత్వం స్తోత్రార్థతా వాధన తథా
దృష్టఫలత్వాత్ ప్రధానత్వం శ్రుతయో మతం। ప్రౌఢ్యా తిష్ఠతే। ప్రౌగం శంసతి నిష్కేవల్యం శంసతి। ఆజ్యైః స్తువతే పృష్ఠైః స్తువత ఇతి ప్రౌగనిష్కేవల్యశ
బ్దౌ శస్త్రవిశేషనామనీ ఆజ్యపృష్ఠశబ్దౌ తు వ్యాఖ్యాతా అప్రగీతమంత్రసాధ్యా స్తుతిః శస్త్రం ప్రగీతమంత్రసాధ్యా స్తుతిః స్తోత్రం తయోః స్తుతశస్త్రయోః గుణ
కర్మత్వం రుచిత్వం। కుతః। తుల్యవిమోక్షవతః దృష్టార్థలాభాత్ ప్రయుజ్యమానేషు మంత్రేషు అనుస్మరణేన దేవతాసంస్కారో యత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః స్తోత్రశా-
యోర్దేవతాయాః స్తోత్రవాక్యే గుణస్యైః సంబంధకీర్తనం స్తోత్రమితి శంసతి ధాతోర్వాచ్యోర్థః। యది మంత్రవాక్యాని గుణసంబంధాభిధానపరాణి తదా ధాత్వో
పయుక్తార్థలాభాత్ శ్రుతిరనుగృహీతా భవిష్యతి। యదా తు గుణద్వారేణానుస్మరణీయదేవతాస్వరూపప్రకాశనపరాణి మంత్రవాక్యాని స్యుస్తదా ధా-
త్వర్థస్య బాధేన స్యాత్। లోకే హి దేవదత్తం స్తౌతి వేదాభిజ్ఞ ఇత్యుక్తే స్తుతిః ప్రతీయతే తస్య వాక్యస్య గుణసంబంధపరత్వాత్। యదా తు దేవద-
త్తశ్రుతవేదాభిజ్ఞోనయేత్యుక్తే తత్ర దానస్తుతిప్రతీతిః స్యాత్ తదా వేదసంబంధద్వారేణ దేవదత్తస్వరూపలక్షణపరత్వేన గుణసంబంధపరత్వాభా-
వాత్। తత శబ్దశ్చైవదేవం ప్రకాశయేత్ పృష్ఠైరేవం ప్రకాశయేదిత్యేవం విధ్యర్థపర్యవసానాత్ ధాత్వర్థస్య బాధో వా స్యాదితి ధాతుశ్రుతిమ-
వాధితుం స్తోత్రశస్త్రయోః ప్రధానకర్మత్వమభ్యుపేతవ్యం। తత్ర దృష్టప్రయోజనం నాస్తీతి చేత్ తర్హి పూర్వమస్తు॥ షష్ఠాధికరణమారచయతి॥

త్వత్వం। ఇహాదుష్టస్య తుషవిమోకః సంస్కార ఉపపద్యతే విశుషాణాం తేషాం పురోడాశవినియోగసంభవాత్॥ ౪॥ చతుర్థాధికరణమారచయతి॥ సంమార్ష్టి
స్రుచ ఇత్యత్ర। ప్రధానాఖ్యకర్మతా గుణకర్మత్వమథవా భవేత్ స్యాద్భావేవఘాతవత్। గుణత్వం న హి సంభావ్యం ప్రధానం తు ప్రయాజవత్। అదృష్టకల్పనే నా
పి గుణత్వం స్యాత్ ద్వితీయయా। దర్శపూర్ణమాసయోర్జుహ్వాదీనాం దర్భైః సంమార్జనమామ్నాయతే స్రుచః సంమార్ష్టీతి తత్ర సంమార్జనం
౩౬ ప్రధానం కర్మ। కుతః। గుణకర్మలక్షణరహితత్వాత్ ప్రధానకర్మలక్షణయుక్తత్వాచ్చ। సూత్రకారో హి కర్మణాం రాశిద్వయం ప్రతిజ్ఞాయ తయో
ర్లక్షణం పృథక్ సూత్రయామాస। తాని ద్వైధం గుణప్రధానభూతాని। యైస్తు ద్రవ్యం చికీర్ష్యతే గుణస్తత్ర ప్రతీయేత తస్య ద్రవ్యప్రధానత్వాత్। యైస్తు ద్ర
వ్యం న చికీర్ష్యతే తాని ప్రధానభూతాని ద్రవ్యస్య గుణభూతత్వాదితి। యైః కర్మభిర్ద్రవ్యముత్పాదయితుం సంస్కర్తుం వేష్యతే తేషు కర్మసు గుణత్వంను
క్తః। తస్య కర్మణో ద్రవ్యప్రధానత్వాత్। ద్రవ్యం ప్రధానమస్యేతి బహువ్రీహిః। యూపం తక్షతి ఆహవనీయమాదధాతీత్యాదౌ యూపాహవనీయాది
ద్రవ్యముత్పాదయితుమిష్యతే। వ్రీహీనవహంతి తండులాన్పినష్టీత్యాదౌ వ్రీహ్యాదిద్రవ్యం సంస్కర్తుమిష్టం। ప్రయాజాదిషూక్తవైపరీత్యాత్ ప్రధానకర్మత్వం।
ఏవం సత్యవఘాతేన రుద్ధానాం వ్రీహీణాం తుషవిమోకో దృష్టః సంస్కారః। స్రుచాం సంమార్జనేన జుహ్వాదిషు కంచిదతిశయం న పశ్యామః। అతో నావఘాతవద్గు
ణకర్మతాసంభవాత్ ప్రయాజాదివత్ ప్రధానకర్మత్వమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। స్రుచ ఇతి ద్వితీయా। కర్మకారకే విహితా కర్మత్వం చేప్సితతమత్వేన భవతి
కర్తురీప్సితతమం కర్మేతి కర్మసంజ్ఞావిధానాత్। క్రతుసాధనత్వేన చ స్రుచాం యుక్తమీప్సితతమత్వం। అతః ప్రధానభూతాః స్రుచః। తథా సతి సం

ఇత్యాదిలక్షణానాం పరస్పరమవ్యాప్తిరితి చేన్నైవం యాజ్ఞికసమాఖ్యానస్య నిర్దోషలక్షణత్వాత్ । తచ్చ సమాఖ్యానమనుష్ఠానస్మారకాదీనాం మంత్రత్వం గ
మయతి । ఉరుప్రథస్వేత్యాదయో అనుష్ఠానస్మారకాః । అగ్నిమీళే పురోహితమిత్యాదయః స్తుతిరూపాః । ఇషే త్వేత్యాదయస్త్వాంతాః । అగ్న ఆయాహి వీ
తయ ఇత్యాదయ ఆమంత్రణోపేతాః । అగ్నీదగ్నీన్విహరేత్యాదయః ప్రైషరూపాః । అధః స్విదాసీదుపరి స్విదాసీదిత్యాదయో విచారరూపాః । అంబే అంబికేంబాల
కే న మా నయతి కశ్చనేత్యాదయః పరిదేవనరూపాః । పృచ్ఛామి త్వా పరమంతం పృథివ్యా ఇత్యాదయః ప్రశ్నరూపాః । వేదిమాహుః పరమంతం పృథివ్యా ఇ
త్యాదయ ఉత్తరరూపాః । ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం । ఈదృశేష్వత్యంతవిజాతీయేషు సమాఖ్యానమంతరేణ నాన్యః కశ్చిదనుగతో ధర్మోస్తి యః సల
క్షణత్వమేవైతల్లక్షణస్యాభియోగశ్చ పూర్వాచార్యైర్దర్శితః । ఋషయోపి పదార్థానాం నాంతం యాంతి పృథక్త్వశః । లక్షణేన తు సిద్ధానామంతం
యాంతి విపశ్చితః ఇతి । తస్మాదభియుక్తానాం మంత్రోయమితి సమాఖ్యానం లక్షణం ॥౭॥ అష్టమాధికరణమారచయతి ॥ నాస్త్యేతద్బ్రాహ్మణేత్యత్ర లక్ష్మ
ణం విద్యతే థవా । నాస్త్వియంతో వేదభాగా ఇతి క్లృప్తేరభావతః । మంత్రశ్చ బ్రాహ్మణం చేతి ద్వౌ భాగౌ తేన మంత్రతః । అన్యద్బ్రాహ్మణమిత్యేతద్భవేద్బ్రా
హ్మణలక్షణం । చాతుర్మాస్యేష్టిదమామర్శ్యాయత్తే । ఏతద్బ్రాహ్మణాన్యేవ పంచహవీంషీతి తత్ర బ్రాహ్మణస్య లక్షణం నాస్తి కుతః వేదభాగానామియత్తాన
వధారణేన బ్రాహ్మణభాగేష్వన్యభాగేషు చ లక్షణస్యావ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యోః శంకాథయితుమశక్యత్వాత్ । పూర్వోక్తో మంత్రభాగ ఏవం భాగాంతరాణి చ తా
ని చ తుల్యైరుదాహర్తుం సంగృహీతాని హేతుర్నిర్వచనం నిందా ప్రశంసా సంశయో విధిః । పరక్రియా పురాకల్పో వ్యవధారణకల్పనేతి తేన హ్యన్నం క్రియత

దేవాంశ్చంద్రమాభిర్యజత ఇత్యాఖ్యాతం తు మంత్రగం విధాయకం న చాన్యేన సమంతాత్ ప్రద్రవ్యధాయకం యచ్చ బర్హిదేః గుణశక్తిః న విధిప్రవిధం తతః ఆఖ్యాతమభిధా
నం చ ప్రధానగుణకర్మణోః అయం మంత్రః ఆమ్నాయతే దేవాంశ్చంద్రమాభిర్యజతే దదాతి చ జ్యోగిత్రాభిః సహ తే గోపతిః సహేంతి। అయం మధ్యకో గోపతిర్యజమా
నో యం మాభిర్గాః ఛిద్దేవాన్యజతే యాః చ గా బ్రాహ్మణేభ్యో దదాతి చిరమేవ తాభిః సహ పరలోకే వతిష్ఠత ఇతి। తత్రయం ధాబ్రాహ్మణగతమాఖ్యాతపదం ప్రధాన
౩౭ గుణకర్మణోరన్యతరస్య విధాయకం తథా మంత్రగతముపతిష్ఠత్రిప్వం యచ్చ బర్హిదినా విధిశక్తిః త్రిణేత్వాత్ సతి హి యచ్చ బ్రహ్మతస్య పాకస్యానువాదకత్వం ప్ర
37 తియతే న తు విధాయకత్వం యచ్చ బర్హిదేరితాస్వాదిశబ్దానామత్రమతస్సోమం త్రణాదంతః బర్హిర్దేవసదనం దామిత్యప్రమః పురుషః అగ్నా దగ్న నివ
హరేత్యాదిమంత్రాణాం ఏవం బ్రాహ్మణేపి యస్సోభయం హావిరార్తిమార్చేదితస్మిదాహారణీయం। తస్మాదాఖ్యాతస్య ప్రధానకర్మవిధాయకత్వం గుణకర్మ
విధాయకత్వం చేత్యేవం ద్విప్రకారాన భవతః కింతు అభిధాయకత్వమిత్యన్యస్తి తృతీయః ప్రకారః। తతో న మంత్రగతాఖ్యాతస్య విధాయకత్వం
సప్తమాధికరణమారచయతి। అహే బుధ్నియమంత్రం మె జుషస్వ ఇతి మంత్రస్య లక్షణం। నాస్య చ సిద్ధాస్య నాస్తి తదవ్యాప్త్యదిరవారణే తేరరూహ్జినానాం
సమాఖ్యానం లక్షణం దేష్యవర్జితం తేన లక్షణ స్మారకా మంత్రశబ్దం ప్రయుంజతే। ఆధాన ఇదమామ్నాయతే అహే బుధ్నియ మంత్రం మె గోపాయ
-యేతి తత్ర మంత్రస్య లక్షణం నాస్తి అవ్యాప్తి తత్రవాదే ప్రత్యావర్తయితుమశక్యత్వాత్ విహితార్థాభిధాయకో మంత్ర ఇత్యుక్తే వసంతాయ కపింజలానాల
భత ఇతి విధిమంత్రస్య విధిరూపత్వాదవ్యాప్తిః। మనన హేతు మంత్ర ఇత్యుక్తే బ్రాహ్మణే తివ్యాప్తిః। ఏవమసి పదాంతరమంత్రలక్షణం తు పురుషాంతరమంత్ర

గతా వై బ్రాహ్మణ నామధేయ విశేషం తద్వియత్ప్రవరం ప్రైవం ప్రతి అసౌ దేవదత్తో ఽముష్య పుత్రో ఽముష్య పౌత్రో ఽముష్య నప్తా ఽముష్యాః పుత్రో ఽముష్యాః పౌత్రో ఽము
ష్యా నప్తేతి అంగీరస బార్హస్పత్య భారద్వాజ గోత్ర ఇతి చ ఏతేషామయం ప్రవర నామధేయానాం మంత్రత్వమస్తి కుతః మంత్రేణ సహైక వాక్యత్వావగమాదితి
చేన్నైవం యజ్ఞే ప్రసిద్ధిరూపస్య మంత్రలక్షణస్యైతేష్వభావాత్ । నహ్యభ్యుత్తారయేత్యాపో ధన్వం మంత్రకాండే దృష్టేత్యత్రాస్తి మంత్రత్వం । దశమే ఏకాదశ ద్వాదశాధికర
ణమారచయతి ।। ౧౦ ।। ౧౧ ।। ౧౨ ।। ఋగ్యజుః సామ మంత్రయజుషాం లక్షణం సాంకర్యాదితి శంకితే పాదవ్యగతిః పద్యశ్లిష్టపాద ఇత్యృక్సంకరః ।। ఇదమామ్నాయతే అపౌరుషేయ
మంత్రం వేదగా పాంచయ వృషప్రయోగాదావిదుః । ఋచః సామాని యజూంషీతి త్రిస్వేదాన్విదంతి త్రివిధః త్రివిధాం సంబంధినో ఽధ్యేతారః ప్రయోగవిధాసై చ యజు
షం మంత్రభాగమృగాదిరూపేణ త్రివిధమావాస్తం గాపాయేదితి ఇత్యేవాజ్ఞానాం । తత్రవిభాగానామవ్యవస్థాను ఋగ్యజుషాం వ్యవస్థితం లక్షణం నాస్తి కుతః సాంకర్యా
స్పష్టః పరిహారత్వాత్ అధ్యాపకప్రసిద్ధి ఋగ్వేదాదిషు పఠితో మంత్ర ఇతి పాలక్షణం వక్తవ్యం తత్సంకీర్ణం దేవాః సవితా తత్సంఖ్యా బద్ధ్రపవిత్రేణ
వసోః సూర్యస్య రశ్మిభిరిత్యయం మంత్రో యజుర్వేదే సంప్రతిపన్నో యజుషాం మధ్యే పఠితః । న చ తస్య యజుష్ట్వమస్తి తద్ధి ప్రశ్లిష్టే సావిత్ర్యా చతుష్ప
క్త్వేన పఠ్యమానత్వాత్ । ఏతత్సామగాయేరన్నాసు ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ కించిదృగ్యజుర్వేదే గతాం అక్షితమస్యచ్యుతమసి ప్రాణసంశితమసీతి త్రీణి యజూం
షి సామవేదే సమామ్నాతాని తథా గంధర్వాణాం సామ్నాం ఆశ్రయతా ఋచః సామవేదే సమామ్నాయంతే తత్ర నాస్తి లక్షణమితి చేన్న పాదాదినామసం
కీర్ణలక్షణత్వాత్ పాదబంధేనార్థబంధేన చోపేతా వృత్తబద్ధా మంత్రా ఋచః । గీతిరూపా మంత్రాః సామాని వృత్తగీతివర్జితత్వేన ప్రశ్లిష్టపఠితా మంత్రా

త ఇతి హేతుః। తత్ర ధూర్షదధిష్ణ్యమితి నిర్వచనం। అపేత్యావై మాషా ఇతి నిందా। హాంయయుర్నైర్ఋతి పిష్టైతి ప్రశంసా। తద్భవ చికిత్సుర్జుహువాద్యాహనే మాహశాషామితి తిసం
శంరుః। రుజ వరాహేన సమ్మితాదుంబరే భవతీతి విధిః। మాషానేవ ముహ్యం పచేతేతి పరకృతిః। పురా బ్రాహ్మణాత్ప్రప్రైషురితి పురాకల్పః। యూపవతూశ్వాభ్రు
తి గృహ్ణీయాత్రావతెలూవారుణాంచ్చుతుష్పాలాభిర్వపేదితి విశేషావధారణకల్పనా। ఏవమన్యత్రశ్రుదాహార్యం న చ హోతాప్యదినావమన్యతమం బ్రాహ్మణము
౩౮ తిలక్షణం మంత్రోష్టపి హోతాప్యదిసద్భావాత్। తథావై ఇందవో వామ శంతి హేతి హేతుః। ఉదానీషు మార్ణవోరిత్యత్ర తస్మాదుదకేషు చ్యుత ఇతి నిర్వచనం మోషు నాఇందేతే
అప్రచేతా ఇతి నిందా। అగ్నిమూర్ధా దివః కకుదితి ప్రశంసా। అథః స్విదాసీదుపరి స్విదాసీదితి సంశంరుః। శ్వేపింజలానాలభత ఇతి విధిః। సహస్రమయుతా దదదితి ప
38 రకృతిః। యజ్ఞేన యజ్ఞమయజంత దేవా ఇతి పురాకల్పః। ఇతి కరణబహులం బ్రాహ్మణమితి చేత్। న ఇత వేదా ఇత్యాయుజేథా ఇత్యాయుజ ఇతి బ్రాహ్మణోగాంతరతి
ష్వస్మిన్ బ్రాహ్మణేన గాంతవ్యే మంత్రేతి వాచ్యప్రః। ఇత్యాహాత్వానవాకేన సూపనిబద్ధం బ్రాహ్మణమితి చేన్న। రాజాచిద్యం భగా భక్షిత్యాహారో వారథైః। శుచిరస్మిత్యాహ
హోత్యనరోమాంత్రోరోరతి వాచ్యప్రః। ఆఖ్యాయికారూపం బ్రాహ్మణమితి చేన్న। యమయమీసంవాదసూక్తాదావతివ్యాప్తేః। తస్మాన్నాపి బ్రాహ్మణలక్షణ
మితి ప్రాప్తే బ్రూమః। మంత్రబ్రాహ్మణరూపాద్వావేవ వేదభాగౌ। తత్ర మంత్రలక్షణస్య పూర్వమభిహితత్వాదవశిష్టో వేదభాగో బ్రాహ్మణమిత్యేతల్లక్ష
ణం భవతి। నవమాధికరణమారచయతి। ఊహప్రవరనామధేయం కిం మంత్రతాస్యుత థావాన … మంత్రాస్యుదేకవాక్యతా తద్గుణవర్జనాత్। అగ్నిరోబుష్టం
నిర్వపామీత్యస్య సార్వే సకాశనూయోర్యుష్టం నిర్వపామీత్యేవం తాంతరప్రక్షేప ఊహః। అదిక్షిష్టాయం బ్రాహ్మణ ఇత్యస్య మంత్రస్య శేషభూతో ప్రయో

పిః॥ స్వాత్ సౌవిద నంతెస నంకృణో లావిప్లుతస్యధారయాసు॥ శివంకల్పయతామితస్మిన్ సేదావక్లౌతెప్రతితిష్ఠప్రిపోణంవెల ధసువం నస్యమాన ఇతి అత్ర తస్మిన్నిత్యో
దిపదసమూహాస్యవిభాగే సతి ప్రకృతవాచితచ్ఛాబ్దార్థనిర్ణయాయ పూర్వపదసమూహా సాకాంక్షత్వం ఉప్సి॥ అతస్యద్వాపవచ్ఛేత్తు త్రుఘకార్థమితత్పూర్వత్వే పాంతత్రైకా
ర్థత్వం ఉప్సి పూర్వపదసమూహాస్యసదనకరణమర్థః॥ ఉత్తరపదసమూహాస్య పురోడాశశ్రుతిష్ఠాప నంగ్రహ్యనంస విలాశ్వనంసల సేవంసుష్ఠాల సేవితుం యోగ్యమిథసారఘూతపు
రోడాశేత్యర్థః॥ అత్ర త్రయోఽపి సమూహాయోవాక్యవృత్త్యయ తత్ర వయుధయువాదిసిద్ధం తత్ తత్కార్థమిత్థ్యం నవ్యావత్ర్యాత్॥ వికార్థమిత్యుక్తే తివాక్యైః సౌత్ష గాహాం
విఖఖతుపూషావాం విఖచష్యి తవ నయోర్విఖబాన మంత్రార్థైన సంవంతియోః పదసమూహాయోస్తా ఘ్నయర్యవిష్ణయస్య ద్రవ్యవిభాగరూపస్యార్థస్యైకతావత్తుర్థవచ్ఛే
తుం॥ విభాగే సాకాంక్షాంశమిత్యుక్తం ప్రకృతే త్యగ్నయి బుష్ణమితాద్యదిసమూహే పృథక్ శృతే పూర్వోర్థవస్యైతి సమూహాః సాకాంక్షా భవతి॥ ఏకేక్త్యతే తు కేవళకస్యైకవి
వనివార్యెప్యర్థః॥ ఏతేనైకవాక్యత్వనిర్ణయే నాఙ్గీయత పరిమాణస్యయజ్ఞావసానం నిశ్చితుం శక్యం॥ ౧౬॥ పంచదశాద్వికరణమారచయతి॥ ఇషేత్వాదిమంత్రవచొది
స్మోన్నైకః॥ క్రియారూపదెఙ్గే ఆసప్త్యర్థస్మారకత్వాదెకాద్యష్టస్యవేళునాంత॥ ఛదనెమార్జ్యనైకై తావినిరయుతాత్ క్రియారూపదె॥ ఆథ్యావవ్యాత్ ప్మారకత్వాన్మంత్రభెదొర్థభేదః
ఇషేత్వోర్జేత్వేతి శ్రూయతే సోంయం పదసముదాయ ఏకో మంత్రః కుతః॥ అస్యాధ్యష్టార్థకైస్త్వైకస్యైవాధ్యష్టస్యవేళ్ప నెలాపువాంత॥ నేచోరుద్రుధస్తత్వాదిమం
త్రవదనప్తే॥ యాదర్థస్మారకత్వం సంభవతి॥ క్రియారూపదాఖ్యావెన తదర్థప్రతిత్వభావాదితి ప్రాప్తె బ్రూమః॥ ఇషేత్వేతి ఛినత్తి ఊర్జేత్వేతి యనుమార్ష్టి తి పలాశశాఖా
యాశ్ఛేదనమార్జనయోర్విహితా వినియుక్తా తత్తస్య ఛనుసారేణ ఛినద్మి॥ అనుమార్జ్మి ఇత్యేవం క్రియాపదాధ్యాహారాత్ సత్యనుష్టేప దర్థస్మారకతాయాత్ అర్థభేదేన వాక్యభే

యజూంషీతి ఉక్తేన తాపి సంకరః ॥ త్రయోదశాధికరణమారచయతి ॥ ప్రోక్షణీరాసాదయేతి నిగదస్త్రివిధాద్భిదా ॥ యజుర్నోచ్చైస్త్వే ధర్మాన్యత్వే భిదాద
స్వే చతుర్థతా ॥ పరప్రత్యాయనార్థత్వాదుచ్చైస్త్వం యజురేవ సః ॥ తల్లక్షణేన యుక్తత్వాత్త్రైవిధ్యమితి సుస్థితం ॥ ప్రోక్షణీరాసాదయేధ్మాబర్హిరుపసా
దయ అగ్నీదగ్నీన్విహర పివాస్తృణీహి ఇంద్ర ఆగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదయో నిగదా ఆమ్నాతాః ॥ పరసంబోధనార్థా మంత్రా నిగదాః ॥ ఏతే చ పూర్వోక్తే
౩౨ భ్యః ఋగ్యజుః సామభ్యో భిన్నాః ॥ చతుర్థప్రకారః ॥ కుతః ॥ పాదగీత్యోర్భావాన్న ఋక్సామలక్షణయోరభావాత్ ॥ ప్రశ్లిష్టపాఠస్య యజుర్లక్షణస్య సద్భావేపి ధ
ర్మభేదేన యజుష్ట్వం త్యక్తవ్యం ॥ తదుపపత్తిః ॥ ఉపాంశు యజుషా ఉచ్చైర్నిగదేనేతి హి ధర్మభేద ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః ॥ బహుభిర్వా సంభూయ వక్తాం పరిజ్ఞాతవ్యంత
39 దిత్యత్ర సత్యేవ పరివ్రాజకానాం బ్రాహ్మణ్యేపి బ్రాహ్మణానిమిత్తో విశేషో యథా తథా నిగదానాం యజుర్లక్షణోపేతత్వేన యజుష్ట్వమేవ సతాం పరప్రత్యాయన
నిమిత్త ఉచ్చైస్త్వధర్మః ॥ అతో మంత్రాణాం త్రైవిధ్యం సుస్థితం ॥ చతుర్దశాధికరణమారచయతి ॥ దేవస్య త్వేతి వాక్యస్య భిన్నత్వమథవైకతా ॥ ఏకప్రయో
జకసద్భావాత్ప్రయోజనార్థభేదే న భిన్నతా ॥ విభాగే సతి సాకాంక్షైకార్థత్వం ప్రయోజకం ॥ తత్సద్భావాత్ ఏకవాక్యత్వేన యజురంతావధార్యతే ॥ దర్శపూర్ణమాసయో
రామ్నాయతే దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామగ్నయే జుష్టం నిర్వపామీతి తత్ర వాక్యాని భిన్నాని భవితుమర్హంతి కుతః ఏకత్వ
నియామకస్యాభావాత్ ॥ అర్థైకత్వం వాక్యైకత్వప్రయోజకం స్యాదితి చేన్న విశిష్టపదేతి వాక్యైః పదసమూహస్య వాక్యత్వే సమూహానామత్ర బహూనాం సంభవా
దనేకవిభేదః స్యాదితి చేన్నైవం ॥ ఉభయత్ర విభాగే సాకాంక్షత్వం విభాగే త్వైకార్థ్యం తదేకం వాక్యమితి ప్రయోజకస్య బోధ్యత్వం ॥ ఏకత్వ తత్ర విభాగే సాకాంక్షత్వమి తద్యుక్తేతి వాక్య

దశాధికరణమారచయతి॥౧౨॥ నానుషంగో॥ అనుషంగో వాక్యప్రిసెత్స్యస్య శేషిణా॥ చిత్పతిస్త్వేత్యసనాంతాంత్యావతిరానాత్రానుషజ్యతే॥ కరణత్వంక్రియాపేక్షంక్రియా
పైకాపునాత్వితి మంత్రత్రయే తస్య ద్వారా సర్వశేషానుషజ్యతే॥ జ్యోతిష్టోమే దీక్షాప్రకరణే పఠ్యతే చిత్పతిస్త్వా పునాతు వాక్పతిస్త్వా పునాతు దేవస్త్వా సవితా పునా
త్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభిరితి తత్ర తృతీయమంత్రశేషోఽచ్ఛిద్రేణేత్యాదిభాగః ప్రథమద్వితీయమంత్రయోర్నానుషజ్యతే కుతః నిరాకాంక్ష
త్వాత్ నహిచిత్పతిస్త్వా పునాతు వాక్పతిస్త్వా పునాత్విత్యనయోశ్శేషిణోస్సంపూర్ణవాక్యరూపయోః కాచిదపేక్షాకాంక్షాస్తీతి ప్రాప్తే బ్రూమః ఇమాభ్యాం శేషిణోరాకాం
క్షాతథాపి శేషస్యాకాంక్షాస్తీతి పవిత్రేణ రశ్మిభిరిత్యుక్తం కరణత్వం క్రియామపేక్షతే క్రియాం చ పునాత్వితి ఏషా త్రిష్వపి మంత్రేష్వేకా తయా క్రియయా తయోస్సంబ
ద్ధః శేషః క్రియాద్వారా తృతీయమంత్రనిరపేక్షోపి యథాస్వేతి తథాపూర్వయోరప్యన్వేతుమర్హతీతి సర్వత్రైవానుషంగః॥ అష్టాదశాధికరణమారచయతి
తి॥౧౮॥ గచ్ఛతామితి శబ్దస్యానుషంగోఽస్తి నవా ఉపరి సంయజ్ఞపతిరిత్యత్ర యోగ్యత్వాత్తుల్యాస్తి పూర్వవత్తదేకవచనం మధ్యమమంత్రగానైకలయేన వానాన్వే
తి తత్పృచ్ఛాయాం నోపర్యనుషజ్యతే అగ్నిషోమీయపశావప్రాయత్తసంతే ప్రాణో వాతేన గచ్ఛతాం సమంగాని యజత్రైస్సం యజ్ఞపతిరాశిషేతి॥ అ
యమర్థః॥ ప్రాణః పశోస్తవ ప్రాణో వాతేన సహవ్యాప్య వాయునా సంగచ్ఛతాం తవ పఢ్యదద్యాదంగాని యాగవిశేషైస్సంయుజ్యంతాం యజ్ఞపతిరాశిషా సంయు
జ్యతాం ఇతి తత్ర యజ్ఞపతిరిత్యస్మిన్ తృతీయమంత్రే సమితిశబ్దపూర్వస్సగస్య క్రియాపదాకాంక్షత్వాత్ ప్రథమమంత్రగతస్సగచ్ఛతామితి పదస్యైకవచనాంతస్య
యజ్ఞపతిశబ్దేనాన్వేతుం యోగ్యత్వాత్ పూర్వవదుపస్థితత్వేన సన్నిహితత్వాదాకాంక్షాసన్నిధియోగ్యతాసద్భావేన క్రియాపదమనుషజ్యత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః॥
॥ నవవాయూనాన్నానుషజ్యేత॥ ౨॥

దాంతీంరుజుంవర్శంత్రశ్చేదః। ఇష్టవమాణేయాన్నాయభ్యో౽ః శశాంఖేత్వాంఛినత్మిత్పశ్చేర సాంయపలాంరుపాత్వామనువర్యాఙ్క్షత్వర్థభేదః। ఏవమాయియుర్యజ్ఞేనకల్ప
తాంప్రాణేలాంరుజ్ఞేనకల్పతాం ఇత్యాదావక్షిప్తి సంవమానశరూపసార్థస్యఏకోష్ఫూరంలులరాదిభిర్భిన్నత్వాదర్థభేదవాక్యభేదయోః స్పష్టత్వాత్। క్లిప్తివార్యవంయతితి
క్లప్తిబవాయుత్వస్యచోదితత్వాచ్ఛుంరుజుర్భేదాద్రష్టవ్యః। షాషశాధికరణమారవంరుతి। ౹౹ యదాతెఅగ్నేరజేత్యధ్యావాహెరెయాంయుద్వానుషంజనంతనూరితిస్య
౪౦ శేషత్వాదధ్యావాహరెత్రకాంక్షః విదాకాంక్షాపూరణేయావిదేనిత్యనుషంజనం। అస్యశేషాపిబుద్ధిస్థత్వాత్ కేసున తాధ్యశః। శ్రేతి ష్వావిలుఉపసద్ధోమేష్వేవమా
మ్నాయతే। యదాతెఅగ్నేయాశయాతనూర్వర్షిష్ఠాగవ్వరేష్ఠాఉగ్రంవచోఅపావధిత్వేషంవచోఅపావర్ధిస్వాహా। యదాతెఅగ్నేరజాశయాతనూ। యాతెఅగ్నే
హరాశయాతనూరితి అంరువర్ధః। అంరు సారజాతెనవాకర్త్యనచనిర్మితా అగ్నేసప్రసున వః తా స్వాదుద్వారెయువలత్వాతనూః సాతి శరెయనవృద్ధాగవ్వరే
40 త్రేష్ఠోద్రావెలవోవష్ఠితాతంరలాతన్వాశ్రుత్విపాసెఉపపాతకంవరహత్యాదిమహాపాతకంచపాతవానస్మీతి। తథావబ్రావర్షిణాంఉగ్రంవచోఅపావధీంత్వేషంవ
చోఅపావధిగస్వాహెతి అశనాంయాపిపాసెహావాఉగ్రంవచః ఏనశ్రుతైరహత్యంచత్వేషంవ ఇతి। తత్ర స్వాహాంతః ప్రథమోమంత్రః సంపూర్ణవాక్యత్వాన్నిరా
కాంక్షః। ద్వితీయతృతీయయోరాకాంక్షాంపూరయితుమముచితోపాకిత్తేలావాక్యశేషోధ్యాహర్తవ్యః। నపాతనూర్వర్షిష్ఠేత్యాదిభాగస్యరెయరాకాంక్షైతుం
యోగ్యః। తస్యప్రథమమంత్రశేషత్వాదితిప్రాప్తేబ్రూమః। ద్వితీయోమంత్రయోరాకాంక్షా వైదికేనైవవాక్యశేషేణపూరణీయా। తత్ర తస్యనూర్వర్షిష్ఠేత్యాదిభా
గఉత్తరయోమంత్రయోరనుషజ్యతె। యత్యప్యసావనశేషస్తథాపిబుద్ధిస్థః। సర్వకల్పనియాంధాధ్యావహారాత్ఙుంనిష్టవత్తవాదనుషంగః। తర్తవ్యః। సప్త
గతస్యైవవవర్ణకాంతరం।

ప్రతిధాతు విజప్రత్యయస్య భిన్నత్వాదర్థప్రవృత్త్యాననుబంధభేదేన తద్వ్యవస్థేనియోగేపి భేదస్య వారయితుమశక్యతయా నియోగానుసారి శాస్త్రభిన్నమితి రాద్ధాం
తస్తుల్యోక్తియాధికరణమారచయతి ॥ సమిధోయజతీత్యాదావేకత్రైవ ముతభిన్నతా ధాతుప్రత్యయయోర్న్రికాలేకేప్యభిన్నతా తతః అభ్యాసాత్కర్మభేదాత్రా
మత్వాన్నవిధిగుణవిధిత్వం శ్రుతిత్వాభావే సన్నిధేరనువాదతా ఉదర్కప్రారంభమారసయోః శ్రూయమాణత్వే సమిధో యజతి తనూనపాతం యజతి ఇడో యజ
తి బర్హిర్యజతి స్వాహాకారం యజతీతి ॥ తత్ర పంచస్వేష్వపి శ్రూయమాణయజతిపదేషు ప్రత్యేకం యజతిదేవతాతత్త్వాదిపదేష్వపి ధాతుభేదోనాస్తీతి
న భావనాభేద ఇతి శంకేతి తత్ స్వాదాఖ్యాతోక్తప్రయుక్తం భావనైకత్వమనివార్యమితి చేన్నైవం యజతిపదాభ్యాసేన నవకర్మభేదావగమాత్ అభ్యాసాది
రర్థభేదః స్యాత్ ॥ అథాత్ర సమిధో యజతీత్యనేన ప్రథమశ్రుతేన వాక్యేన విహితం సమిన్నామకం యాగముపరితనైశ్చతుర్భిర్యజతిపదైస్తనూనపా
దాదయో దేవతారూపాః ప్రాప్తరూపా వా గుణాః స్తుత్వారోపితా విధీయంత ఇతి అనువాదార్థత్వాన్నాభ్యాసత్వేన ధర్మభేద ఇతి ॥ తత్ర తనూనపాదాదిశబ్దానాం యాగ
నామత్వేన గుణవిధిత్వాభావాన్న తావద్దేవతావిధిః చతుర్థీతద్ధితయోరశ్రవణాన్నాపి ద్రవ్యవిధిః తృతీయాంతత్వాభావాత్ తథాపి ద్వితీయాంతత్వోపాస్తి తత్వ
దావివ ద్వితీయాంతానాం యుక్తం నామత్వం యత్తు చతుర్ణాముపరితనానాం యజతిపదానామనువాదత్వం తదసత్ తేషాం విధాయకత్వాత్ యథా సమి
ధో యజతీత్యత్ర యజతిపదే విధిత్వం శ్రుత్యా ప్రతీయతే తథాన్యేష్వపి చతుర్షూపదేశేషు విధిత్వం శ్రాతం అనువాదత్వం తు పూర్వవాదరూపస్య సమిధో య
జతేః పూర్వస్య సన్నిధినావగమ్యతే సన్నిధిః శ్రుతేర్దుర్బలః విధిత్వేపి పూర్వవాక్యవిహితస్య సమిన్నామస్య యాగస్య పునర్విధానాయోగాత్ తనూనపాదా

౩శవాదిం పరికర్మభేదః కృతానుబంధత్వాత్॥ ౩

గచ్ఛతామిత్యేకవచనస్య మధ్యమమంత్రబహువచనాంతేన సంయుజ్యేరంగానేకత్వేనాన్వేతుమర్హంగత్వేతాత్పర్యత్రయోర్వివాయేన బుద్ధిసన్నిధభావాత్। నాప్యను
షంగః। తయోర్భిత్తయోర్యుక్తయోర్వమంత్రయోర్యోగ్యార్థోచితం వాక్యశేషో భావనాప్రత్యయః॥ ఇతి మాధవీయే జైమినిన్యాయమాలావిస్తరే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః॥ ౧॥ ద్వితీయపాదస్య ప్రథమమధికరణమారచయతి॥ దదాతిర్యజతీత్యాదౌ భావనాభేదోఽస్తి ముత నవా। ఆఖ్యాతైక్యాత్తు చైకత్వం ధాతుభేదో
౪౧ ప్రయోజకః॥ ధాతుభేదేన భిన్నత్వమాఖ్యాతే శ్రూయతే తతః॥ ఉక్తాత్ అవకాశానురక్తత్వాద్భిద్యంతే భావనా మిథః॥ ఇహ ప్రకరణగతాన్యపూర్వాణి ధాతు
నిష్పన్నాన్యాఖ్యాతాని యజతి దదాతి జుహోతీత్యాదీన్యుదాహరణాని। తానిచైవం శ్రూయంతే సోమేన యజేత హిరణ్యమాత్రేయాయ దదాతి దాక్షిణాని జుహో
తీతి తేషు భావనావాచిన ఆఖ్యాతస్యైకత్వాత్ భావనాయా అభేదత్వం యుక్తం। న చ ధాతుభేదాద్భావనాభేదః। తథాపి తత్ర భావేన ధాత్వర్థస్య భావప్రయోజ
కత్వాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। ఆఖ్యాతమేవ భావనాయాః ప్రయోజకం। తచ్చాఖ్యాతం ప్రతిధాతు భిన్నం। న హి బహూనాం ధాతూనాముపరి ఏకమాఖ్యాత
ముచ్ఛ్రూయతే నాపి వ్యాకరణే ధాతుసమూహాదేకమాఖ్యాతం విహితం। తత ఆఖ్యాతానాం బహూనామేకైకధాతువిశేషానురక్తత్వేనోక్తానాం
భావనావాచిత్వేన యాగదానహోమభావనాః పరస్పరం భిద్యంతే॥ అత్ర గురుమతమాహ॥ నియోగైకత్వతః శాస్త్రమభిన్నమితి చేన్నతత్। ధాతుభేదాచ్ఛా
స్త్రభేదే నియోగోऽభిద్యతే బలాత్॥ కర్మభేదచింతా నాధ్యాయార్థః। కింతు శాస్త్రభేదచింతేతి గురోర్మతం॥ తత్ర యజతి దద్యాద్ జుహుయాదిత్యేతేషు
విధిప్రత్యయవాచ్యస్య నియోగస్యైకత్వాద్ధాతూనాం నియోగవాచకత్వాభావేన ప్రయోజకత్వాభావేన నియోగార్థం కృత్స్నం శాస్త్రమేకమితి పూర్వః పక్షః॥

పయోమావాస్యాయామితి। ఏతే చ యేః ప్రకృతే చ యేః కేచిష్టయః ఆగ్నేయాదిష్వేవ విధ్యుద్వాక్యవిహితస్య కర్మణోన్యత్వే సతి పూర్వాధికరణన్యాయేన విధేయే భావ
స ఉపపద్యతే న చ కర్మాంతరే ద్రవ్యదేవతయోరభావాత్ ద్రవ్యాజ్యసద్భావాత్ అత ఏవ ప్రోక్తం ద్రవ్యం సాధారణం ద్రవ్యదేవతావమాంద్రవర్గే కి రూపపత్తౌ
తథోభయోరాగ్నావిధేయతే పృథక్త్వే యతి। సర్వత్ర వా ఏతద్ధ్యజ్ఞాం యుగ్మవ్యాప్తేంయద్ద్రవ్యాం యవాజ్యమితి ద్రవ్యస్య సాధారణత్వం చ శ్రుతం దేవతాం యా
మాం ద్రవ్యవర్గే కేవలమితి ద్వయమేతత్ వచనత సర్వదా పూర్వత్ర పృథక్ పూర్ణమాసేనాభ్యుపేత్య పృథక్త్వే అమావాస్యాయామితి వాక్యే ఘటా పృథక్త్వ తాసు చ బహు చారేవం
ణ కాలద్వయోపేతే కర్మణి విధిరయం తత్ర త్రాగ్నేయత్రాగీషోమీయౌ పునర్దితి ఏకైవామావాస్యాం మంత్రశ్చ తద్దోమామాసి సత్యు తిష్యం రాత్రాంతవ్యత్రపోత్థవ్యపరత
యోరయత్రావగ్నీషోమౌ పౌర్ణమాసదేవతౌ ఏవమనంతరామన్నాతయోర్వ్యథధాతుయుక్తయోర్వయద్రయోరుత్రా అగ్నీషోమావమావాస్యా దేవతా
ఆఖ్యాం ద్రవ్యదేవతాఖ్యం రూపవత్త్వాద్యాగాంతరమత్ర విధేయం తేషు డాబగానువాదత్వేత తదనువాదేన విధేయరూపాంతరస్య కేస్యచిదదర్శనాద్విధ్యపాక్షేవమన
ర్థకం స్యాన్న కేవలం తదానర్థక్యం కింతు పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యాయజేత అమావాస్యాయామమావాస్యాయాయజేతేత్యేతదపి వ్యర్థం స్యాన్న
తత్కాలవిధానాయ కేం యదాగ్నేయ ఇత్యాదిష్వేష్వేతి వాక్యైరేవ తద్విధానాత్ కర్మాంతరత్వే తు కాలం విధాస్యతి తస్మాత్ కర్మాంతరవిధిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః అగ్రస్తాం
తావత్ ద్రవ్యదేవతాను విధిత్వాత్ సకర్మాంతరస్య సర్వథానుపలబ్ధేవాక్యార్థే పూర్వార్థ పృథక్త్వే తుల్యశబ్దబుద్ధ్యా గదేవతాప్రతిపాదకత్వాత్ పౌత్రమంత్రః
కాండే సామిధేని రాపోహానని గదం ప్రయాజమంత్రాం శబ్దవత్త్వాయప్రయాజానంతర భావినో రాజ్యభాగయోః శ్రమే వాక్యే ఘటా పృథక్త్వతాఖ్యామావర్ణా

ప్రకరణంతు పౌర్ణమాస్యాం రూపావచనాత్॥౭॥
దినావపక్షానియూగాంతరాణి విధీయంతే న త్వేవం సతి సంజ్ఞాభేదాత్ కర్మభేదః సంపద్యతే నహ్యభ్యాసాత్ తద్ధాసతి వక్ష్యమాణే ధికరణే న సంశయో స్తు॥
పైవం ప్రైషమస్యేత్ అగ్నేషజ్యోతి రిత్య స్మిన్ వక్ష్యమాణ ఉదాహరణే యాగాంతరాగమాభావాత్ ప్రాగేవ సంజ్ఞాత్ప్రవగమాత్ సంజ్ఞాయాః కర్మభేదహేతుత్వ
మపాస్తం విధాంయకైర్యజతిపత్రైర్యాగే ప్రవర్తతే షు భేదే చాభ్యాసాదవగతే భిన్నానాం యాగానాం సమిత్సంజ్ఞాయాః అన్యాః సంజ్ఞాః అషష్ఠి
౪౧ తాభి తి తనూనపాదాదీనాం సంజ్ఞాత్వం ప్రశబ్దవగమ్యతే తత్రాభ్యాస ఏవాత్ర భేదహేతుః॥ శ్రుత్యోయాధికరణమారచయతి॥ ఏవం విద్వాన్ పౌ
ర్ణమాసీమమావాస్యాం తౌరితం॥ క్వాపిన్యత్వమత పూర్వోక్తే సముదాయానువాదత్వం క్రమాంతరం స్యాదభ్యాసాత్ త్ర్యావత్ ప్రత్యంపాదేవ తావాత్ దర్శపూర్ణ
త్వాదితులాత్ భవా నువాదస్తు పూజయేతే వాత్ర చ షష్ఠ్యాం యుభాగాంగత్వే సిద్ధే త్రైవర్గదేవ తాః పౌర్ణమాస్యామావాస్యేంరుత్రం పంతథాః అ
42 పెంత్వపి సమావాస్య భిత్త్వసిద్ధిః ప్రయోజనం సమాప్తిః పౌర్ణమాస్యామిత్యుక్తి ఖ్యాం త్రికే త్రికే॥ విధ్యభావే విధావి ధ్యావృత్తిరాగ్నేయకపాలినాం॥
విపాంత స్వఫలిత్వేన ప్రధాన్యమితరే గుణాః॥ ఇదమమాహ్నాంయతే॥ య ఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే య ఏవం విద్వానమావాస్యాం యజత ఇతి
అత్ర యజతి నా కర్మాంతరం విధీయతే న తు ప్రకృతా ఆగ్నేయాదయః షడ్యాగా అనూద్యంతే ఆగ్నేయాదయస్తు కాలసంయుక్తాః అస్మిన్ ప్రకరణే
ఏవ మూయ్యాత్ర తెంయదాగ్నేయోష్టాకపాలో మావాస్యాయాం చ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతి తావభ్యాతామగ్నీషోమావాజ్యస్యైవ నావుపాం
శు పౌర్ణమాస్యాం యజన్నితి తాఖ్యామేతమగ్నీషోమీయమేకాదశకపాలం పూర్ణమాసే ప్రాయచ్ఛదితి॥ ఐంద్రం దధి మావాస్యాయాం ఐంద్రం

ప్రయాజాదీనామాగ్నేయాదీనాంచ గుణప్రధానభావేన సద్భావాత్తథా హి సమిధో యజతి ఆఘారమాఘారయతీత్యాదయః కాలయోగరహితాః
కేచిద్విధాయ ఆమ్నాతాః (యదాగ్నేయోష్టాకపాలోమావాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాం చేత్యాదయః కాలయుక్తాః అపరే తేషాముభయేషాం ప్రశ్నే
తత్పాత్ దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యేన సర్వేషాం ఫలసంబంధో బోధ్యతే (దర్శపూర్ణమాసాభ్యామితి ద్వివచనమత్ర బ
హువచనస్యోపలక్షణం తచ్చ విద్ధ్యత్వాచ్ఛేషవిహితద్విశబ్దార్థాంతరే ప్రయాజాదయ ఆగ్నేయాదయశ్చేతి తేషు ద్విత్వాసంభవాత్ (సర్వేషాం చ ఫలసంబంధే రాజ
సూయాదిగతత్వేపి పశుసోమవత్ ఖుమప్రాధాన్యం ప్రయాజాదీనాం గుణభావేన స్యాత్ (తదభావే చానంగత్వాత్ప్రయాజాది విశ్రుతి వాగ్నేయాదీనామపి వాతిదేశో న స్యా
దనువాదపక్షే తు తత్ర కేవలయోః కాలయోగేన దర్శపూర్ణమాసశబ్దవాచ్యత్వాత్ ఏషు ముదాయస్యైవ బహువచనార్థత్వాత్ చ ఆగ్నేయాదీనామేవ ఫలసంబంధేన ప్రా
ధాన్యం ప్రయాజాదీనాం తు గుణభావ ఇతి సకలోపి మీమాంసకః తత్సర్వం విధ్యద్దోషశేషమనువాదకేషు (చేతు దర్శాదిశబ్దాభిధేయా ఆరభ్యేతి (ఉపాంశుయాజమితో ఏషాను
వాదో త్రాథ వా విధిః (విష్ణ్వాదిహా తేవి విష్ణుష్ఠవిధేరస్యానువాదత్వాభ్యామిత్యుక్తే రంతరాల ఉపాంశుగుణకే విధౌ (స ఖల్వర్థవాదో విష్ణ్వాదిభిస్తదూపం త్రేధా ఏవమత్ర
తః (ఇదమావాస్యాయాం తేజామీవాయు ఏవ త్ర్యజనసాత్రియతే యదన్వం చాపురోడాశాః పాగశః యాజమంతరాయజతి (విష్ణుర్రుత పాంశుయష్టవ్యో జా
మిత్వాయ ప్రజావతి రుపాలశః యష్టవ్యో జామిత్వాయ ఆగ్నేయోమావాస్యాయాం పాంశూయష్టవ్యో జామిత్వాయేతి (తత్ర విష్ణ్వాదిహా కేశేషు విహితస్యయా
గత్రయస్య సముదాయస్యానువాద ఇతి చేన్నైవ ఆగ్నేయాగ్నీషోమీయపురోడాశద్వయస్య నైరంతర్యేణ కృతస్య జామిత్వదోషస్య వాక్యేపత్రమేట

షిద్ధి

తల్లింగం చాగ్నివిషసోమవిషయంచ తత్రోపలక్షితే తయోలింగశ్రవణాభ్యామాజ్యభాగవిషయత్వమవగమ్యతే। యత్తు వార్త్రఘ్నౌ పౌర్ణమాస్యామిత్యాది
వాక్యం తల్లింగశ్రవణస్యాప్యయోరాజ్యభాగాంగయోర్మంత్రయుగలయోః కాలద్వయే వ్యవస్థాపనార్థం న తు నూతనకర్మాంగతాం తయోర్విధత్తా
ఇతి। అతఏతయోరూపహోమత్వాద్ద్రవ్యదేవతాభ్యాం కర్మాంతరవిధానం యుక్తం న భవతి। కింతర్హి? పూర్వప్రవృత్తేష్వాగ్నేయాదిషు షట్సు త్రికేరూపహోమసముదాయావ
౮౩ నువదతి న చ కాలవాచిభ్యాం పౌర్ణమాస్యమావాస్యాశబ్దాభ్యాం యాగానువాదానుపపత్తిః। తత్ర తత్కాలవిహితయోర్యాగత్రికయోరుపలక్షితత్వా
త్। న చానువాదేనాపూర్వార్థః। సముదాయద్వయసిద్ధిః సుప్రయోజనత్వాత్। తథాహి దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యేకస్మిన్వాక్యే షడ్యాగ
43 వివక్షాయాం ద్వివచననిర్దేశోపపద్యతే। యదప్రవృత్తప్రవృత్తమనువాదవచనం పౌర్ణమాస్యామిత్యాదివాక్యద్వయం తదర్థవదితి। తదేవం యదుక్తం కాలవిధానాసంభవేఽప్యేక
కస్య త్రికస్య సహప్రయోగవిధానాత్। ఆగ్నేయోపాంశుయాజాగ్నీషోమీయాణాం త్రయాణాం పౌర్ణమాసీకాలవిహితానాం సహప్రయోగః పౌర్ణమా
స్యేత్యనేన శ్రుతిరేకవచనాంతేన విధీయతే। ఏవమితరత్రాపి। న చ విధ్యభావేఽస్య కర్మాంతరవిధాయకత్వశంకాపి నానువాదకత్వం తస్యయాగవి
ధాయకత్వాభ్యుపగమాత్। ఆగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇత్యాదివాక్యాని తు విహితయాగానువాదేన ద్రవ్యదేవతాలక్షణగుణవిధాయకానీతి చేన్న తథాస
త్యేకేనవాక్యేనానేకగుణవిధ్యసంభవాత్ ప్రతిగుణం పృథగ్విధావిధావృత్తిః ప్రసజ్యేత। ఆగ్నేయాదివాక్యానాం విధాయకత్వే తు విశిష్టవిధిత్వాత్।
నాస్తి విధావృత్తిదోషః। ఇత ఏవాగ్నేయాదివాక్యవిహితానాం విధ్యద్వాక్యమనువాదకం। కించానువాదత్వమనభ్యుపగమ్య కర్మాంతరే విధివంతతః॥

లక్షణస్య యాగరూపస్య భావాదితి చేన్న తత్ర వక్తవ్యం కిం తద్ధ్యాదివాక్యేన గుణమాత్రం విధీయతే కిం వా గుణవిశిష్టం కర్మ నాద్యః అగ్నిహోత్రాదివాక్యేనో
త్పన్నత్వే కర్మవిధాయకత్వాభావేన గుణిని కర్మణి సిద్ధే గుణ్యనువాదపురస్సరస్య గుణమాత్రవిధానస్య సంభవాత్ ద్వితీయే విధిగౌరవం స్యాత్ తదుక్తం
సత్యాం గతావయుక్తం అతో ఽగ్నిహోత్రాదివాక్యం కర్మవిధాయకం తత్ర ద్రవ్యం దధ్యాదివాక్యైర్లభ్యతే దేవతాతు మంత్రవర్ణేభ్య ఆఘారేప్యేవం త్ర
ప్రదేవతేతి సైతత్ వేద్యం ఉపస్థాధికరణమారచయతి । యజతి త్వాలభ్యతే తావదనువాదౌ విధిర్భూత । గృహ్ణాతి త్వవదదాతి త్వాభ్యాం విహితే ద్వే అనువాదినా ।। నాను
వాదోపరోవాదే యజ్ఞబలే స్థూలారేతౌ విధిః । గ్రహణే సోమసంస్కారో వదానే పశుసంస్కారో యాగే సోమేన యజేతేతి శ్రూయతే । తత్రైంద్రవాయవం
గృహ్ణాతి మైత్రావరుణం గృహ్ణాతీత్యాదిష్వపి శ్రుతాని ఏవమగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి శ్రూయతే తత్ర హృదయస్యాగ్రేఽవద్యత్యథ జిహ్వాయా
అథ వక్షస ఇత్యాదిష్వపి శ్రుతాని । తత్రైంద్రవాయవాదివాక్యైర్యాగా విధీయంతే ఇంద్రవాయ్వాదిప్రాతిపదికైర్దేవతానాం తద్ధితేన సోమరసద్రవ్య
స్య చ ప్రతీయమానత్వాత్ ఏతేషాం గ్రహణవాక్యవిహితానాం యాగానాం సముదాయః సోమేన యజేతేత్యనేనానూద్యతే । తథావదానవాక్యవిహిత
హృదయాదిద్రవ్యం శ్రుతం తత్రాద్రవ్యవిశిష్టయాగాస్తత్ర విధీయంతే తదనువాదేన పశ్వాలంభవాక్యే । అగ్నీషోమరూపా దేవతా విధీయతే । తస్మాద
వదానవాక్యవిహితానాం యాగానాం సముదాయః పశుమాలభేతేత్యనేనానూద్యత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః । సతి పిపురోవాదేనువాదే లాభవతి న చాత్ర
పురోవాదో ఽస్తి సోమేన యజేతేత్యనేన ప్రతీతస్యార్థస్య గ్రహణవాక్యేష్వప్రతీతేః నహి గ్రహణం యజనం భవతి నాపి తద్ధితప్రత్యయో ఽత్ర రసః

పన్యాసాత్పురోడాశయోరంతరాపేక్షించిద్విధిత్వసిద్ధం నవహ్యంతరాళే గుణవిశిష్టం విధేయమిష్టాపది వాక్యేషు ప్రతీయతే పూర్వవాక్యేషు తత్ప్రతి
యతఇతి విధాయకం తద్వాక్యేన చాత్రయజతీతి వర్తమానాపదేశః శంకనీయః పంచమలకారస్యాశ్రయణాత్। అంతరాళేవాలవదుపాంశుత్వ
గుణస్యాపి విశేషణత్వాత్ ద్విధివిశిష్టకర్మణ ఉపాంశుయాజనామకత్వం సత్యేవం గుణద్వయవిశిష్టకర్మణః ఆదేయన వాక్యేన విహితే విష్ణ్వాదివా
౮౪ క్యమర్థవాదః సత్యస్మిన్ చాత్ర విహితయాగానువాదేన దేవతావిధిః శంకనీయః సమధాతత్వేన జామిత్వదోషేణోపక్రమ్య వాద జామిత్వేన సమా
ధానే నైరాపసంహారాచ్చ జామివాఇత్యాదేరజామిత్వాయైతత్వంతస్య సర్వస్య మహావాక్యస్యైకత్వప్రతీతేః నచైవం తర్హి నానాకేవవిధేయవాహుల్యం
55 సంభవతి। న చాత్ర విధిషు తేష్వుపాంశుయాజస్య ద్రవ్యాభావః ధ్రువస్య తత్ర ద్రవ్యత్వాత్। నాపి దేవతాయా అభావః నానాశాఖాసూపాంశుయాజక్రమే
పఠితైః వైష్ణవప్రాజాపత్యాగ్నీషోమీయమంత్రైర్వికల్పేన దేవతాత్రయస్య ప్రతీయమానత్వాత్। తస్మాద్యజతీత్యేతద్విధాయకం॥ పంచమాధికరణమార
చయతి॥ అగ్నిహోత్రామారవాక్యమనువాదో౽థవా విధిః। అరూపత్వాత్తు దధ్యాద్యర్థవాక్యైస్తైరుక్తమనూద్యతే॥ గుణ్యసిద్ధేన దధ్యాదిగుణేనా
దుష్టా విశిష్టతా। రూపం దధ్యాదిమంత్రా వా యమతో౽సౌ గుణినో విధిః॥ ఇదమామ్నాయతే। అగ్నిహోత్రం జుహోతి దధ్నా జుహోతి పయసా జుహోతీతి
చ ఇదమపరమామ్నాయతే। అఘారమాఘారయతి ఊర్ధ్వమాఘారమాఘారయతి ఋజుమాఘారమాఘారయతీతి చ తత్రాగ్నిహోత్రవాక్యం దధ్యాదివాక్యవి
హితస్య కర్మణః సమధాయస్యానువాదః। అఘారవాక్యం చోర్ధ్వాదివాక్యవిహితస్య సత్యేతదావశ్యకత్వాదయం కర్మవిధాయకం కుతః ప్రత్యేవ దేవతా
౽ఆఘారాగ్నిహోత్రమరూపత్వాత్॥ ౫॥

రోనానుమనుష్యతే కర్మవా చినఆహంతి శబ్దస్య విశేషణేన త్రిశబ్దేన కర్మబహుత్వస్య స్సిద్ధత్వ తయోః పూర్వపక్షానువాదనాత్। ఇదం త్వత్రోదాహరణం సప్తదశ
ప్రాజాపత్యాన్ పశూనాలభేత ఇతి। అత్ర ప్రజాపతిర్దేవతా తేషాం పశూనాం తే ప్రాజాపత్యా ఇతి తద్ధితవృత్తౌ త్రిత్వబహుత్వే పితాః పశవః కింద్రవ్యం తత్రాత్ర
ద్వైకత్వాద్ద్రవ్యైకత్వాచ్చ యాగస్వరూపమభిన్నమిత్యేకమిదం కర్మ। యాతు సప్తదశేతి సంఖ్యా సా పశుద్రవ్యగతా న తు పూర్వోదాహృతవత్ త్రిత్వసంఖ్యేవ క్రియా
గతా తస్మాన్న కర్మభేదమాపాదయతీతి ప్రాప్తే బ్రూమః॥ అత్ర ప్రజాపతిర్దేవతా యస్య పశోః స ప్రాజాపత్య ఇతి తద్ధితాంతం ప్రాతిపదికం తస్మాత్ పశుశబ్ద
తద్ధితాంత ప్రాతిపదికార్థస్య ప్రజాపతిదేవతావిశిష్టపశోః కర్మబహుత్వవివక్షాయాం బహుష్విత్యభ్యుక్తే ద్వితీయావిభక్తౌ బహువచనే తత్ర ప్రథమబహువిన్యా
ద్వితీయా విభక్తౌ రవతావత్ తద్ధితే లోప్త్రుత్రి ప్రవేలాంయామ స్వరలోపాన్నస్త్రీ తేః పశబ్దాద్విరోబహువచనస్య స్వంయః ఏవం సతి ప్రాజాపత్యశబ్దేన తద్ధితాం
తప్రాతిపదికేనైవం పశుద్రవ్యమేకదేవతోపేతం యాగస్వరూపం సమర్ప్యతే తాదృశానాం రూపాణాం బహుత్వాయ బహువచనం బహుత్వే విశేషః
సప్తదశేతి నిర్దిశ్యతే తస్మాదత్ర సంఖ్యయా కర్మభేదః। ఏవం సత్యష్టమేవక్షేమాణం సప్తదశపశుసోమ్యైకాదశిన్యం పశుగణవికృతిష్వేవ ముపపద్యతే॥
తృష్టమాధికరణమారభ్యతే॥ అగ్నిరేషజ్యోతిరిత్య ప్రగుణో వాకర్మవా పృథక్॥ గుణః॥ (సహస్ర)దానాత్ జ్యోతిష్టోమవ్యానూదితే॥ అథ తిప్రవృత్తేఛిన్నఏతత్స
మౌత్రగంవదేతే॥ సంఖ్యయైవాన్యకర్మత్వమిహానూతసంజ్ఞయా॥ అథైషజ్యోతిరథైషవిశ్వజ్యోతిరథైషసర్వజ్యోతిరేతేన సహస్రదక్షిణేన యజేతేతి శ్రూ
యతే। అత్ర ప్రకృతం జ్యోతిష్టోమమేవ జ్యోతిరిత్యనూద్యతస్మిన్ సహస్రదానలక్షణో గుణో విధీయత ఇతి చేన్న ప్రకృతస్య జ్యోతిష్టోమస్యాధిత్వనేన
తే సంజ్ఞాశబ్దోత్పత్తి సంయోగాత్॥ ౩॥

సోమలతానవత ద్విత్రప్రత్ఖ్యయః సవనానామార్థే విపాతః ప్రకృతం బ్రూతే నతు రసమితి సంకలనం యుంధార యోగ్యపక్షేతతి తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్। త
ధావశువరాలభతే తస్యైన ప్రతీతో ఆధ్యోనావదాన వాక్యేషు ప్రతీయతే తతః పురోవాదా భావే సువాదాం సంశవాద్యజత్వాల భతి భావ్యం కర్మణో విధేయతే
గ్రహాణ వాక్యే స్వసు దేవతా విశిష్టః సోమసంస్కారో విధీయతే అవదాన వాక్యేష్వపశుసంస్కారః॥ బ్రూ సప్త మాధికరణమారభంతే॥ అహుతి స్విష్ట ఇత్యత్ర
౬౩ కవెల్లేకి విముత భిన్నతావికత్వం సప్తదా ఖ్యాతా త్రసంఖ్యావృత్త్యా ప్రయాజవత్। అఖ్యాతమాత్రం నేమాం సంసంఖ్యయా బహుత్వ కర్మతా। ఆవృత్త్యైకాదశత్వం
తు ప్రయాజే గత్యభావతః॥ పశూ నైన సప్తదశ ప్రాజాపత్యానిత్యత్ర భాష్యేత్॥ విచారమాహ పూర్వత్ర త్రియత్రియాత్రిత్వసప్తదశత్వ బహుత్వే పశుభిర్దే
వతయోగాద భిన్నతా। రూపస్య తేనకవెల్లే కత్వం సంఖ్యానాత్రయాగా॥ దేవతాసంగతస్యైవ తద్ధితార్థస్య పక్షే మః। బహుత్వసంగమో రూపసంఖ్యయా
45 తః త్రియోభిదా। తత్ర ఆహు తి జుహోతి శ్రూయతే తత్ర జుహోతే త్యనదాఖ్యాతం సమిధో యజతి తత్పదివస్థా ఖ్యాయ స్వకింతు సత్యదేవామూర్తితం తత
శమిదం కర్మ త్రిత్వసంఖ్యాతు త్యస్యైవ కర్మణ ఆవృత్త్యా నేతవ్యా॥ యథా ప్రయాజే ష్వేకాదశత్వసంఖ్యా పంచానామేవ ప్రయాజానామావృత్త్యా నితాత
త్వ దితి ప్రాప్తే బ్రూమః॥ మిదమాఖ్యాతం పదాంతర నిరపేక్షమేవ కర్మైక్యప్రమాణము తపదాంతరాన్వితో నాధ్యః॥ వాక్యం శస్యాప దమాత్రస్య ప్రమితి
జనకత్వాభావాత్। ద్వితీయే త్రిత్వసంఖ్యయా విశేషితేనాఖ్యాతేన కర్మబహుత్వం గమ్యతే ప్రయాజానాం తు పూర్వప్రవృత్త మేవ పంచసంఖ్యావరుద్ధత్వాదావృ
త్తిమంతరేణైకాదశత్వం దుః సంపాదం॥ హోత్ర తద్విధితః పూర్వం కర్మణ ఏకత్వసంఖ్యావరోధో నాస్తీతి వైషమ్యాత్। ఏతత్తు తత్ర కారోదాహరణం భాష్యతా

ఫలశ్రుతేస్తు కర్మ స్యాత్ఫలస్య కర్మయోగిత్వాత్॥

గత్వాఇష్ట్వాగుణేపరుద్ధస్తథాగ్నిహోత్రం న గుణాంతరావరుద్ధం ప్రత్యుత నిర్గుణత్వాద్గుణమాకాంక్షతీతి స్యాదయం గుణవిధిః॥ ఏవం ప్రాప్తే ఽరుసా జుహోతీ
త్యాదిషు ద్రష్టవ్యం। పయోదధ్యాదీనాం సవిశేషాముత్పన్నశిష్టతయా సమబలత్వాదేకైకేన ద్రవ్యేణాగ్నిహోత్రనిష్పత్తేః ద్రవ్యాంతరవద్విధిత్వం॥ ౧౧॥ ఏకా
దశాధికరణమారచయతి॥ దధ్నేంద్రియకామస్య జుహుయాదితి తత్పృథక్॥ గుణేనావాభిధ్యాతే కర్మణా త్వద్రవ్యస్య ఫలవిష్వతః। మత్వర్థగారవా
దిష్టోఽన్యత్కర్మఫలాయ తు। గుణేనావిధేయో ధాత్వర్థో విహితత్వాదనూద్యతే। దధ్నేంద్రియకామస్య జుహుయాదితి శ్రూయతే తత్ర దధ్ని
కృతాదగ్నిహోత్రాదన్యత్కర్మణస్తత్ర గుణం విధిః। కుతః॥ ఇంద్రియకామస్యేత్యుక్తేస్తస్య ఫలస్య ధాత్వర్థవత్ తరేణ ప్రవృత్తాదనిష్పత్తేరితి చేత్ ఉత్పద్య
కర్మాంతరవిధానాదధిమతా హోమేనేంద్రియం భావయేదితి మత్వర్థలక్షణాప్రసంగాద్గుణవిశిష్టక్రియావిధానే గౌరవాత్ప్రవృత్తహోమానువృత్త్యా
యాప్రసంగాద్గుణావరోధంతం ఫలాయ విధీయతే। యద్యపి దధ్నా జుహోతీతి ప్రాప్తంతథాపి ఫలసంబంధేనాప్రాప్తః। ధాత్వర్థాభావే ఫలాసం
భవ ఇతి చేన్నాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి విహితస్య ధాత్వర్థస్యానూద్యమానత్వాత్॥ ద్వాదశాధికరణమారచయతి॥ ఉత్పత్త్యాగ్నిహోత్రవత్తస్య వారవంతీ
యసామ ఏవ రేవతీషు బృహత్యే త్యాగ్నిష్టుత్ పశుఫలాప్త్యయే॥ రేవత్యాదిగుణః కర్మపృథగ్వాపూర్వవద్గుణః॥ రేవతీవారవంతీయసంబంధాఖ్యః
పశుప్రదః। సామైకాత్ఫలకర్మభ్యాం సంబంధే వాక్యభేదతా తేనోత్పత్తిగుణసంయుక్తమన్యత్కర్మోత్పత్తౌ పశ్చే॥ త్రివృదగ్నిష్టుదగ్నిష్టోమస్తస్య వాయ
వ్యాసుఏకవింశమగ్నిష్టోమసామకృత్వా బ్రహ్మవర్చసకామో యజేతేతి తత్ర సంనిధౌ శ్రూయతే ఏతస్యైవ రేవతీషు వారవంతీయమగ్నిష్టోమసామకృత్వా

సమేషు కర్మయుక్తం స్యాత్॥

గుణశ్చాపూర్వసంయోగే వాక్యయోః సమత్వాత్ ॥౩॥
భిధానాత్ । న చైవం సత్యద్రేష జ్యోతిరిత్యుక్తం యత శ్చ చోద్యనుపపన్నమితి వాచ్యం ॥ సంన్నిపాతవాచిన్యే తచ్చ జ్యైను అతిదేశసన్నిపాత స్యైవాగామిసంనిపాత స్యాపి పరామ
౨ ర్శసంభవాత్ ఆగామిసంక్రాంతశ్చ జ్యోతిః శబ్దార్థః స చ జ్యోతిః శబ్దాత్ తదుపరామృశ్య అపూర్వసంజ్ఞారూపత్వాన్నాతసంక్రాంతి కర్మాభిధత్తే ఏతేనా
యథాపూర్వత్రసంబంధయాకర్మాభిధత్తే తథాత్రాపి సంజ్ఞారూపకర్మాభిధత్తే । విశ్వజ్యోతిః సర్వజ్యోతిః శబ్దయోరప్యయం న్యాయో ద్రష్టవ్యః ॥ నేవమాధిక
౪౬ రణమారచయతి ॥ గుణః కర్మాంతరం వా స్యాదాజ్యే భోజ్యవాజినం త్వితి ॥ గుణోదేవానమాదాజ్యక్తః స ముచ్ఛయ వికల్పితః ॥ అమిక్షా శిష్టత్వాత్ ప్రబలా
తత్రవాజినం గుణో ప్రవిశతి కర్మాన్యత్ స్వరూపదాజ్యాదేవకం ॥ తప్తపయసి దధ్యానయతి సావైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజినమితి శ్రూయతే ఘనశ్చాతః పిం
46 డ అమిక్షా జలం వాజినం తత్రామిక్షా ద్రవ్య భాజ్యే తేవిశ్వేదేవాః త్రాః తే వాజిభ్య ఇత్యనేనానూద్యంతే వా జ్ఞాన్నమామిక్షారూపమేషా ముస్త్రతి తన్నిష్పత్తేః
తానసూయ వాజినద్రవ్యరూపం గుణో విధీయతే తచ్చద్రవ్యమామిక్షాద్రవ్యేణ సహ సముచ్చీయతాం వికల్ప్యతాం వేతి ప్రాప్తే బ్రూమః ॥ అక్లుప్త శిష్టేనామిక్షా
ద్రవ్యే తైరుత్పత్తి శ్చ దేవయాగే వాజినద్రవ్యాస్యోత్సన్న శిష్టస్య ప్రవేశాభావాద్వాజినం వాజిశబ్దార్థస్య దేవతాంతరతామాపాదయతీతి తేనాద్ర
వ్య దేవతాలక్షణస్వరూపస్య భిన్నత్వాత్ కర్మాంతరం ॥ దేశమాధికరణమారచయతి ॥ దధి హోమే స్యాత్ కర్మత్వం గుణో వా స్యాత్ పూర్వవత్ ॥ నిగు
ణత్వాద గ్నిహోత్రయ్యుత్పత్తిదధ్యాదికేరలాగుణో విధత్తే జుహోతీతి శ్రూయతే తత్ర అగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యేతస్మాత్ కృతాకర్మణో నాన్యత్ దధిహోమ
రూపం కర్మేతి పూర్వన్యాయేనావగమ్యతే యథా పూర్వత్ర వాజినద్రవ్యేణ కర్మాభిధ్యతే తథా దధిద్రవ్యేణేతి చేన్న వైషమ్యాత్ యథా వైశ్వదేవ్యా
॥ అగుణేతు కర్మశబ్దే గుణస్తత్ర ప్రతీయేత ॥౩॥

షాదీనామనుత్పాదితే।సౌభరే ఫలసంభిన్నే నిధనం వినియమ్యతే॥ ఫలాంతరం చతుర్థ్యోర్యత్త్వం వృష్టికామాయ హీషితి॥ సౌభరేషస్య ఫలం వృష్టిర్హీషితి తత్ప్రాప్తివర్ధతే

నోత్ర వృష్ట్యన్నకౌమానామస్య త్వం ప్రత్యభిజ్ఞయా।నియమేపి చతుర్థ్యేష తాదర్థ్యాదుపపద్యతే॥ యో వృష్టికామో యోన్నాద్యకామో యః స్వర్గకామః

స సౌభరేణ స్తువీత సర్వేవై కామాః సౌభరే ఇతి సమామ్నాయ పునః సమామ్నాతం హీషితి వృష్టికామాయ నిధనం కుర్యాదూర్గిత్యన్నాద్యకామాయ ఊ ఇతి

స్వర్గకామాయేతి సౌభరం నామ సామవిశేషః।నిధనం నామ పంచభిః సప్తభిర్వా భక్తిభిరుపేతస్య సామ్నోంతిమో భాగః।తస్మిన్నిధనే హీషాదయో విశేషాః సౌభరసామ

సాధ్యస్తోత్రస్య లభ్యో వృష్ట్యాదిభ్యోన్యాని వృష్ట్యాదిఫలాని జనయితుం విధీయంతే కుతః హీషాదివిధివాక్యే వృష్టికామాయేత్యాదినా చతుర్థీశ్రవణాత్।సాతా

దర్థ్యం బ్రువతీ హీషాదీనాం వృష్ట్యాదికామపురుషశేషత్వం గమయతి తచ్ఛేషత్వం చ పురుషాభిలషితఫలసాధనత్వే సత్యుపపద్యతే తతః సౌభరస్య హీషితి ని

ధనవిశేషస్య చ ఫలభూతే ద్వే వృష్టీ భవతః।తదుభయమేలనాన్మహతీ వృష్టిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః॥ సౌభరవిధౌ యో వృష్ట్యాదికామః స ఏవ హీషాదివిధౌ ప్రత్యభిజ్ఞా

యతే తతః సౌభరస్య ఫలభూతా యే వృష్ట్యాదయస్త ఏవ హీషాదివాక్యేష్వనూద్యంతే నాతిన ఫలాంతరం।అద్యోఖ్యాతే।నూతనఫలాంతరాభావాద్ధీషాదీనాం వా నా

శాఖాధ్యయనాదేవ సౌభరే ప్రాప్తత్వాదనర్థకోయం విధిరితి చేత్ న ఫలత్రయకామానాం త్రయాణాం అనియమేనైవ హీషాదిషు మధ్యే యస్య కస్య చిన్నిధనస్య

ప్రాప్తౌ విధేర్నియమార్థత్వాత్।తాదర్థ్యం తు ఫలాంతరాభావేపి సౌభరవాక్యోక్తవృష్ట్యాదిఫలసాధనే సౌభరే హీషాదీనాం నియమ్యమానత్వాత్।ఉపపద్య

తే తస్మాదయం నిధనవిశేషనియమనవిధిః॥ ఇతి మాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః॥౧౩॥ తృతీయపాదస్య

౧॥ గుణస్తు క్రతుసంయోగాత్కర్మాంతరం ప్రయోజయేత్సంయోగస్యాశేషభూతత్వాత్॥౧

త్వాప శుకామో ప్యాతే నయజేతేతి అస్యాం యమర్థః। అగ్నిష్టోమస్య వికృతి రూపః కశ్చిదేకాహోగ్నిష్టున్నామా వషట్కారః స చ ప్రకృష్టసోత్రత్రివృత్స్తోమం రయుక్తతయా
త్రివృదితి వ్యపదిశ్యతే। అగ్నిష్టోమో జ్యోతిరాదీనాం సోమానాం సోమసంస్థానాం మధ్యే అగ్నిష్టోమసంస్థారూపత్వాదగ్నిష్టోమ ఇత్యప్యుచ్యతే। ప్రకృతౌ ప్రకృతయ
సవనే ఆర్భవపవమానే స్తోత్రపరి యజ్ఞాయజ్ఞీయం సామ గేయం తత్తేన చ సామ్నాగ్నిష్టోమం యాగస్య సమాప్యమానత్వాదగ్నిష్టోమ సామేత్యుచ్యతే। తత్ప్ర
౪౭ కృతౌ యజ్ఞాయజ్ఞీయం యజ్ఞాయజ్ఞా వో అగ్నయ ఇత్యాద్యాగ్నేయ్యా మృచ్యుత్పన్నం గేయం తేషాం ప్రక్రియాగ్నిష్టుతి ఐరం వాయ్వచనం సామేన వాయవ్యాస్వృక్షు తత్సామ గాతవ్యం తత్ప్ర
ప్రకృతౌ విశ్వేదేవానాం సామయుక్తం పశుకామస్య తు రేవతీ ర్ణస్సుధమాద ఇత్యాదిషు రేవతీష్వృక్షు వారవంతీయం సామ గాయేదితి తత్ర రేవతీనామృక్షా
వారవంతీయనామకేన సామ్నాయుక్తః సంబంధః సోయం పశుఫలాయాగ్నిష్టుతి విధీయతే। ఏతస్యైవేతి పవృత పరామర్శాన్న తథైవ నాన్యవ్యావర్తకత్వైనైవా
47 రేణ చాగ్నిష్టుతః సమర్ప్యమాణత్వాత్ యథా పూర్వాధికరణే ఇంద్రియఫలాయ ప్రకృతాగ్నిహోత్రదధిగుణోవిహితస్తద్వదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। విషమో
దృష్టాంతః దధ్నా హోమజనకత్వం న శాస్త్రేణ బాధనీయం తస్య లంకతోపగంతుం శక్యత్వాత్ ఫలసంబంధ ఏకైవ శాస్త్రమోదితమితి న తత్ర వాక్యచ్ఛేదః। ఇ
హాతు రేవత్యృక్షాధారకవారవంతీయసామ్నోగ్నిష్టుత్కర్మసాధనత్వం ఫలసాధనత్వం చేత్యుభయం రుస్యశాస్త్రేణ బోధ్యతా వాక్యదుర్వారో వాక్యచ్ఛేదస్తేన ప
శుఫలకం యద్ధోమాత్రగుణవిశిష్టం కర్మాంతరమత్ర విధీయతే। తచ్చ శ్రుత్యైవ కారశ్చ విధీయమానకర్మాంతరవిషయతయా యోజనీయో గుణోత్ర యోద
శాధికరణమారచయతి। వృష్టివ్యన్నస్వర్గకామానాం సౌభరం స్తోత్రమీరితం। నిధానాన్యపి హోషూర్గ ఇతి వృష్ట్యాదికామినాం ఫలాంతరం కిం వృష్ట్యాది వో
సౌభరే భేషు పురుషశ్రుతేర్నిధానే కామసంబంధః॥

ఆవిష్టాయం జ్ఞసంయోగాత్ క్రతుప్రధానముచ్యతే॥ ౫

త్రైరథంతరాదియోగస్యాపిసద్భావాత్। కింతర్హి వ్యావర్త్యేతత్ ఇతి చేత్। రథంతరబృహజ్జగతాం పరస్పరవ్యావృత్తిరితి వదామః। రథంతరాదయః పృష్ఠస్తోత్రవి
కల్పితాః। తత్ర రథంతరానువాదేనేతరౌ పక్షౌ వ్యావర్త్యేతే। ఏవమితరత్రాపి। తస్మాద్గుణవిధిః। ననుయః ప్రకృతౌ జ్యోతిష్టోమః సోమ్యేషాం సోమయాగానాం
ప్రకృతిః। న హి ప్రకృతౌ జగత్సామ ముఖ్యం సన్నిసామవిహితమస్తి। అత ఏవ దశమాధ్యాయే పంచమపాదస్య పంచదశాధికరణే ప్రథమవర్ణకే ఏవమాది జగత్సామేతి వాక్యే
క్రమాగ్రయణగ్రహత్వం విశ్వతాం విషువన్నామకే ముఖ్యే ఏవానిర్వ్యవస్థాపితం। బాధం। తథాపి నాత్ర కశ్చిద్విరోధః। ఆగ్రయణగ్రహవాక్యం న కర్మాంతరవిధాయకం కింత్వస్యైవవిహి
తే సోమయాగే యత్ర జగత్సామ సంభవతి తత్ర గుణవిధాయకమిత్యేతావన్మాత్రస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్॥ ద్వాత్రింశాధికరణమారచయతి॥ రాజసూయం ప్రకృత్యేష్టిరవిష్టా
భ్యస్త్రుతాస్త్రా। విప్రక్షత్రియవిట్ఛిదాక్షవిషాం వృత్తయః క్రమే॥ విప్రాదేరనువాదః స్యాత్ప్రాపణం వానువాదగః। వృత్త్యయాయోస్త్రయాణాం చ రాజత్వాత్ప్రాప్తిరస్తి హి॥ నరా
జయోగాద్రాజత్వం క్షత్రియత్వం తు తత్త్వతః। అప్రాప్తప్రాపణం తస్మాత్ రథంతరతుల్యతా॥ రాజసూయప్రకరణే కాచిదిష్టిరవిష్టినామికా శ్రూయతే। ఆగ్నేయమష్టాకపా
లం నిర్వపతి హిరణ్యం దక్షిణా। ఐంద్రమేకాదశకపాలం వృషభో దక్షిణా। వైశ్వదేవం చరుం పిశంగ్యష్ఠౌహీ దక్షిణా। మైత్రావరుణీమామిక్షాం వశా దక్షిణా। బార్హస్పత్యం చరుం శితి
పృష్ఠో దక్షిణేతి। తస్యామవిష్టౌ హవిషాం క్రమవృత్తయః శ్రూయంతే। యది బ్రాహ్మణో యజేత బార్హస్పత్యం మధ్యే నిధాయాహుతిం హుత్వాభిఘారయే
ద్యది రాజన్య ఐంద్రం యది వైశ్యో వైశ్వదేవమితి। తత్ర యథా పూర్వాధికరణే ఐంద్రవాయవాగ్రత్వం వ్యవస్థాపయితుం యదిశబ్దయుక్తేన వాక్యేన రథంతరనిమిత్తత్వే
నానూదితం। ఏవమత్రాపి పంచమస్థానే శ్రూయమాణం బార్హస్పత్యం చరుం మధ్యే శ్రుతేయస్థానే స్థాపయితుం యదిబ్రాహ్మణ ఇత్యాది నిమిత్తత్వేనానూద్యత ఇతి ప్రాప్తే

ప్రథమాధికరణమారచయతి॥ రథంతరం సామ సోమే భవేత్తు బృహద్వా వా జగత్॥ ఐంద్రవాయవశుక్రాగ్రయణే గ్రాహ్యా గ్రహాః శ్రుతాః॥ రథంతరాదిసంయు
క్తమనస్యత్ర మార్గత్వా గుణాః॥ గాయంత్ర్యాదియుతా తత్పూర్వాదన్యదివ్యవృత్తితో॥ గుణ్యాః॥ సోమశబ్దప్రకరణే జ్యోతిష్టోమసమర్పణే గ్రహో గ్రాహ్యం గుణాస్స
త్ర వ్యావృత్తిస్స్యుపరస్పరం॥ జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రూయతే యద్రథంతరసామా సోమః స్యాదైంద్రవాయవాగ్రాన్ గ్రహాన్ గృహ్ణీయాత్ యద్బృహత్సామా శుక్రా
౪౮ గ్రాన్ యది జగత్సామా ఆగ్రయణాగ్రానితి తత్ర సోమశబ్దేన సోమలతా సాధనే కోఽయం యాగోఽభిధీయతే తస్మింశ్చ యాగే మాధ్యందినే సవనే పృష్ఠస్తోత్రే రథం
తరబృహజ్జగత్సామకాని సామాని వికల్పేన విహితాని॥ అథ తత్ర శస్త్రే త్వేతస్యాం యోనా పృష్ఠస్తోత్రం రథంతరం తత్ర విధీయతే మహాస్తోత్రే తస్యాముత్పన్నం
48 బృహత్ జగతీ ఛందస్కాయాం యామృచ్యుత్పన్నం జగత్॥ ఐంద్రవాయవో మైత్రావరుణ ఆశ్వినః శుక్రో మంథీ ఆగ్రయణ ఉక్థ్యో ధ్రువ ఇత్యాదినామకా గ్రహాః
ప్రాతఃసవనే గృహ్యంతే దారుపాత్రేషు సోమరసస్య గ్రహణాత్ గ్రహా భవంతి॥ సోమయాగస్య రథంతరసామోపేతత్వపక్షే తేషు గ్రహేష్వైంద్రవాయవః ప్రథ
మః గ్రాహ్యో భవతి॥ బృహత్సామోపేతత్వపక్షే శుక్రః॥ జగత్సామోపేతత్వపక్షే ఆగ్రయణః ప్రథమః తస్మిన్నితి విషయవాక్యస్యార్థః॥ తత్ర ప్రకృతో జ్యోతిష్టోమో యా
గస్తత్రాదిసామోపేతత్వం తదవ్యవృత్త్యర్థమిహారథంతరాదయో గుణాః శ్రూయంతే తత్స్యాదైంద్రవాయవాగ్రత్వాదిగుణోపేతాని తేషు తాంత్రాణ్యాత్ర విధీయంతే
ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః॥ యది రథంతరసామా సోమః స్యాదిత్యుక్తో యస్సోమశబ్దేన ప్రకరణేన చాత్ర జ్యోతిష్టోమః సమర్ప్యతే సమర్పితే తస్మిన్ యద్యుక్త
గ్రహో గ్రాహ్యం గుణో విధీయతే న చ రథంతరాదిగుణేన వా దేన జ్యోతిష్టోమస్య వ్యావృత్తిః సంభవతి తస్య ప్రాతఃసవనాదౌ గాయత్రాదిసామోపేతత్వాపి పృష్ఠస్తో

౩౹౹ అయనేష్ఠు చోదనాంతరం సంజ్ఞోపబంధాత్ ౹౹౩

మంతరేణాసి తి దాక్షాయణాదికర్మకవమాధానం కల్పయతి విద్యాసోపనయనసప్రావర్త కాథర్వం యస మంతరేణ సంభవంతి దాక్షాయణాద్యుపనయనం కల్పయతీతి ।
తత్ర ప్రాప్తే రితి చేత్ । ఏవం । కౌశికాగ్నిహోత్రం పృస్రకపాలేనాధిగంతవ్యం చ శకృత్వేనాధాసోపనయనయోరకల్పనే దాక్షాయణాదినామప్రాప్తేః । తస్మాద్ధ్యానం
తాది కాలవిశిష్టే దాక్షాయణాదికర్మకేలే అథా సోపనయనే అత్ర విధాయితే చే తు ధర్మాధికరణమారభంయతి । యద్దాక్షాయణయజ్ఞేన స్వర్గకామో యజేతేత
త్ । కర్మాంతరం గుణో వా ప్రోక్తే దర్శాదౌ ఫలసిద్ధయే । గుణస్య స్యాత్ప్రసిద్ధత్వాత్ కర్మభేదోఽత్ర సంజ్ఞయా । గుణో వాశ్రుతిశేషాభ్యామావృత్త్యాఖ్యాన నామ
తత్ । దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే దాక్షాయణయజ్ఞేన సువర్గకామో యజేతేతి । తత్ర దాక్షాయణశబ్దవాచ్యస్య కస్యచిద్యజ్ఞస్య లోకే ప్రసిద్ధ్య
భావాదుద్భిదాదివద్వ్యజిసామానాధికరణ్యేన కర్మనామత్వాద్ద్రైష జ్యోతిరిత్యాదివదపూర్వసంజ్ఞాయాం కర్మాంతరవిధిరితి చేత్ । న దాక్షాయణ
శబ్దస్యావృత్తివాచకత్వాత్ । తచ్చ శబ్దనిర్వచనాద్వాక్యశేషాద్వావగమ్యతే । తథా హి । అయనమిత్యావృత్తిరుచ్యతే దక్షస్యేమే దాక్షాః । తేషామయ
నమితి తన్నిర్వచనం । దక్షేః ఉత్సాహార్థః పునః పునరావృత్త్యా వనలసత్వార్థః । తదయానాం ప్రయోగాణామావృత్తిర్దాక్షాయణశబ్దార్థః । తథా చా
వృత్త్యాయయరుక్తేః ప్రకృతే దర్శపూర్ణమాసాత్మకే దాక్షాయణయజ్ఞః । ఆవృత్తిప్రకారస్తు ద్వే పౌర్ణమాస్యౌ యజేత ద్వే అమావా
స్యే ఇత్యాదివాక్యశేషాదవగమ్యతే । తతోఽవిఽవత్ప్రసిద్ధార్థత్వాద్దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రకృతయోరయం స్వర్గఫలసిద్ధ్యర్థమావృత్త్యాఖ్యగుణవిధిః
న తూద్భిదాదివత్కర్మనామధేయం । ఏవం సాకంప్రస్థాయీయేనయజేత పశుకామ ఇత్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం । అమావాస్యాయాం రాగే దధిదధ్యదోహా

నైతత్త్రైవర్ణికస్య తృతీయస్థానే ఏవ స్థాపయితుం యది రాజన్యస్యైవాయమనువాదః స్యాత్ తస్య దేవసుతస్య ఏవ తృతీయస్థానే శ్రవణం తత్ర తత్ర మధ్యే నిధానవిధిర్న స్యాత్ అనువాదశ్చ । నను రా
జకర్తృకే రాజసూయే బ్రాహ్మణవైశ్యయోః ప్రాప్త్యభావాన్నానువాదో యుక్త ఇతి చేత్ । న తయోరపి రాజ్యయోగప్రాప్తేస్తు రాజశబ్దార్థత్వాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః । రా
జశబ్దః క్షత్రియజాతౌ రూఢో న తు రాజ్యయోగస్య ప్రవృత్తినిమిత్తం ప్రత్యుత రాజ్యశబ్దస్య రాజయోగః ప్రవృత్తినిమిత్తం రాజ్ఞః కర్మేతి విగ్రహాత్ రాజప్రతిపా
౪౮ దకేష్వపి ప్రత్యయవిశేషవిధానాత్ । బ్రాహ్మణవైశ్యయోః ప్రజాపాలనేన రాజ్యశబ్ద ఉపచరితః । తస్మాదవిశిష్టబ్రాహ్మణవైశ్యకర్తృకమప్రాప్తం వచనేన ప్రాప్యతే
నను రాజసూయస్య రాజకర్తృకత్వాత్ తదన్తర్గతాయామవేష్టావపి తథాత్వాత్ తత్ర సర్వం బ్రాహ్మణవైశ్యయోః ప్రాపణమయుక్తమితి చేత్ । నైవం । అన్తరవేష్టౌ తద
49 సంభవేపి రాజసూయాద్బహిః ప్రయుజ్యమానాయామవేష్టౌ తత్సంభవాత్ । తస్మాదత్ర బ్రాహ్మణాదికర్తృకేయమధికారగుణవిశిష్టం కర్మాన్తరం విధీయత ఇతి న
రథన్తరాదితుల్యత్వం యదిశబ్దస్తు నిపాతత్వాదనర్థకోఽర్థాన్తరవాచీ వేత్యుక్తం ॥ ౩ ॥ తృతీయాధికరణమారభ్యతే । వసన్తే బ్రాహ్మణ ఆదధ్యాత్ త్రైవర్ణిక ఉపనయీత
తం । అనువాదః ప్రాప్తానువాదః కాలసిద్ధయే । అన్తరేణాగ్నివిద్యే హ్యాఙ్కర్మానుష్ఠిత్యసంభవాత్ । లక్షణే అధానోపనీతప్రాప్తౌ విప్రాదయస్తు తేషాం కాలకార్యః
ష్విష్టకాద్యుత బుద్ధిర్నాస్తి కల్పనం । కాలవిప్రాదిసంయుక్త ఏవ తూపప్రాప్తం విధీయతే । వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత గ్రీష్మే రాజన్యః శరది వైశ్య ఇతి శ్రూయతే
వసన్తే బ్రాహ్మణముపనయీత గ్రీష్మే రాజన్యం శరది వైశ్యమితి చ । తత్ర వసన్తాదికాలవిశేషం విధాతుం బ్రాహ్మణాదయోఽనూద్యన్తే । న చ తేషాం ప్రాప్త్యభావః శ్రుతి
నుష్ఠానవిధానుపపత్తేః కల్ప్యత్వాత్ న హ్యేవాత్మాధారభూతమగ్నిమనుష్ఠానప్రకారజ్ఞానాపి కాం విద్యాం చ వినా కర్మానుష్ఠానం సంభవతి । అగ్నిశ్చ నాధాన

శవిశయెంప్రాయదర్శనాత్॥౪

సూర్యదేవతయోశ్చ స్పష్టం ప్రతీయమానతయా రూపవత్తాద్యోగరూఢ్యోరర్థవేయోర్వారయితుమశక్యత్వాద్ద్రవ్యదేవతావిశిష్టయోర్యాగయోర్వి
ధిరనుల్లిపగంతవ్యః। భూతికామో వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత సప్తదశ నారయణీత ప్రాజాపత్యాన్ పశూనాలభేత వరుణో యజేతేత్యేవం విధార్థసిద్ధో విధిః। ద్రవ్యదేవతాసం
బంధకల్పితస్య యాగస్య విధేః ప్రత్యయోనకర్తవ్యతావిధానాలంభనివారణాపయోర్థాత్వర్థయోః భాగతిరితి చేత్ అనువాదత్వాదితి బ్రూమః। తత్ప్రాప్తిస్త్వర్థవేవ నివా
రాలంభావంతరేణ తత్తద్యాగాసిద్ధేః। తస్మాద్యాగవిధిరితి సిద్ధాంతః। షష్ఠాధికరణమారభ్యతే। వత్సాలంభాయ యజ్ఞః స్విశోవావాయవ్యాదివద్యజ్ఞః॥
స్పర్శసాన్నిధ్యాద్దేవతాభావాత్సంస్కారః ప్రాయపాఠతః। అగ్నిహోత్రధూమాధికారే శ్రూయతే। వత్సమాలభేతేతి। తత్రవివక్షావత్సాలంభాయజ్ఞః స్యాత్ ప్రాణిద్రవ్య
కాలంభాత్వాత్ వాయవ్యాలంభవాదితి చేన్న దేవతారహితత్వేన తద్విషయత్వాత్ కించ అయం వత్సాలంభోఽగ్నిహోత్రాంగసంస్కారః తత్ప్రయోగపఠితత్వాత్ ఇతరసం
స్కారవత్ తస్మాద్యం స్పర్శమాత్రవిధిః॥ సప్తమాధికరణమారభ్యతే॥ చరుర్భవతి నైవారశ్చరుర్భవతీతి యాగః స్యాదుపధానం వా యాగః శేషాత్ప
దేవతః। యాగత్వాన్ని శ్రూయతే శకానామపేక్షత్వాన్నముష్టేయజ్ఞః కుతశ్చిత్ తు ప్రధానమాత్రత్వం యావదుక్తం చ శాస్త్రే। తం॥ అగ్నిశ్రూయతే నైవారశ్చరుర్భవతీతి ఉపత
ముపదధాతీతి చ। తత్ర నైవారచరుర్ద్రవ్యకోఽయం యాగో విధీయతే। న చాత్ర దేవతారాహిత్యం భావ్యం। బృహస్పతిర్వా ఏతదన్నం యన్నివారా ఇతి వాక్యశేషేణ దేవతాసిద్ధేః। ఉపధానం
తు యాగోపయుక్తస్య ప్రతిపత్తిః స్పష్టవేదార్థవదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। యాగవిధానశ్రుతేర్నతి పశబ్దద్దేవతాయా ఉపేక్షితాయాం వాక్యశేషబలాద్దేవతాక్లుప్తిః॥ ఇహ తు
దేవతావిభ్రునేనయాగవిధిత్వన్నిశ్చయం తస్మాత్యస్మిన్నర్థశ్రుయః। తస్మాదిహోపధానమాత్రం విధీయతే। అష్టమాధికరణమారభ్యతే। పయసాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి
సంయుక్తస్తదర్థశబ్దేన తదర్థశ్రుతిసంయోగాత్॥౩॥

న చ గుణకాధికరణేన గతార్థత్వం తత్ర దధిశబ్దో రూఢ్యా ప్రసిద్ధః అత్ర తు దార్శ్యాం యణశబ్దో వంశవాద్యర్థవాక్యశేషాభ్యాం ప్రసిద్ధః సాకం ప్రస్థాయ్యశబ్దో యస్యార్థ
సంస్కారశబ్దప్రకరణే కర్మశబ్దాత్‌॥ ఫలశ్రుతిర్వాతి విశేషః॥ ౨
సంపాద్య చ తస్య ణంద ధిపయసోః కుంభీనాం సహప్రస్థాపనం సాకం ప్రస్థాయ్యస్తద్యుక్తో యాగః సాకంప్రస్థాయ్యోంశః తథా సతి ప్రకృతే దశరూపాగపశు
ఫలాయ సాకంప్రస్థాయ్యాఖ్యో గుణో విధీయతే॥ పంచమాధికరణమారచయతి దాయ్యః శ్వేత ఆలభ్యా భూతికామస్సౌర్యం చరుం తథా నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామ ఇతి
షాముష్మినిరుప్తయోః గుణయోః శ్వేతం చరుం కిం వాయ్యా వైద్యుత కర్మణి ఫలార్థం ఆధవా యాగాదవిశిష్టావిహితావితా శ్వేతత్వం వాయ్యస్సృగషాయమాగ్నేయ
౫౦ చరవి ప్రాఙ్ఖే చతుర్గుణశ్చరుస్తావి నిర్వాప్యస్తు తదాశ్రితః ఫలవాన్ నేర్తత్ కింతు యాగ వచ్యుదిత కర్మతత్ర వ్యాదిరూపసంపత్తిరవార్యయాగతాధి
ఆనారభ్య ఇదమామ్నాయతే వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామ ఇతి సౌర్యం చరుం నిర్వపేత్ బ్రహ్మవర్చసకామ ఇతి చ తథా దర్శపూర్ణమాసయోరి
50 దమామ్నాయతే ఈషామాలభేతే తి చతుర్ ముష్టీన్నిర్వపతీ తి ఈషా శకటాంగతులాంగల దండవద్దీర్ఘః కాష్ఠవిశేషః తస్యాలంభః స్పర్శః తథైవం పూర్ణ
మాసగతవిశేషాలంభమనూద్య తస్య మాలభ్యా యామీషాయాం శ్వేతగుణో విధీయతే తస్య చ శ్వేతకాష్ఠస్య వాయునా స్పృశ్యమానత్వాద్వాయవ్యతా సం
భవతి తథా చతుర్ముష్టినిర్వపణమనూద్య చతుర్గుణత్వేన విధీయతే చరుః స్థాలీ సా చ నిర్వాపస్య శ్రయణ నిరుప్తస్య హవిషః ఆగ్నేయతయా సూర్యవత్ప్ర
భాసంబంధాత్ సౌర్యత్వం భూతిర్బ్రహ్మవర్చసే చ సర్వకామికయోర్దర్శపూర్ణమాసయోః పూర్వసిద్ధ ఏవానూద్యేతే తస్మాద్గుణవిధిరిత్యేవం పూర్వ
పక్షేః న హి ఫలపదయోర్నిత్యవచ్ఛ్రుతయోః సంభవత్ప్రయోజనయోశ్చ పాక్షికత్వేనానువాదత్వం న ప్రయోజనవత్త్వేన వాయవ్యం తస్మాద్గుణఫలవిశిష్టే కర్మాంతరవిధి
యేతి తదాపి యాగస్య శ్రవణాదాలభనిర్వాపయోరశ్రవణాత్ యాగవదుత్పత్తికర్మవిధిరితి ద్విత్యయోః పూర్వోత్తరపక్షయోః శ్వేతపశుచరుద్రవ్యయోర్వాయు

న అత్రప్రవ్వతాప్త్రైవకేశ శ్మ శేషః సాత్వేత్॥ ౮॥

వృత్త్రైవఘోపరితనాన్యం గానినప్రాప్తం తేః న చాసేనస్యాయోనపయర్యగ్నిశరణి త్రాప్తి చేనానామవ్యప్రాప్తిరితి వాచ్యం॥ విధియం వూనసవపర్యగ్నిశరణస్యనూ
తనేప్యాసత్సుపకారశల్పునాపత్త్యాప్రకృతాయతే శ్నప్రాపకారకంపర్యగ్నిశరణం తదవస్థాపన్నస్యైవాత్రవిధిం రుత్వాత్ ప్రకృతా చప్రానాంగానం తరక్షా
వినఎకోపకారః॥ శ్నప్తు ఇత్యత్రాపి తాదృశశ్రైవవిధానాత్పుయర్యగ్నిశరణం తాంగరితః సిద్ధః తి॥ ఎవం చసత్సుఘ్వజం తే త్వా ఖ్యాతేనయద్ధోప్రపర్యగ్నిశ
రణవిధావర్ధసిద్ధః ఉపరితనాం గోష్ఠు గోర్ధాతుం నానూర్ధ్వతే॥ తదేవ మత్రగుణిభిః॥ నేవ మాధిశరణవరాచం రుతి॥ రుదదాభ్యం గృహోత్వాలి గృహ్ణేత్యం
శుమితి ఖ్యయం॥ తద్యాగోవాగుయోం రూగసన్నివదధాభ్యం నామతః గ్రహాయోరేవనామస్యాదానం తయోరుత్పత్తిస్తయోః గుణయోరూగత్తిస్తయోః
గుణయోత్తస్యస్యవాక్యేవన భ్యాతి హ్యా వమాభిగామి నా॥ అనారభ్య స్తూం రుతే విష్ణ్వైహా విహా విం రుజతేయో దాభ్యం గృహోత్వా సామూం రుం రుజ తఇతిప
రావాఎతస్యాం రుః ప్రాణ ఎతియోం శుం గృహో తితి చతత్రాదాభ్యశ శ్చస్య భ్యాతి రాదివదపూర్వనావత్వాత్ స్త్వామ కోంయూగోయజతఇత్వా ఖ్యాతేనవిధి
యతే॥ అంశుమిత్యత్రయజతేరశ్రవణేపి నావం విశేషబలాదివాపూర్వయాగవిధిః॥ నచాత్రప్రవృత్తివతయోరభావః గ్రహాణాంగేన భ్యాతి హ్యామ విక్ష్యతిష్ఠ
తగతాతదియవిధం తాతిదిశ్చనతత్ద్విరితిప్రాప్తిభ్రామః॥ ప్వవత్ప్దాభ్యం శుశబ్దయోనార్మ మఖ్యం తేచ నామనే గ్రహాయోరేవస్యాతాం నతుం రుయూగయోః
గృహోత్వతిశబ్దస్యానంతరమేవపాఠాత్॥ రుజతిస్తుప్వవపాఠః॥ తాదృశిమపిం రుజిరాశువాచ్యే నాస్తి॥ తస్యాగ్రహాయోరేవాత్రవిధిః గ్రహాణాం చభ్యాతి హ్యా
మగతస్యసామరసస్యసంస్కారరూపోగుణః॥ ఇంద్రవాయవాదిగ్రహాణసమానత్వాత్॥ రుధ్యప్రప్రకృతా భ్యాతి హ్యామస్తుధాపితత్సంబంధి గ్రహాణ

షువజవితత్త్వస్యాంశతా గేూ గుణేూవాంయాగః స్వాదన్వయావ్యవధానతః ప్రత్యభిజ్ఞాతమూలద్రవ్యమనూద్యో ఘ గశబ్దతః గుణం పర్యగ్నికృతత్వే
ఖంవవక్యకృతిరనివృత్తియోః నదుష్టాపరిసంఖ్యాత్రయోదశాత్ప్రాప్తిధా సతి। పర్యగ్నికరణంతాంగరతిక్లైప్తిరూపకారతః। తాత్పర్యంపాత్నీవతమూలవృత్తిప్ర
కృత్వేదమావర్ణ్యం తు తే పర్యగ్నికృతం పాత్నీవతముత్సృజతీతి। తత్ర పర్యగ్నికృతశబ్దేన సంస్కృతపశుత్రయస్య పాత్నీవతశబ్దేనరత్నీవన్నావకదేవతానాం
౫౧ 51 బంధన వి చశ్రుతియుపలానత్వాద్ధయం యాగవిధిః।। ఏవం సతి పర్యగ్నికృతపాత్నీవతశబ్దయోరద్రవ్యవపాంతాన్వయోలాభకేతే సిద్ధాంతే తు పర్యగ్నికృతము
త్సృజతీత్యస్యయం వాంఛతితదావ్యవపాంతావయోరుద్వార్యః।। తత్స్థానత్వాద్యవ్యపశువదత్యాగవిధిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః।। అనారభ్యాధీతత్వాన్నాస్తివాయవ్యే
ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞా।। ఇహ పాత్నీవతచ్ఛాగే నప్రకృతః పశుః పాత్నీవతశబ్దేనప్రత్యభిజ్ఞాంరతేః। తమనూద్య పర్యగ్నికృతశబ్దాన్వితేనోత్సృజతిత్వాఖ్యా
తేన పర్యగ్నికరణఖ్యేగుణేూ విధీయతే। న చ ప్రకృతిగతస్య పర్యగ్నికరణస్య విధ్యభావాదస్తికేన ప్రాప్తత్వాదనర్థకత్వం యం విధిరితి వాచ్యం। ఉపరిత
నాంగానసుకృత్తేర్విధిప్రయోజనత్వాత్। న చైవం సతి పరిసంఖ్యా స్యాత్తాను చ దోషత్రయం దుష్టా స్యాత్ తత్ర దర్శతాను గోనార్థస్య కారః ప్రాప్తబాధ శ్రుతి త్రయోదోూ
షః। పర్యగ్నికరణవాక్యస్యాపి ధర్మవిధిత్వే సిద్ధే అన్యథోత్సర్గనిషేధః స్వత్ర్యమిత సచోదకప్రాప్తస్య పరితనాంగాని బాధ్యేరన్। ఏవం। పర్యగ్నికరణో
త్తరకాలవిస్సంగానినానుష్ఠేయానీత్యస్య పరిసంఖ్యయా అనంగకారాత్। తే ధంతద్వార్తతన్నివృత్తిరార్థికీతి బ్రూమః।। చోదకప్రవృత్తేః ప్రాగేవాయం
విధిః ప్రవర్తతే ప్రత్యక్షోపదిశస్యశీఘ్రబుద్ధిజనకత్వయా వలవత్వాది శాస్త్రబలత్వాత్। తథా సతి తస్యోపదిష్టైరేవాంగైర్నిరాకాంక్షా యాం విధ్యర్థం చోదకస్యాప్ర

౨॥ప్రకరణాంతరె ప్రయోజనాన్యత్వం॥౨

గ్నించినుత. తత్ర తస్య కృత్స్నం చయనమగ్నిద్రవ్యసంస్కారః। న చ సంస్కృతస్య వినియోగాభావః। అగ్నిమగ్నిష్టోమేనయజేత తత్ర తత్ర ఇతి వాక్యైరగ్నిష్టోమాదౌ వినియో
గాత్। తస్మాత్తు సంస్కారవిధిః॥ పేష్టాదశాధికరణమారభతే॥ మాసం జుహోత్యగ్నిహోత్రం గుణయోరన్యత్ర కర్మవా గుణః। అనూద్య ప్రాప్తం కర్మాత్ర మానా
ప్రాప్తే విధేయం నతే॥ ఉపసద్భిశ్చరిత్వేతి నిత్యైతాసామ సంభవాత్॥ అనేకస్యవిధే శబ్దస్య కర్మ ప్రకరణాంతరాత్॥ కుణ్డపాయినామయనే శ్రూయతే మా
సమగ్నిహోత్రం జుహోతి। మాసం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేతి। అత్ర ప్రాప్తం నిత్యాగ్నిహోత్రమనూద్య మాసలక్షణో గుణో ప్రాప్తత్వాద్విధీయ
తే ఇతి చేత్॥ మైవం। కిం మాస ఏవ విధీయతే। తథోపసద్భిశ్చరిత్వా తత్రైవ। ఉపసదో పి నాపూర్వాః। ఉపసదామపి నిత్యాగ్నిహోత్రప్రాప్తిరహితానాం త్వన్యతే వి
ధాతవ్యత్వాత్। న ద్వితీయః। ప్రాప్తే కర్మణ్యనేకగుణవిధౌ వాక్యభేదాపత్తేః। న చ సుమహాభూతత్వాత్ కర్మగుణవిధిః। కర్మాంతరత్వే కిం ప్రమాణమితి చేత్॥ ప్ర
కరణాంతరమితి బ్రూమః। న హ్యేతస్నిత్యాగ్నిహోత్రస్య ప్రకరణం। అసన్నిపాతత్వాత్। అయనస్యైవ తత్ప్రకరణం। అయనమారభ్యాధీతత్వాత్। తథా
నిత్యాగ్నిహోత్రగుణవిధిః కిం న స్యాదితి చేత్॥ ప్రకరణస్యాసమర్పకత్వాదగ్నిహోత్రశబ్దేనైతత్సమర్పణే దేశాంతరం శంకా భవతి। సా చ వాక్యభేదాపత్త్యా నిరాకృతా। తథా స
తి స్థితః సిద్ధాంతః ప్రకరణభేదం నిరాకృత్య ప్రకరణాంతరాత్ పాదేనైన గుణం విధాపయితు ప్రవృత్తస్యాగ్నిహోత్రశబ్దస్య శక్తౌ నిరుద్ధాయాం తదస్మిన్ ప్రకరణభే
దో నిత్యాగ్నిహోత్రాద్భిన్నం కర్మ భినత్తి। అగ్నిహోత్రశబ్దస్తు ధర్మాతిదేశార్థ ఇతి సప్తమే వక్ష్యతే। న నూపసన్నామసాంఖ్యాం విశిష్టమిదం కర్మ విధీయతే తథా
వాజినస్యామిక్షాయా ఇవ గుణభేదాత్ కర్మభేదో న ప్రకరణభేదాదితి చేత్। న। విశేషవర్ణ్యత్వాత్॥ ఉపాదేయత్వయా విధియోగ్యయోర్వాజినం మాసస్తు వాను పాదేయత్వానైవం

॥అగ్నిస్తు లింగదర్శనాత్క్రతుశబ్దః ప్రతీయేత॥

త్వాపరావాంశ్చ జ్యోతిష్టోమగామిత్వం।అత ఏవ సోమాయాదాభ్యం గృహ్ణాతీతి నిర్దేశః।అథవా త్రైత్రింశయాకాండం షష్ఠకాండే షష్ఠే ప్రపాఠకే ప్రాకరణి
కం వినియోజకవాక్యం ద్రష్టవ్యం।తస్య జ్యోతిష్టోమే గుణవిధిః॥౦॥దశమాధికరణమారభ్యతే॥అగ్నిం చినుత ఇత్యత్ర యాగో వా సంస్కృతి
ర్యజిః।లింగేన యాగనామత్వ ధ్వజినాం చానువాదతః।రూఢ్యాత్ర వ్యస్య నాప్యేతద్బుద్ధిరాధానవచ్ఛ్రుతిః।సంస్కృతిః సంస్కృతేవ వహ్నేర్వ గ్నిష్టోమో
విధీయతే।య ఏవం విద్వానగ్నిం చినుత ఇత్యేవం విధాం రుశ్రూయతే।అథాతాగ్నిమగ్నిష్టోమేనానుయజతి తముక్థ్యేన తం షోడశినా తమతిరాత్రేణ
52 త్యాది।అత్రాగ్నిశబ్దో యాగవాచీ స్తోత్రశస్త్రాదిః క్రతులింగస్య శ్రూయమాణత్వాత్।తచ్చ లింగమేవం శ్రూయతే అగ్నేః స్తోత్రమగ్నేః శస్త్రమితి షడు
పసదో గ్నేశ్చిత్యస్య భవంతీతి చ।యద్యపి లింగం ప్రాపకం పి త్వేతత్ పర్యనుయజినా తదనువాదః ప్రాపకే లోకాస్తు।అగ్నిమగ్నిష్టోమేనానుయజతీత్యేతస్మిన్వా
క్యే అగ్నిం యజతీతి యజిసామానాధికరణ్యాదుపాంశుయజ ఇతివద్యాగనామత్వం।అథోచ్యతాను శబ్దస్యాగ్నిశబ్దేనాన్వయో ద్వ్యజేన్వయోర్ద్వా
మస్త్వితి।తథా హ్యగ్నేః పురోనుయజనే సత్యగ్నిష్టోమస్యానుయజనం సంభవతి।దేవదత్తమనుగచ్ఛతి యజ్ఞదత్త ఇత్యత్ర దేవదత్తపురోగమనదర్శ
నాత్।తస్మాదగ్నిం చినుత ఇత్యత్రాగ్నినామకో యాగ ఆఖ్యాతేన విధీయతే।చినోతి స్పృష్టకాభిరగ్నిం చినుత ఇతి వాక్యప్రాప్తస్య చయనస్య సోమయా
గవికృతిత్వప్రాప్తస్యోపాసనవదాయస్యైవానువాదః ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః।అగ్నిశబ్దో రూఢ్యా నైవ వహ్నిరుద్ధ్యమాచష్టే రూఢిశ్చ కేవలయోగాద్ధి
బలవతీ దాన్యగవాచిత్వాభిధ్వనియస్తీతి నయాగనామత్వం।న చాత్ర యాగరూపమస్తి।ద్రవ్యదేవతయోరసిద్ధేః।అతో లాగ్నిమాదధీతేత్యాధానవద

గ్నిమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రే జాతామ ఇత్యాదిష్వయం మివస్యారయో ద్రష్టవ్యః॥ త్రయోదశాధికరణమారభ్యతే॥ యజేతనేమి పౌర్ణమాస్యాంయా
వజ్జీవంతద్వైతయోః। అస్నాధ్యకామవింతాను ఛౌకర్మ ఖేదోత్థవాగుణాః॥ విధ్యుపాదానయోర్నైకార్థ్యేశా। ఢెరనుపత్తితః॥ ఊవభ్రుకేకర్మవిధాత్వద్భిదః॥ పునరు
క్తితః॥ దేశాదియోగస్యప్రాప్తేర్విధిర్నవాక్యక తాతయోః॥ పురుషశబ్దవ్యావృత్తితాపత్తుపునరుక్త్యావృత్త్యనుద్భృతే। దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే దేశకాలనిమిత్తా
న్యాపవర్ణ్యాంయుంతేసమెంయుజ్జీతపౌర్ణమాస్యాంయజేత। యావజ్జీవందర్శపూర్ణమాసాభ్యాంయజేతేతి। అపేక్షిప్రకరణేఫలమామ్నాతం। ఏతయాన్నా
ద్యకామంయాజయేదితి। ఆదిశబ్దేనసంస్కారోగృహ్యతే॥ సవదర్శపూర్ణమాసప్రకరణేసమామ్నాతః। శేషం స్పష్టకర్మతేసమవర్త్యతేతి। తత్రదేశకాలని
మిత్తఫలసంస్కారాః। అననుష్ఠేయతాపదనుపాదేయాః॥ అతఏవనవిధేయాః॥ ఉపాదానవిధిశబ్దయోః పర్యాయత్వాత్। తతః కర్మవిధిరితవేవశేషమ
భ్యుపేయం॥ తత్రప్రకరణేనైందర్శాదేః పూర్వవిహితస్యైవైచివార్త్రైనః పునర్విధానేసమిధోయజతీత్యాదివదభ్యాసాదివకర్మభేదఇతి ప్రాప్తేబ్రూమః।
దేశాదీనామవిధేయత్వేపివిహితకర్మణో నహితేషాంసంబంధోవిధేయతాంసచకర్మవతూర్పూర్వం నవిహితఇత్యప్రాప్తత్వాద్విధిమర్హతీయదుక్తమయుపా
దానవిధిశబ్దౌపర్యాయావితితదసత్। అప్రవృత్తప్రవర్తనం విధానంతచ్చపురుషవిషయః శబ్దవ్యాపారః। అననుష్ఠితస్యానుష్ఠానముపాదానం। తచ్చ
కర్మవిషయః। పురుషవ్యాపారఇతిమహాన్భేదః॥ యోపిదర్శాదీనాంపునర్విధిః సోపిదేశాదిసంబంధవిధాతుంకర్మానువాదఇతినకర్మభేదపరాపా
తిః। సమిధోయజతీత్యాదౌవిధేయగుణాంతరాభావేనానువాదాసంభవాత్పునర్విధానంభేదహేతురితివైషమ్యం॥ ఏతుదర్శాధికరణమారభ్యతే॥

౧॥ ఆగ్నేయసూత్రేహేతుత్వాదభ్యాసేనప్రతీయేత॥ ౧

ఫలం వాకర్మసన్నిధౌ

ప్రైషమప్యం। ప్రవృత్తేనరూపాంతర్గతం వాజినం। మాసోన తద్విత్వపరం ప్రైషమప్యం పరమార్థతస్సృత్ప్రథమతరప్రతీతేన ప్రకరణభేదేన సిద్ధం కర్మభేదం గుణాభి
ధానే హ్యోథులయతీతి తతః ప్రకరణాంతరమేవాత్ర భేదహేతుః॥ ద్వివిధశ్చాధికరణమారచయతి। అష్టాకపాలమాగ్నేయం కుర్యాత్। ప్రాకృతే ఫలం కర్మాన్తరత్వా
ఫలంభానాత్ పూర్వస్యాయం ప్రవేశనాత్॥ మాభూదాద్యన్యాత్ప్రకరణం కర్మాన్తరమసంనిధేః। అనారభ్యాధీతమేతద్రూపం హ్యనుష్యానమిహోచ్యతే। అనారభ్య శ్రూ
౫౩ యతే। అగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపేద్రుక్మకామ ఇతి। రుక్మకామస్య జస్కామః। అత్రప్రస్తేనాంప్రకృతిరుతాత దర్శపూర్ణమాసగతమాగ్నేయం రూపమనూద్యతత్ర
తేజస్కామరూపం ఫలం విధీయతే। కుతః। వాక్యేనాగ్నేయ ఫలసంబంధస్యభాసమానత్వాత్॥ నతుపూర్వోక్తవమాసాగ్నిహోత్రన్యాయేన కర్మాంతరత్వం ప్రైష
మప్యతే। తత్రాయం న మారభ్యాధీతాపదసి ప్రకరణాంతరత్వం। ఇహానారభ్యాధీతత్వేన ప్రకరణమేవ తావన్నాస్తి కుతః ప్రకరణాంతరత్వం। కించమాసా
నుపాదేయః। అగ్నిహోత్రానుసారేణ సంపాదయితుమశక్యత్వాత్ ఫలం తూపాదేయం। దార్శపూర్ణమాసికాగ్నేయానుసారేణ తేజస్కామయితుం శక్య
త్వాత్। తస్మాత్ ఫలవిధిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః। ప్రకరణాంతరత్వాభావేప్యనారభ్యాధీతత్వాదసన్నిధిర్యస్యైవాస ఏవాత్ర కర్మభిన్నత్వే। నచాత్ర వాజినన్యాయేన కర్మభేదః
అష్టాకపాలద్రవ్యాగ్నిదేవతాభ్యాం నైరూప్యస్యాభయత్ర కవిధత్వాత్। యది ప్రకరణాంతరత్వమప్యసన్నిధికృతమిత్యసన్నిధిరేవమాసాగ్నిహోత్రే కర్మభేదహేతుః
తర్హాత్రాప్యేవాయం ప్రపంచోస్తు। ఫలం చమాసవదనుపాదేయం। అన్యథా సాధనవదఫలత్వప్రసంగాత్। కామనాచ విషయసౌందర్యజ్ఞానాత్స్వతఏవప్రాప్తా
ద్యతే। నతు విధిశ్రవణే ఖలుం పాద్యతే। యథావిధికరణరూపాన్యేయ భేదః। యది వానార్థైర్యోకత్వం సర్వథాతేజస్కామేష్టేః కర్మాంతరత్వాపత్తిశ్చాండపరత్వేప్రాప్తే ప్రా

వమిత్యస్య కాలవిధేర్నైయమికధర్మప్రసంగాత్। తత్స్యాదయం కామ్యకర్మణోఽభ్యాససిద్ధయే కాలరూపధర్మవిధిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః। యావజ్జీవశబ్దో
న కాలస్య వాచకః కింతు లక్షకః వాచ్యార్థస్య తు కృత్స్నజీవనం న చ జీవనం కర్మధర్మత్వేన విధాతుం శక్యం తస్య పురుషధర్మత్వాత్। తం చ పురుషధర్మం
నిమిత్తత్వేనాగ్నిహోత్రప్రయోగోఽభిధీయతే న చాత్ర కర్మభేదః। తద్ధేతూనాం శబ్దాంతరాదీనామభావాత్। న చాభ్యాసోఽపి హేతుః। నిమిత్తవిశేషస
ద్భావేనావిశేషపునః శ్రుతేరభావాత్। అతః ప్రయోగభేదః పర్యవస్యతి। జీవనస్యాత్ర నిమిత్తత్వాత్। సనిమిత్తే నిమిత్తే నైమిత్తికస్యత్వావ్య గాంయోగాన్ని
త్యత్వమర్థసిద్ధం। న చ జీవనస్య నైరంతర్యేణ ప్రయోగనైరంతర్యాపత్తిః। సాయంప్రాతః కాలయోర్విహితత్వాత్। తస్మాజ్జీవనస్య పురుషధర్మత్వాన్నిత్య
కామ్యప్రయోగాభేదసిద్ధిః॥ ద్వితీయాధికరణమారచయతి॥ శాఖాభేదాత్కర్మభేదే న వా కర్మాత్ర భిద్యతే। దృష్టా కారకనామాదిభేదస్సకారణం గ్రం
థద్వారాదినా హ్యత్ర యుజ్యతే భేదహేతవః। రూపాదిప్రత్యభిజ్ఞానాదభిన్నం కర్మగమ్యతే। కారకకాణ్వమాధ్యందినతైత్తిరీయాదిశాఖాసు దర్శపూర్ణ
మాసాఖ్యం కర్మామ్నాతం। తత్ర శాఖాభేదాత్కర్మభిద్యతే। కుతః। భేదకారణానాం నామభేదాదీనాం బహులముపలంభాత్। కారకకాణ్వాదినామ్నా నామ
భేదః। కాఠకవాక్యస్య ఏకరూపానాం కేచిద్వాక్యశ్చేదనా భూపవాభ్యజ్ఞమాచరంతి। శాఖాంతరాధ్యాయినో నాచరంతీతి ధర్మభేదః। ఏకస్యాం శాఖాయా
మధీతా ఇష్టిపశ్వాదయో మంత్రాః పలాశశాఖాభేదదాయం త్రయాణాం శాఖాంతరేష్వధీయంత ఇతి పునరుక్తిరేవముక్తాదయో భేదహేతవ ఉహా
దాహార్యాః। న చ వాచ్యల్పాయుషాం యుష్మాకం సర్వశాఖాధ్యయనపూర్వకం కర్మానుష్ఠానం కర్తుం శక్యం తస్మాచ్ఛాఖాభేదేన కర్మభేద ఇతి ప్రాప్తే బ్రూ
॥౪॥ నామరూపధర్మవిశేషపునరుక్తినిందాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాన్యార్థదర్శనాచ్ఛాఖాంతరేషు కర్మభేదః స్యాత్ ॥౮॥

దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రోక్త ఆగ్నేయః కేవలం పృథక్। దర్శేఽయదితి వా శబ్దాభ్యాం కర్మణ ఏతద్వైనువాదగః। అభ్యాసాదన్యకర్మత్వం దర్శే పేష్టిః ఖః ప్రయుజ్య
తాం। ఏకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాదనూద్యం ప్రాగ్యసంస్తుతిః। యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాం చ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతీతి కాలద్వయే విహి
తం। యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాం భవతీత్యేకస్మిన్ కాలే పునర్విహితం। తత్రావిశేషపునః శ్రుతిలక్షణేనాభ్యాసేన ప్రయాజానామివ భేదః। తథా స
౨౮ త్యాగ్నేయయాగస్య దర్శకాలే ద్విః ప్రయోగ ఇతి చేత్ న ప్రత్యభిజ్ఞానాదాగ్నేయస్యైకత్వే సత్యేకకాలవాక్యస్యానువాదకత్వాత్। న చానువాదో వ్యర్థః। విధే
యః ప్రాగ్యస్తుత్యర్థత్వాత్। యదన్యాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాం భవతి తథాపి న కేవలో నాగ్నినా సాధు భవతి। ఇంద్రస్యాపో హ్యాగ్నిః సమించే
54 న తరః। తస్మాద్భిత్రా ప్రాగ్యః కర్తవ్య ఇతి విధిం యస్తుతిః ప్రయాజ్యవైశేష్యవత్త్వం తూత్రమేవానుసంధేయం॥ ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీన్యాయమాలావిస్త
రే ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥ చతుర్థపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి। యావజ్జీవం జుహోతీతి ధర్మః కర్మణి పుంసి వా। కాలశ్రు
త్యా ధర్మోఽతః కామ్యవదేకః ప్రయుజ్యతాం। న కాలం జీవనం తేన నిమిత్తప్రవిభాగతః। కామ్యప్రయోగో భిన్నోఽస్తి ద్వావజ్జీవప్రయోగతః। బహ్వృచ
బ్రాహ్మణే శ్రూయతే। యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి। తత్ర యావజ్జీవశబ్దోఽమరణావధికాలపరః। తత్కాలసంబంధశ్చ ప్రకృతే కామ్యాగ్నిహోత్రే పూ
ర్వం ప్రాప్తత్వాజ్జుహోతినానూద్య తత్కర్మణి విధీయతే। తథా సతి స్వర్గకామస్యేవాయం నిత్యప్రయోగవిధాయకత్వాభావేన వాక్యాంతరవిహితః కామ్యప్రయోగ ఏక
ఏవాగ్నిహోత్రస్య పర్యవస్యతీతి చేత్ న కామ్యప్రయోగో భవిష్యతి వచః। సకృదనుష్ఠానసాగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ యావత్స్వర్గకామ ఇత్యనేనైవ సిద్ధత్వాత్। యావజ్జీ
౧॥ యావజ్జీవహోమాభ్యాసః కర్మధర్మః ప్రకరణాత్॥౧॥

మః। రూపాద్యభేదాదికం కర్మణాంగాన్యత్వాద్యైంయజేతేతి యాగరూపః పురుషవ్యాపారస్తు వివిధః దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం రాష్ట్రపాలాదిం యాగరూపం యదే
కైకస్యాశ్చ శాఖాయాం తదేవాన్యత్రాప్యుపలభ్యతే। దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేతి యాగరూపః పురుషవ్యాపారస్తైత్తిరీయే విధిః దర్శపూర్ణమాసావితి కే
ర్మనామధేయే కంస్వర్గకామ ఇతి ఫలసంబంధోప్యేకః తస్మాద్భిన్నం కర్మ పూర్వపక్షే ప్రాప్తే వస్తున ఏధా సంగం చంతే। కారకాదికం చోప్యుత్తరాదివచ్చ కర్మ
నామకారకేనయజేతేత్యత్ర వచనాత్। కారకమతేతి ప్రయోగాంతరగ్రంథనామధేయ వగంతవ్యం। ఘూర్జరోజ్జనాదిరథభేదే నాధర్మః పునరుక్తిర్భేదేష్వపి
దాన్న దుష్యతి। అల్పీయసాపి శాఖాంతరస్థిపసంహారన్యాయేన కర్మానుష్ఠాతుం శక్యతే। తస్మాదనన్యథాసిద్ధిరూపాత్ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్ఛాఖాభేదే
పి కర్మణ ఏకత్వం। ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః॥ ఇతి ద్వితీయో భేదాధ్యాయః॥ సమాప్తః॥

55

न्यायमाला ५५

जैमिनीयन्यायप्रथमाध्यायद्वितीयाध्यायौ ॥ -आदिमपत्रत्रयं त्रुटितम्